

Angažovaná fotografie řeky Odry ve 21. století

Justyna Janus

Teoreticka bakalarska prace

Opava 2025

Slezské univerzity v Opavě

Filozoficko-přírodovědecká fakulta

Institut Tvůrčí Fotografie

SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

Filozoficko - přírodovědecká fakulta v Opavě

Institut tvůrčí fotografie

ANGAŽOVANÁ FOTOGRAFIE ŘEKY ODRY VE 21. STOLETÍ

Engaged photography of the Oder River in the 21st century

JUSTYNA JANUS

Bakalářská Teoretická Práce

Opava, 2025

Vedoucí práce: MgA. Arkadiusz Gola, Ph.D.

Oponent: MgA. Mgr. Michał Szalast

SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ

Institut tvůrčí fotografie FPF Slezské univerzity v Opavě

SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Akademický rok: 2024/2025

Zadávající ústav:	Institut tvůrčí fotografie
Studentka:	Justyna Janus
UČO:	57611
Program:	Tvůrčí fotografie
Téma práce:	Angažovaná fotografie řeky Odry ve 21. století
Téma práce anglicky:	Engaged photography of the Oder River in the 21st century
Zadání:	Analýza angažované fotografie, která se zabývá ekologickou krizí řeky Odry ve 21. století, a role fotografek a fotografů při utváření environmentálního vědomí.
Literatura:	Badura, Janusz. Odra – geologiczna historia rzeki, która wielokrotnie zmieniała swój bieg. 2015. Bardeen, Sarah, & Pottinger, Lori. Rights of Rivers. 2020. Halicka, Beata. Mój dom nad Odrą. Pamiętniki osadników Ziem Zachodnich po 1945 roku. 2016. Kwiek, Grażyna. Czy płynie w nas Odra. 2019. Kwiek, Tadeusz, & Wróblewski, Mieczysław. Z biegiem Odry. 1961. Lenart, Mirosław, & Starczewska-Wojnar, Aleksandra. Odra – rzeka wspomnień i wyzwań. Ocalone dla przyszłości – Odrzańska droga wodna: studia i materiały (Opolska Droga Rzeczna. Analizy). 2018. Purchla, Jacek (red.). Herito – Odra. 2023. Tokarczuk, Olga. Moment niedźwiedzia. Esej „Odra". W: Moment niedźwiedzia (s. 143–147). 2012.
Vedoucí práce:	MgA. Arkadiusz Gola, Ph.D.
Datum zadání práce:	8. 7. 2025

Souhlasím se zadáním (podpis, datum):

.....
prof. PhDr. Vladimír Birgus
vedoucí ústavu

Abstrakt

Práce představuje pokus o analýzu angažované fotografie v kontextu současných ekologických, sociálních a právních změn souvisejících s řekou Odrou. Výchozím bodem je reflexe samotné Odry. Ta je zde chápána jako geografický, historický a symbolický útvar, zakotvený v hranici, kolektivní paměti a katastrofě. Zvláštní místo zaujímá diskuse o ekologické katastrofě z roku 2022 a reakcích společnosti na ni, a to včetně aktivit kmene Odry, které směřují k tomu, aby řece byla přiznána právní subjektivita. V další části práce jsou analyzovány různé formy fotografie – dokumentární, performativní, aktivistická a umělecká – používané tvůrci a tvůrkyněmi zapojenými do ochrany řeky a formování environmentálního povědomí. Fotografický obraz je zde prezentován jako médium empatie, protestu a duchovního kontaktu s krajinou, které je schopné nejen dokumentovat realitu, ale také vytvářet nové způsoby vztahu člověka k přírodě v době antropocénu.

Klíčová slova: řeka Odra, angažovaná fotografie, ekologická krize, ekologické povědomí, práva přírody, právní osobnost řeky, kolektivní paměť, umění a ekologie, spiritualita krajiny, antropocén, Plemię Odry.

Abstract

This work attempts to analyse socially engaged photography in the context of contemporary ecological, social and legal changes related to the Odra River. The starting point is a reflection on the Odra itself – understood as a geographical, historical and symbolic entity, embedded in the experience of borders, collective memory and catastrophe. A special place is given to the discussion of the ecological disaster of 2022 and grassroots social responses, including the actions of the Odra Tribe aimed at granting the river legal personality. The rest of the work analyses various forms of photography – documentary, performative, activist and artistic – undertaken by artists involved in protecting the river and shaping environmental awareness. The photographic image is presented as a medium of empathy, protest and spiritual contact with the landscape, capable not only of documenting reality, but also of creating new ways of relating to nature in the Anthropocene era.

Keywords: Odra River, engaged photography, ecological crisis, environmental awareness, rights of nature, legal personality of rivers, collective memory, art and ecology, spirituality of landscape, Anthropocene, Odra Tribe.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze citované zdroje, které uvádím v bibliografických odkazech.

Souhlas se zveřejněním

Souhlasím, aby tato bakalářská práce byla zařazena do Univerzitní knihovny Slezské univerzity v Opavě,
do knihovny Uměleckoprůmyslového muzea v Praze
a zveřejněna na internetových stránkách Institutu tvůrčí fotografie FPF SU v Opavě.

Poděkování

Děkuji MgA. Arkadiuszovi Golovi, dr hab., za cenné rady, inspiraci a odborné vedení při psaní této bakalářské práce. Jeho podpora a důvěra byly pro mě velkou oporou v celém procesu.

Aleksandria Pierwsza, 20. 07. 2025 Justyna Janus

Obsah

Úvod……10

1. Identita Odry – tělo, jméno, mýtus……15

1.1. Geologická historie Odry……16

1.2. Etymologie a význam názvu „Odra"……16

1.3. Viadrus – božstvo řeky a symbol……17

1.4. Tok Odry – prostor, krajina a místo……19

1.5 Odra – řeka na pomezí a v historii Evropy……22

1.6 Přemístění obyvatelstva nad Odrou a nedostatek kořenů……28

1.7 Plavba a regulace Odry……31

1.8 Povodeň jako společná zkušenost – paměť, riziko a obraz řeky……35

1.9 Ekologická katastrofa a potřeba změn……41

2. Kmen Odry – duchovnost, občanství a příběh ……44

2.1 Robert Rient a volání řeky……45

2.2 Petice jako počátek občanské akce……47

2.3 Kmen Odry……47

2.4 Výzva vlády uznávaných osobností……49

2.5 Rozhovory s odborníky a hlas řeky: vzdělání, právo, ekologie a kultura……50

2.6 Osoba Odra – film o řece, která chce být osobou……55

2.7 Pochod za Odru – společenství, právo, citlivost……58

2.8 Proudy pro Odru – maraton příběhů jménem řeky……68

2.9 Návrh zákona uznávajícího právní subjektivitu řeky Odry……71

3. Řeka jako osoba – právo a inspirace……79

3.1 Právní osobnost prvků přírody – koncepce a příklady……80

3.2 Příklady uplatnění právní subjektivity ve světě……81

3.3 Současné právní základy a mezinárodní uznání práv přírody……87

3.4 Fyzická osoba a právnická osoba – právní a filozofické úvahy……87

3.5 Občanský návrh zákona o Odře……..88

4. Akce na Odře pro řeku……..89

4.1 Černý smuteční pochod „Nad Vislou pro Odru”……..90

4.2 Kampaň WWF Polska – „Hodina pro Zemi 2024”……..92

4.3 Aktivity Nadace Centrální a představení „Smutná řeka“……..94

4.4 Divadelní představení „Pieśni Żab – Głos z Bagna”……..96

5. Fotografie věnované řece Odře……..98

5.1 Mikołaj Nowacki – fotograf Odry a strážce její duše ……..99

5.2 Michał Zygmunt – muž řeky, zvuku a příběhů……..110

5.3 Sestry řeky – vizuální solidarita žen a řek……..120

5.4 Fotografové spojení s ITF Opava – citlivost vůči řece……..127

5.5 Sputnik Photos – Projekt #ODRA – katastrofa z mnoha úhlů pohledu…… ….151

5.6 Filip Springer – zkrocená krajina, vymyšlená řeka…….. 168

5.7 Světlo, které chrání údolí Dolní Odry……..172

5.8 Wrocławské pole regenerace Kacpra Kowalského a Łukasze Rusznicy……..183

5.9 Rebels aktivistky Natálie Godek……..190

5.10 Paulina Ptaszyńska – Flux. Umění dat, světla a řek……..194

5.11 Diana Lelonek – Odra v galerii, řeka v systému……..196

5.12 Řekni mi, řeko. O přítomnosti, vztazích a fotografii v tvorbě Gosie Kępy…202

5.13 Fotografie kmene Odry……..209

Závěry ……..214

Bibliografie……..217

Internetové zdroje……..218

Úvod

„Jsem řeka a řeka je mnou”[1] – tato věta mě již léta provází jako vnitřní přesvědčení a způsob chápání světa. Moje identita je spjata s vodou, s řekami, které mě provázely jednotlivými etapami života.

Vyrůstala jsem u řeky Warty, která formovala mé dětství. Její přítomnost určovala rytmus každodenního života, učila mě blízkosti přírody a zostřovala mou citlivost. Tam jsem poznávala svět prostřednictvím doteku, vůně a zvuku vody. Warta byla mou první učitelkou – řekou, která mě naučila úctě a citlivosti k přírodě.

Později se můj život přesunul do Vratislavi, města protínajícího řeku Odru. Tam jsem začala studovat a tam jsem se stala matkou. Odra – jiná než Warta, ale stejně přítomná – mě provázela při procházkách, měnících se ročních obdobích, chvílích zastavení. Někdy byla bouřlivá, jindy klidná – vždy plná života.

O několik let později jsem se vrátila do rodného kraje a usadila se na vesnici Aleksandria, u jednoho z přítoků Warty. V obklopení lesů, luk a rybníků jsem znovu nalezla hluboký kontakt s přírodou. Voda je zde tichá a skrytá – přítomná v krajině, každodenním životě, rozhodnutích.

Vždy jsem cítila, že příroda – zejména voda – si zaslouží respekt. Není pozadím našeho života, ale jeho součástí. Postupem času se tato intuice začala konkretizovat. V roce 2024 jsem se připojila k Plemieniu Odry – komunitě lidí, kteří cítí hluboké spojení s řekou. Činnost Roberta Rienta za udělení právní osobnosti řece Odře se pro mě stala prostorem pro nové myšlení.

Jako koordinátorka tohoto procesu jsem spoluvytvářela jazyk, který řeku nepovažuje za zdroj, ale za bytost vyžadující péči a pozornost. Setkání, workshopy a společné aktivity na břehu řeky prohloubily můj pocit odpovědnosti. Naučila jsem se naslouchat Odře – jako hlasu místa, historie, paměti.

Z této potřeby a vztahu vzešla moje práce.

Věnuji v ní samostatnou kapitolu Robertu Rientovi a Kmeni Odry – popisuji v ní myšlenku právní osobnosti řeky v Polsku, cyklus Przepływy dla Odry (Proudy pro Odru), Marsz dla Odry (Pochod za Odru), sbírku podpisů a společenské praktiky přítomnosti a péče.

---

1 https://www.national-geographic.pl/przyroda/rzeka-jako-osoba-to-udalo-sie-w-nowej- zelandii-i-indiach-czy-nasza-odra-tez-uzyska-osobowosc/

Chci se také podívat na historické a společenské souvislosti vztahu k Odře – řece, která v polském povědomí nezaujímá tak výsadní místo jako Visla. Po druhé světové válce se k Odře dostalo mnoho vysídlenců, kteří s touto řekou neměli žádný předchozí vztah. Byla to neznámá krajina – ne subjekt, ale kulisa. Nedostatek emocionálního a kulturního zakořenění způsobil, že po desetiletí zůstala cizí řekou.

Katastrofální povodeň v roce 1997 tento odstup ještě prohloubila. Zanechala po sobě nejen fyzické škody, ale i společný zážitek strachu. Obraz řeky jako živlu – nebezpečného a nepředvídatelného – ovlivnil způsob, jakým ji lidé začali vnímat. Nedostatek vazeb vede k lhostejnosti a ta zase k pasivitě. Porozumění této mezeře je nezbytné pro obnovení vztahu k řece jako spojence života.

Tématem mé práce je angažovaná fotografie řeky Odry v 21. století. Zajímá mě tvorba umělců, kteří se zabývají tématem vody, degradace životního prostředí, ale také duchovní a kulturní přítomnosti řeky v našem životě. Zamýšlím se nad tím, jak může být fotografický obraz nástrojem odporu, svědectvím a citlivou péčí o svět přírody. Nejen ilustrací ekologických katastrof, ale také způsobem, jak představit řeku jako bytost, s níž jsme propleteni a za niž neseme odpovědnost.

Analyzuji různé strategie přítomné v angažované fotografii – od dokumentu po konceptualismus. Zaměřuji se na tvůrce a tvůrkyně, jejichž činnost přesahuje estetiku a vstupuje do oblasti aktivismu, spirituality a hlubinné ekologie. Tuto práci nepíšu z odstupu, ale z nitra proudu – jako angažovaná osoba, která žije u řeky a podílí se na aktivitách na její ochranu.

Blízko mi je přístup Rolanda Barthese, který ve své knize Světlo obrazu psal o fotografii jako médiu, které dokáže vyvolat emoce, vzpomínky a působit na smysly. Věřím, že snímky Odry – ty, které dokumentují katastrofu, i ty, které zachycují ticho a harmonii – mohou mít právě takovou sílu.

Fotografové a fotografky, kteří dokumentovali katastrofu, nevyprávěli pouze o faktech, ale také o bolesti, smutku a naději. Jejich obrazy mohou pohnout svědomím a podnítit k zamyšlení a konkrétním činům vedoucím ke změně.

Analyzuji mimo jiné dlouhodobý projekt Mikołaje Nowickiego, který mnoho let fotografoval Odru, pozoroval její život a proměny, a také činnost Michała Zygmunta, který žije na řece a každý den ji dokumentuje, jako by byla živou bytostí.

Popisuji také činnost kolektivu Siostry Rzeki (Sestry řeky), který prostřednictvím hydrofeministického performance vnáší do obrazu řeky ženskou, tělesnou a politickou

perspektivu. Siostry Rzeki mluví jazykem symbolů, barev a přítomnosti a vnášejí citlivost tam, kde často dominuje násilí vůči přírodě.

Prohlížím si fotografie studentů a studentek Institutu tvůrčí fotografie v Opavě (ITF) – jak poetické a osobní (například Marcin Giby nebo Kasia Szwarc), tak reportážní (Radosław Czapla, Jadwiga Janowska). Reportážní citlivost se projevuje i v mých vlastních fotografiích pořízených během aktivit Plemienia Odry.

Prezentuji také fotografie osob aktivně zapojených do říčních aktivit – jako Piotr Kowalik, Krzysztof Zdebik, Robert Rient a další, kteří fotografují z potřeby srdce, jako účastníci aktivit a svědkové komunity.

Důležitou součástí mé práce je projekt #ODRA realizovaný kolektivem Sputnik Photos: Justynou Streichsbier, Michałem Łuczakem, Karolinou Gembarou, Adamem Pańczukem, Agnieszkou Rayss a Rafałem Milachem. Tento fotograficko-aktivistický projekt vznikl po katastrofě v roce 2022 jako reakce na nedostatek odpovědnosti a společenské důvěry. Umělci dokumentovali pochody, rituály, plavby po řece a setkání místních komunit – spojili obraz, slovo a akci. Jejich práce není jen záznamem ztráty, ale také manifestem společenství, smutku a naděje.

Zohledňuji také tvorbu Filipa Springera, který popisuje, jak byla Odra zkrocena a podřízena moci. Jeho fotografie a texty odhalují krajinu jako prostor násilí, ztráty a možné změny.

Zvláštní roli hrají fotografie umělců spojených s iniciativou na vytvoření Národního parku Dolina Dolní Odry – Ewy Drewniak, Piotra Piznala, Piotra Chary a Piotra Rosińskiego, kteří ukazují přírodu tohoto jedinečného regionu jako prostor života, ohrožení a potřebu ochrany.

V samostatné kapitole analyzuji dvě interpretace krajiny Wrocławských regenerativních polí – Łukasze Rusznicy a Kacpra Kowalského – které ukazují, jak může fotografie sloužit k reflexi nad regenerací, budoucností a vztahem člověka k místu.

Důležitou součástí mé práce jsou také aktivity umělkyň a aktivistek, které řeku vnímají jako prostor odporu a vztahů. Paulina Ptaszyńska, Diana Lelonek, Natalia Godek a Gosia Kępa ukazují Odru prostřednictvím svých aktivit: instalací, performancí, cyanotypie, dialogu s materií. Jedná se o praktiky na pomezí fotografie, angažovaného umění a aktivismu. Společně vytvářejí nové jazyky zobrazování vody – plynulé, tělesné, reagující na zranění a změny.

Řeka Odra – po staletí hranice, cesta a kulisa – se tváří v tvář současným katastrofám stává připomínkou přetržených vazeb s přírodou. Katastrofa z roku 2022 ji brutálně vrátila do

kolektivního vědomí. Mrtvé ryby, toxická voda, prázdné břehy – tyto obrazy rozvířily společenskou představivost a vyvolaly tvůrčí reakce.

Moje zkušenost s Plemieniem Odry mě naučila, že řeka může být právním a kulturním subjektem. Jsme to my, kdo je závislý na řece, ne naopak. Řeka bez nás přežije – my bez ní ztratíme něco zásadního: vodu, paměť, život. Chráníme-li řeku, chráníme sami sebe.

Tato práce je pokusem pochopit, jak může obraz podpořit boj o uznání subjektivity a ochrany řeky. Může fotografie mluvit jménem řeky? Může jí vrátit hlas, emoce, zkušenosti?

Nejde pouze o analýzu – je to svědectví doby, kdy se otázka budoucnosti řeky stává otázkou budoucnosti nás všech.

Justyna Janus, Meandry řeky Odry v České republice

Identita Odry – tělo, jméno, mýtus

Řeka není jen geografický objekt – je také kulturní, symbolickou a emocionální entitou. V této kapitole se zabývám Odrou jako subjektem: oživlou prostorem významů, mýtů a zkušeností, který formuje lidské osudy a kolektivní představivost.

1.1. Geologická historie Odry

Odra je řeka s mimořádně bohatou geologickou historií, jejíž tok se během milionů let mnohokrát změnil. V neogenu (před 14 – 18 miliony let) byla Odra malou řekou, která ústí do Paratetidy – bývalého moře, které se nacházelo na území dnešní Moravské brány. Později, v důsledku vyzdvižení Sudet a Karpat, řeka změnila směr a začala téct na jih, kde se stala přítokem Dunaje a její vody se vlévaly do Černého moře.

Další tektonické pohyby a klimatické změny v pliocénu (před 5,3–2,6 miliony let) způsobily, že Odra změnila svůj tok na sever a začala formovat dnešní údolí. V pleistocénu, během zalednění, řeka několikrát změnila své koryto a využívala různé praúdolí. Nakonec, po ústupu ledovců, se Odra ustálila a dnes ústí do Baltského moře. Vývoj Odry ukazuje, jak dynamické geologické procesy ovlivnily formování řek a krajiny střední Evropy.

Geologická historie Odry ukazuje, že se jedná o jednu z nejdynamičtějších řek, protože byla spojena až se třemi různými povodími: Černým mořem, Severním mořem a Baltským mořem. Její koryto bylo mnohokrát přetvořeno tektonickými procesy a třemi velkými zaledněními, což způsobilo, že řeka neustále přizpůsobovala svůj tok změnám krajiny. To činí Odru jedinečným příkladem řeky, jejíž vývoj odráží klíčové geologické změny v této části Evropy.

1.2. Etymologie a význam názvu „Odra”

Název „Odra“, stejně jako názvy mnoha velkých řek světa, má velmi staré, praindoevropské kořeny. Pravděpodobně pochází z kořene *Ad-ra, který znamená „tekoucí voda“ nebo „vodní tok“. Podobný prvek najdeme v názvech jako Adriatyk nebo Adria. Změna formy Ad- na Od- nastala pod vlivem slovanských jazyků a mezi národy obývajícími povodí Odry se také objevil lidový překlad tohoto názvu jako „řeka odstraňující břehy, odtrhávající a strhávající svým prudkým proudem pole, louky, lesy a domy ležící na jejích březích“. Jan Długosz při popisu Odry a jejích přítoků: „Odra jako by odzierająca, że w biegu bystrym łupy z pól i lasów ze sobą unosi”[2]. Tento význam lze také chápat jako popis dynamické, silné, proměnlivé řeky – rychle tekoucí, nebezpečné, meandrující, schopné měnit koryto a formovat krajinu. Právě tak se chová Odra, zejména v horním toku, kde vytváří četné ohyby a meandry. Svědčí o tom názvy jako Krajinný park Meandry Górnej Odry (Meandry

2 OLSZEWICZ, Bolesław. Najdawniejsze opisy geograficzne Śląska. Katowice: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, 1936.

horní Odry) nebo Graniczny Meander Odry (Hraniční meandr Odry), ale také nutnost regulace řeky, aby byla splavná.

První zmínky o názvu řeky pocházejí již z poloviny 10. století, mimo jiné jako Odera, Odoram, Oddere, Odir, Ader, Uder. V polštině a češtině se jmenuje Odra, v němčině Oder a v hornolužičtině Wodra.

Je také známá jako Suevus, Viadus, Viadua. Długosz píše, že „latinští spisovatelé ji nazývají Guttalus“, ale nejznámější je latinský název Viadrus. V průběhu staletí byla tato řeka také referenčním bodem pro mnoho místních, topografických a kulturních názvů, což potvrzuje její hluboké zakořenění v regionální krajině.

Stojí za zmínku, že povodí Odry nikdy nebylo etnicky ani jazykově homogenní. Proměnlivá státní příslušnost a soužití polského, německého a českého jazyka vedly ke vzniku různých variant názvů, které se vyskytují jak v mluveném, tak v psaném jazyce.

Marcin Giba - Meandry Odry v Chalupkách

1.3. Viadrus – božstvo řeky a symbol

Mýtickým strážcem Odry je Viadrus – bůh proudu a síly této řeky. Jeho postava vznikla spojením antických představ a slezských lidových tradic a v umění a mytologii zosobňuje hojnost, plodnost a živou sílu vody, která po staletí utváří život v údolí Odry.

Viadrus je zobrazován jako mohutný, vousatý muž s dlouhými, často rozcuchanými vlasy propletenými rákosovými listy, symbolizujícími jeho úzký vztah k říční vegetaci. Nejčastěji ho vidíme v pololežící pozici mezi rostlinami, s loktem opřeným o nádobu, z níž vytéká voda – symbol nepřetržitého toku a plodnosti pobřežních zemí. V druhé ruce drží veslo, které odkazuje na splavnost Odry. Někdy se objevuje také roh hojnosti jako znak bohatství a prosperity, které řeka přináší obyvatelům.

Jeho postava je inspirována starověkými božstvy velkých řek, jako jsou Nil, Tiber nebo Eufrat, ale zakořeněna ve slezském folklóru, kde byly živé vodní kulty. Lze předpokládat, že jméno Viadrus pochází ze středověkého latinského názvu Odry – Viadrus – a v tomto smyslu nepředstavuje tolik úplnou personifikaci řeky, jako spíše její proud, dynamickou sílu vody. V lidovém folklóru se jeho postava shoduje s představou „vodního muže“ – ducha řeky, který umí dávat, ale také brát.

V jedné z verzí příběhu Viadrus nepůsobí sám – pomáhají mu menší strážci, personifikace přítoků Odry. V rámci Vratislavi jsou to Ślęza, Bystrzyca, Widawa a Oława, které přinášejí své vody do hlavního toku. Tito pomocníci jsou často zobrazováni jako mladíci s malými džbány, kteří dolévají vodu do velkého proudu, který Viadrus musí udržovat.

Tento obraz Viadruse se odráží v umění – mimo jiné na freskách v Leopoldinské aule Vratislavské univerzity. Sedí tam naproti Vratislavii, ochránkyni města, ale mnohem blíže k oknům, skrz která je vidět skutečná Odra. Druhý známý obraz se nachází na schodišti stejné budovy – namaloval ho Anton Scheffler, také s džbánem a veslem, v typické pozici říčních božstev.

Tento majestátní, mytologický obraz Viadrus kontrastuje s lidovým pojetím Odry, které popsal Paul Keller v roce 1912. V jeho slovech se Odra nejeví jako bohyně nebo bůh, ale jako skromná, ale silná venkovská žena:

„Odra je ušlechtilá venkovská žena. Tichým, jistým krokem kráčí po své zemi. Na jejích šatech někdy ulpívá prach z vápna a uhlí. Rytmus její monotónní písně udává dřevorubec. Má vždy práci, nosí svým dětem uhlí a dřevo, obilí a stovku potřeb pro život. Ti, kteří žijí v její blízkosti, jsou v bezpečí a šťastní, a když se vlévá do moře, široce a zbožně rozprostírá svou náruč k věčnosti.“[3]

Jsou to dvě různé vize – mytologická a lidová – ale obě vystihují podstatu Odry: řeky nesoucí život, práci, hojnost a sílu.

3 RADA, Uwe. Odra. Życiorys pewnej rzeki. Przeł. Zdzisław Owczarek. Wrocław–Wojnowice: Kolegium Europy Wschodniej im. J. Nowaka-Jeziorańskiego (KEW), 2015. ISBN 978-83-7893-129-4.

1.4 Tok Odry – prostor, krajina a místo

Odra je jedna z hlavních řek střední Evropy, protékající třemi zeměmi: Českou republikou, Polskem a Německem. Je dlouhá přibližně 854 km (před regulací více než 1000 km), z čehož 742 km leží na území Polska. Řeka pramení v Oderských horách ve Východních Sudetech, v nadmořské výšce 632 m n. m., nedaleko českého města Kozlov.

Na severním konci Polska se Odra vlévá do Štětínského zálivu a její vody dále tečou do Baltského moře třemi úžinami: Świna, Piana a Dziwna. Asi 84 km před ústím se rozděluje na dvě hlavní ramena: Západní Odru a Regalicu (Východní Odru), čímž vytváří rozsáhlé říční delty.

Mezi největší levobřežní přítoky Odry patří řeky pramenící v Sudetech nebo v Sudetském předhůří: Nysa Kłodzka, Oława, Ślęza, Bystrzyca, Bóbr, Kaczawa a Nysa Łużycka, která na úseku několika desítek kilometrů tvoří přirozenou hranici mezi Polskem a Německem.

Mezi pravostrannými přítoky vynikají: Kłodnica, Mała Panew, Widawa, Barycz, Obrzyca a především Warta – nejdelší přítok Odry, který se do ní vlévá v 617,5 km jejího toku. V povodí Warty se nacházejí mimo jiné Noteć, Prosna, Drawa, Gwda, Obra a Liswarta.

Odra protéká rozmanitými fyzickogeografickými regiony. V Čechách protéká Oderskou vrchovinou a Ostraňskou kotlinou. V Polsku řeka postupně protíná: Slezsko-krakovskou vrchovinu, Slezskou nížinu, Jižní velkopolskou nížinu, Velkopolskou nížinu a Štětínskou nížinu. Na území Německa tvoří řeka hranici s Polskem v Braniborsku a Meklenbursku-Předním Pomoří. Podél toku Odry se nacházejí prastará údolí vytvořená během zalednění: Vratislavsko-Magdeburské, Barycko-Głogowské, Varšavsko-Berlínské a Toruňsko-Eberswaldské. Mezi těmito praporuchami se řeka prodírá přes čelní morény, kde se údolí zužuje na několik kilometrů a spád koryta je větší.

Údolí Odry má rozmanitý charakter. V horním toku, pod Ostravou, je údolí úzké a hluboké a řeka si zachovává přirozený meandrující tok. Ve středním a dolním toku teče Odra širokými ledovcovými údolími, která dosahují šířky až několik kilometrů. V průrvách (např. v okolí Krapkovic, Ścinawy, Novej Soli) se údolí výrazně zužuje a proud se zrychluje. Koryto řeky bylo do značné míry regulováno – Odra ztratila více než 20 % své původní délky. Největší zkrácení se týká úseku od Ostravy po Vratislav a úseků v průlomech. V údolích praporů jsou zkrácení menší díky menšímu sklonu terénu. Dnes má většina toku Odry přímý nebo mírně klikatý charakter.

Nejpřirozenější charakter si Odra zachovala v oblasti CHKO Poodří v České republice. Jedná se o jediný větší úsek, kde řeka stále meandruje v širokém údolí a kde se zachovaly všechny základní prvky přírodní říční krajiny – lužní lesy, stará říční koryta, přírodní meandry a zamokřené záplavové oblasti. Tato oblast je chráněna jako chráněná krajinná oblast a je součástí sítě Natura 2000. Díky absenci lidského zásahu zde probíhají přirozené říční procesy, které mohou sloužit jako vzor pro obnovení původního charakteru řek.

Krzysztof Zdebik, meandry Odry

V České republice protéká Odra městy Vítkov, Odry, Suchdol nad Odrou a Bohumín. V Polsku protéká městy Racibórz, Kędzierzyn-Koźle, Opole, Brzeg, Wrocław, Głogów, Nowa Sól, Zielona Góra, Krosno Odrzańskie, Słubice, Gryfino a Szczecin. Na německé straně protéká městy Guben, Eisenhüttenstadt, Frankfurt nad Odrou, Schwedt a Mescherin.

Odra je důležitou geografickou a hydrografickou osou střední Evropy. Její údolí již po tisíce let slouží jako komunikační koridor, migrační osa, obchodní stezka a přirozená politická a kulturní hranice. Řeka spojuje rozmanité přírodní a kulturní regiony – od horských pramenů až po ústí u moře.

Robert Rient, Meandry Odry

1.5 Odra – řeka na pomezí a v historii Evropy

Řeka Odra byla po staletí nejen důležitou vodní cestou, ale především dynamickým a proměnlivým pohraničním pásmem, kolem kterého se soustředily politické, kulturní a civilizační procesy střední Evropy. Její tok protínal území mnoha státních útvarů a její význam jako hranice a spojovací cesty se v závislosti na historické době, politice dominantních říší a geopolitických posunů po válkách a smlouvách mnohokrát měnil.

Odra v Opolí okolo roku 1840,
https://www.opolezsercem.pl/2014/12/w-sasiedztwie-odry.html

Již v 10. století obývaly její povodí kmeny Slézanů, Polanů, Lužických Srbů a Pomořanských, kteří na jejích březích zakládali hrady a opevněné osady. Odra představovala přirozenou bariéru proti expanzi Ottonské říše a osu obchodních a komunikačních cest[1]. S korunovací Boleslava Chrabrého a vytvořením arcibiskupství v Gnieznu získala hranice na Odře charakter státní hranice oddělující království Piastů od Svaté říše římské národa německého. Postupem času, zejména v období středověkého německého osídlování a zakládání měst, se však tato hranice začala stírat.

Slezští Piastové zakládali vlastní dědičná knížectví, která byla stále více nezávislá na polské koruně. Ve 14. století se Kazimierz Wielki oficiálně vzdal Slezska ve prospěch Čech. V následujících staletích bylo území podél Odry předáváno z ruky do ruky. Patřilo Habsburkům, poté Prusku, které po dobytí Slezska Fridrichem II. v 18. století připojilo téměř celé povodí Odry k jednomu státu. Odra, dosud politicky roztříštěná, se stala imperiální osou a tepnou moci. Jak zdůrazňuje Karl Schlögel, Štětín se tehdy stal berlínským přístavem a rozšiřování kanálů spojujících Odru s Labe a Sprévou svědčilo o strategické funkci řeky v plánech expanze na východ.

V „Monografii Odry" z roku 1948 autoři zdůrazňují, že již v 16. století projevovali Hohenzollernové zvláštní zájem o Slezsko a povodí Odry, které považovali za přirozené prodloužení Pruska. Citovaná publikace uvádí: „Přirozená cesta na Slezsko vede od ústí Odry proti jejímu toku nahoru" a po celá staletí právě brandenburská a pruská panství posilovala svou pozici nad Odrou a budovala územní souvislost mezi Pomořanským a Slezským územím.

Polští panovníci nebyli schopni účinně zabránit ztrátě vlivu na těchto územích, což dokládá případ Zikmunda III. Vasy a jeho promarněná šance na znovuzískání Slezska během třicetileté války. Odra se tak stala hraniční řekou nejen geograficky, ale také v smyslu politické pasivity a vnějších zásahů.

Ve 20. století získala Odra nový význam jako hraniční řeka. Po druhé světové válce vedla rozhodnutí přijatá v Teheránu, Jaltě a Postupimi k posunutí hranic Polska na západ.

Polsko ztratilo území na východě a získalo přístup k západním a severním územím – tzv. „zemím získaným". Řeka se stala osou nového geopolitického uspořádání, hranicí mezi Polskem a Německem, symbolem politických a kulturních proměn. Posunutí hranic doprovázelo masové přesídlení obyvatelstva, změny názvů míst a pokusy o vnucení nového historického narativu.

V memorandu vlády národní jednoty z července 1945 byl zdůrazněn význam Odry jako přirozené hranice a nutnost zajistit Polsku přístup k zemím ležícím podél ní. V dokumentu se píše: „Území Polska by mělo tvořit přirozenou a souvislou geografickou jednotku. Piastovské Polsko (10.–14. století) se opíralo o Odru s Vislou a tvořila jednotný celek. Polsko by mělo být vybaveno dostatečným množstvím úrodné půdy, spjaté se společností, a přírodními bohatstvími, která tvoří trvalou industrializaci"[4].

Karl Schlögel popisuje tento proces jako součást „evropské revoluce rozdělení moci na troskách státnosti Třetí říše". Podle jeho názoru se Odra stává „dopravní a ideologickou

4 POPŁOŃSKI, Jan. Odra. Fotografie: Jan Popłoński; tekst: Ignacy Rutkiewicz. Warszawa: Interpress, 1977

osou německého východu" a zároveň klíčovým místem pro zrod nového řádu poválečné Evropy. Schlögel vybízí k opuštění národní vize Odry jako hranice a navrhuje nahlížet na ni jako na pohraničí – komplexní prostor soužití národů a kultur. Jak píše:

„Oblast Odry byla v průběhu posledního tisíciletí prostorem vzájemného prolínání a historicky se měnících hranic"[5].

Řeka nebyla „polská" ani „německá" – byla přechodovou zónou mezi impérii, mezi představami, mezi politiky. Na jejích březích se křížily vlivy Prahy, Vídně, Berlína a Krakova; tudy vedly obchodní stezky a frontové linie. Oblast Odry, jak poznamenává Schlögel, nikdy nebyla soudržným státním útvarem, ale spíše prostorem, kde se střetávaly velké mocenské struktury. Jedinou výjimkou – jak poznamenává Uwe Rada – bylo město Vratislav: „nejkompaktnější kulturní svazek, který se vytvořil podél Odry".

Dnes zůstává Odra symbolem společné odpovědnosti za historii a budoucnost. Je řekou historie a řekou paměti – neustále připomínající změny, které se odehrály na jejích březích. Může být považována za metaforu myšlenky transnárodní Evropy: otevřené, propojené, společenské. V tomto duchu Schlögel navrhuje, aby se historie Odry považovala za modelový příběh o osudu kontinentu – namísto toho, aby byla zařazena do schematického národnostního rozdělení.

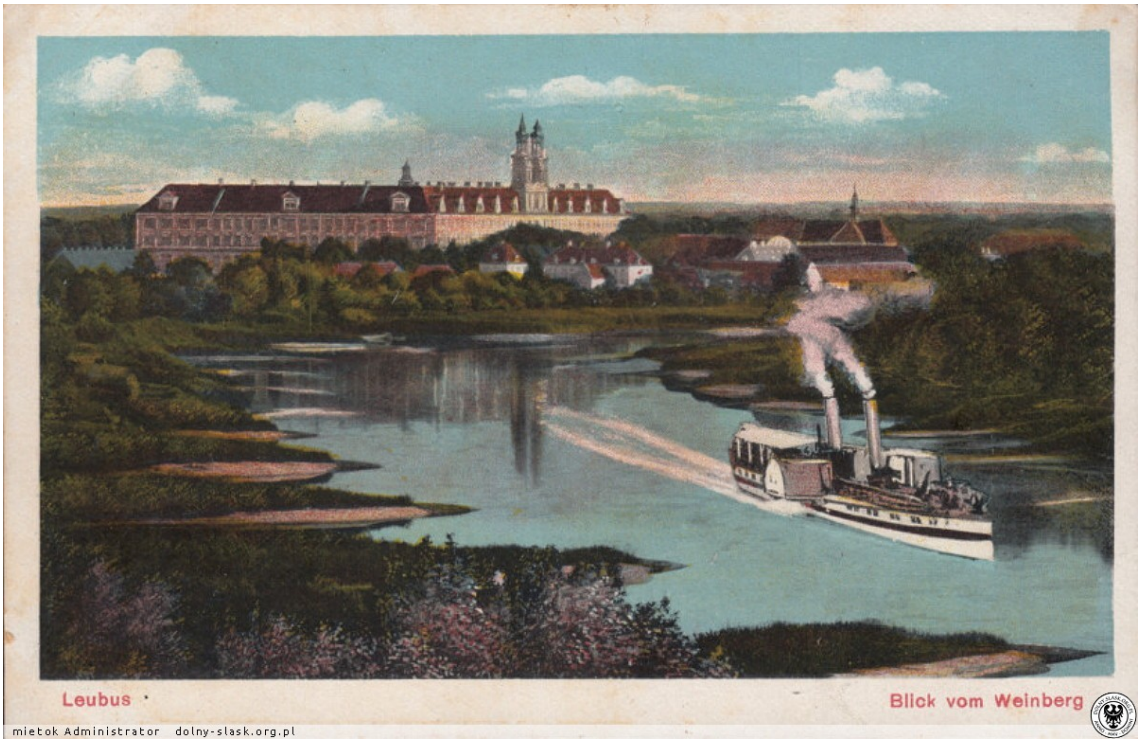

Pohled na klášter v Lubiążu a na Odru – léta 1895–1900

5 SCHLÖGEL, Karl i HALICKA, Beata (red.) Odra–Oder. Panorama europejskiej rzeki. Skórzyn: Wydawnictwo Instytutowe, 2008. 342 s.; w tym 24 s. ilustracji w kolorze. ISBN 978-83-922273-1-1

Jan Popłoński, Hraniční sloupy nad Odrou

Městské muzeum v Ostravě, V české Ostravě nad horním tokem Odry vznikly ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století četné průmyslové závody, fotografie z roku 1939

John Vachon, Wrocław 1946
https://fototapeta.art.pl/2014/jva.php

1.6 Přemístění obyvatelstva nad Odrou a nedostatek kořenů

Po skončení druhé světové války byly hranice Evropy brutálně překresleny a miliony lidí se přesunuly do neznáma. Zvláštní oblastí těchto změn byly oblasti podél Odry – zničené válkou, opuštěné německými obyvateli, pojmenované novými úřady „Ziemie Odzyskane" (Získané země). Přicházeli sem přesídlenci z Kresów, vracející se z nucených prací, z táborů, z hlubin země. Jak však ukazuje kniha Mój dom nad Odrą (Můj dům nad Odrou). Pamiętniki osadników Ziem Zachodnich po 1945 roku (Vzpomínky osadníků ze západních zemí po roce 1945) pod redakcí Beaty Halickiej – ti, kteří sem přišli, neměli pocit, že „získávají" cokoli zpět. Naopak: byli usídleni na místě, které nebylo jejich.

Vzpomínky shromážděné Halickou jsou neocenitelným svědectvím každodenního života plného nejistoty. Noví obyvatelé se ocitli v cizích místech, často bezejmenných, kde stále visely fotografie předchozích obyvatel – německých rodin, které uprchly, byly vysídleny nebo zahynuly. Tyto domy byly plné stop po přerušeném životě. Osadníci vzpomínali, že žili „na chvíli" – nezakládali zahrady, neopravovali domy, nezřizovali rodinné hřbitovy. Tento prostor byl dočasný a neznámý. Popisovali život v nejistotě – bez pocitu sounáležitosti a se strachem z návratu Němců.

Jak Halicka poznamenává, přesídlenci si k nové krajině nevytvořili emocionální vazbu. Často toužili po „vlastní řece" – známé z dětství, z oblasti, ze které pocházeli, z rodinných vzpomínek. Odra pro ně byla pouze hranicí, čarou na mapě, ne řekou vztahů. V tomto smyslu měly pocity dočasnosti také ekologický rozměr – lidé si nevytvářeli vztah k vodě. Odru považovali za součást infrastruktury. Po desetiletí byla vnímána jako užitečný kanál, ne jako sousedka, ochránkyně nebo zdroj duchovní opory.

Tento stav trval po mnoho let. Teprve podepsání dohody mezi PRL a SRN v roce 1970, která uznala hranici na Odře a Lužické Nise za nedotknutelnou, přineslo zlom. Tehdy mnoho obyvatel začalo věřit, že „zde zůstanou navždy" – začali sázet stromy, opravovat domy a budovat emocionální vazby k místu[4]. Jak napsal Jan Popłoński v knize Odra z roku 1977: „Bývalá periferie Říše a zapadákov Evropy se otevřely na všechny strany. (…) Vznikly nové průmyslové okruhy státu (…) plné dynamiky a energie."[6]

Tento příběh – v souladu s oficiálním jazykem PRL – však opomíjel osobní dramata, nejistotu a provizorní život, které byly po léta každodenní realitou nových obyvatel. Pro mnoho z nich Odra nikdy nebyla řekou vzpomínek, ale náhodným místem, kam byli přesídleni. Jejich skutečné řeky – Bug, Dněstr, Pripjač, Zbruč – zůstaly na východě.

---

6 POPŁOŃSKI, Jan. Odra. Fotografie: Jan Popłoński; tekst: Ignacy Rutkiewicz. Warszawa: Interpress, 1977

John Vachon, Německé obyvatelstvo opouští Vratislav v roce 1946,
https://polska-org.pl/4027705,foto.html

Podobné úvahy přináší i současná reportáž Zbigniewa Rokity Odrzania. Cesta po znovuzískaných územích. Autor putuje po Dolním Slezsku, Západním Pomoří a Opole, kde se ptá na identitu „Odrzanů". Cítí se tito lidé po desetiletích „odtud"? Rokita poznamenává: „Je to země, do které všichni přišli odněkud jinud. Země lidí bez kořenů, lidí, kteří nevyprávějí o dědečcích žijících ve stejném domě."[7]

I přes uplynulý čas se mnoho obyvatel stále cítí jako „přistěhovalci". Jejich rodinná paměť začíná po roce 1945. Místo příběhů o kontinuitě převládá mlčení. Je to Polsko bez historie nebo s historií potlačenou, zamlčovanou. Autor ukazuje nejen nedostatek zakořenění, ale také jeho důsledky: prázdné domy, zarostlé hřbitovy, zastávky bez jízdních řádů. Odra se v této reportáži jeví nikoli jako řeka života, ale jako prostor pozastavení.

7 ROKITA, Zbigniew. Odrzania. Podróż po Ziemiach Odzyskanych. Kraków: Znak Literanova, 2023, ISBN 978-83-240-9647-3.

John Vachon, Cesta reemigrantů do Polska 1946

Přesídlení po roce 1945 nejen změnilo demografickou mapu území podél Odry, ale také zanechalo trvalou stopu ve vztazích lidí ke krajině a řece. Odra, po desetiletí vnímaná jako hranice, inženýrské dílo a nástroj státní modernizace, byla málokdy popisována jako zdroj života, spirituality nebo společenství. Její obraz v kolektivním vědomí byl ovládán dočasností a odstupem.

Tento nedostatek vztahu k řece se projevoval nejen slovy, ale i činy: Odra byla intenzivně regulována, betonována, přetvářena pro potřeby průmyslu a lodní dopravy. Nebyla považována za entitu vyžadující péči – byla nástrojem, ne sousedkou. To je částečně důsledkem nuceného usídlení v prostoru bez paměti – lidé řeku nebránili, protože nebyla „jejich". Desítky let žili bez hlubšího vztahu k vodě, která tekla vedle nich.

1.7 Plavba a regulace Odry

Odra, jedna z nejdůležitějších řek ve střední Evropě, slouží po staletí jako klíčová dopravní trasa. Již v roce 1211 udělil vévoda Jindřich I. Bradatý klášteru v Lubiazu výsadu dovážet mořskou sůl po vodě z Gubinu.Plavba však byla obtížná – lodě musely být doprovázeny pomocníky, kteří značili trasu v proudu větvemi, a jezy a mlýny blokovaly průtok.

V roce 1274 bylo ve Vratislavi zavedeno skladovací právo, které nařizovalo zadržování zboží a jeho vystavování na prodej, což narušovalo plynulost dopravy. V následujících stoletích zůstala Odra okrajovou oblastí závislou na větších centrech – Berlíně, Praze nebo Vídni.

Mieczysław Wróblewski, Remorkérový vlak míjí Lubiąż, pluje po proudu řeky

Zlom nastal v 18. století. Fridrich Vilém I. a Fridrich II. přivedli inženýry z Nizozemska. Bylo zahájeno odvodňování území (mj. Oderbruch), narovnávání toku řeky a zpevňování hrází. V roce 1742 bylo vydáno první pruské nařízení o regulaci Odry. Do konce 18. století bylo provedeno 48 průkopů. Narovnání koryta řeky umožnilo zkrátit její délku o více než 150 km, čímž se zlepšila plavba, ale narušily se hydrografické podmínky. Práce byly prováděny ručně – průkopy byly široké 4 metry a způsobovaly erozi břehů.

Od počátku 19. století se k stabilizaci proudu používaly ostruhy z proutí a kamene. V roce 1819 zavedl tzv. Boguminský protokol systematické zásady regulace – zúžení a prohloubení koryta umožňující plavbu z Raciborze.

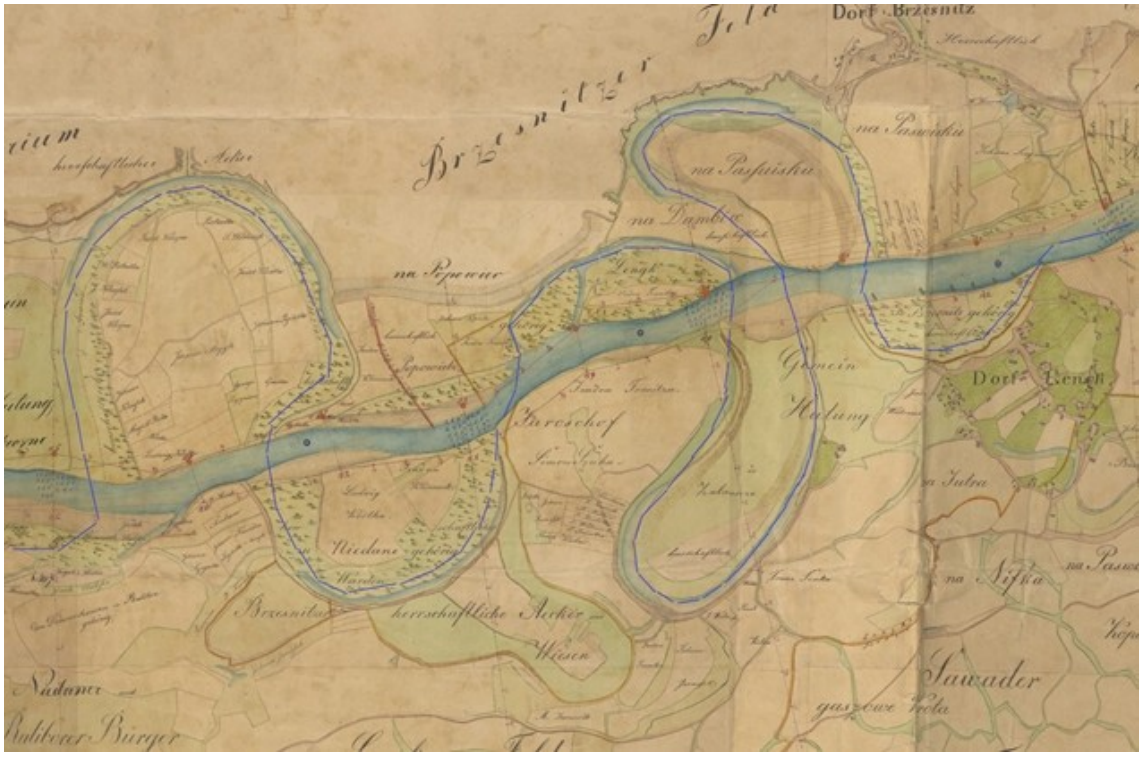

Výřez mapy z roku 1844 (stav z roku 1820) se zvětšeným úsekem od Miedoni do Łęgu. Modrou čárou je vyznačené původní koryto Odry před regulací.

Od počátku 19. století se k stabilizaci proudu používaly ostruhy z proutí a kamene. V roce 1819 zavedl tzv. Boguminský protokol systematické zásady regulace – zúžení a prohloubení koryta umožňující plavbu z Raciborze.

Od poloviny 19. století se tempo prací zrychlilo. Do roku 1885 byla realizována většina investic na úseku od Kędzierzyna do Świecka. Úsek Koźle–Wrocław byl upraven na kanál – vzniklo 12 vodních stupňů, plavební komory a říční přístav v Koźlu. Ve Vratislavi byla

vodní cesta upravena pro 400tunové čluny. Na Kłodnickém kanálu byly přepravovány lodě do 135 tun.

Po sjednocení Německa v roce 1871 byl ve Vratislavi zřízen Správní úřad pro stavbu Odry (Zarząd Budownictwa Odrzańskiego). V letech 1888–1897 byla Odra přestavěna na moderní dopravní cestu. V roce 1905 bylo rozhodnuto úpravách úseku od Nysy Kłodzké do Vratislavi.

V roce 1913 dosáhla říční doprava svého vrcholu – po Odře bylo přepraveno 15 milionů tun zboží a každé páté německé říční plavidlo plulo právě po této řece. V meziválečném období pokračoval rozvoj – vznikly nové vodní stupně, kanály a plavební komory. V roce 1939 byl uveden do provozu Gliwický kanál, který posílil spojení Slezska s Odrou. Do vypuknutí druhé světové války byla Odra jednou z nejrozvinutějších vodních cest ve střední Evropě.

Po roce 1945 modernizace pokračovala. V letech 1948–1958 byl postaven vodní stupeň v Brzegu Dolnym. V rámci programu Odra 2006 byla modernizována hydrotechnická infrastruktura a vybudovány poldry. V roce 2019 byla dokončena výstavba vodního stupně v Malczycích.

Zbigniew Nowak, Syrenka na Odře

V 21. století se plavba stává stále obtížnější. Časté nízké stavy vody ukazují, že udržení odpovídající hladiny by vyžadovalo obrovské retenční nádrže, které jsou z environmentálních a finančních důvodů nereálné. Nádrž Racibórz dnes slouží jako

protipovodňová ochrana – její přeměna pro dopravní účely by ohrozila více než milion obyvatel údolí Odry.

Ačkoli Polsko ratifikovalo úmluvu AGN, nemá povinnost budovat vodní cesty vyšších tříd – jejich rozvoj je politickým rozhodnutím. Po ekologické katastrofě v roce 2022 odborníci doporučují renaturalizaci Odry namísto další regulace. Nadměrné hydrotechnické zásahy vedou k degradaci ekosystému, vysychání lužních lesů a oslabení samočisticí schopnosti řeky. Odra se tak stává méně odolnou vůči klimatickým změnám a ekologickým katastrofám.

V debatě o budoucnosti Odry se stále silněji ozývají hlasy volající po odklonu od exploatačního modelu jejího využívání. Jak poznamenává český geograf Jan Hradecký, „nadměrná technizace a jednostranný pohled na řeky vedly k jejich dlouhodobé degradaci“[8]. Vedle postupného narušování vodní rovnováhy se stále častěji objevují také extrémní jevy – povodně a sucha, které jsou mimo jiné důsledkem „oddělení údolí od řek – v důsledku přehrazování nebo prohlubování koryt“[1]. Podle autora současný model vodního hospodářství nejen nevyrovnává s novými klimatickými výzvami, ale také omezuje možnost obnovení přirozených funkcí řek. Odra, která byla od pradávna migrační cestou ryb, ztratila tuto roli – výstavba bariér a jezu vedla k vymizení mnoha populací. „Většina stavebních objektů vzniklých v posledním století však z přírody více čerpá, než jí dává“[9] – konstatuje Hradecký.

Navzdory této negativní diagnóze autor poukazuje také na příklady pozitivních opatření, která dokazují, že revitalizace řeky je možná. Díky projektům realizovaným na českém úseku Odry se podařilo „výrazně zlepšit kvalitu vody a usnadnit migraci ryb“. V této souvislosti Hradecký formuluje zásadní otázku: „Má být Odra kanálem, nebo řekou?“. Odpověď by neměla vycházet z okamžitých zisků, ale z dlouhodobé vize udržitelného vodního hospodářství. Klíčové je zachování vodní bilance a ochrana lužních lesů, meandrů a záplavových údolí před dalším zhoršováním. „Rozhodně bychom neměli promarnit příležitost k její revitalizaci“ – apeluje autor a poukazuje na nutnost změnit vnímání Odry jako společného a partnera dobro nás všech, nikoli pouze jako dopravní kanál.

Mezi příklady úspěšné revitalizace českého úseku Odry Jan Hradecký uvádí mimo jiné vznik přírodní památky „Hraniční meandry Odry“, která se nachází mezi Bohumínem a Chalupkami. Tato oblast byla vyňata z hydrotechnického využití – nebyly zde postaveny žádné hrázky ani přehrady – díky čemuž si zachovala svůj přirozený charakter. Řeka se zde vine hustým lužním lesem a vytváří tak stanoviště pro ptáky, bobry a ryby. Je to důkaz, že

8 PURCHLA, Jacek (red.). Herito – Odra. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2023.
9 Tamtéž

zastavení zásahů do toku řeky může vést k obnovení přírodních a krajinných hodnot. Jak autor zdůrazňuje, toto místo se stalo také vzdělávacím prostorem – „živou přírodní učebnou".

V současné době se jeví jako reálnější a žádoucí využití Odry jako rekreační a turistické trasy – v souladu s jejím přirozeným rytmem a ekologickou funkcí. Historie regulace a plavby na Odře ukazuje dlouhodobý proces přeměny řeky na hospodářský nástroj – od středověkých hrází a skladovacích práv, přes ruční prokopávání a holandské inženýry, až po hydrotechnické programy 21. století. Zároveň je svědectvím napětí mezi zkrocení řeky a potřebou obnovit její přirozené ekologické a sociální funkce.

1.8 Povodeň jako společná zkušenost – paměť, riziko a obraz řeky

Odra, jedna z nejdůležitějších řek střední Evropy, po staletí formovala krajinu, historii a život obyvatel regionu. Vzhledem k rozmanité struktuře povodí – od horských pramenů přes nížiny až po pobřežní oblasti – byla Odra vždy řekou, která přinášela vodu, ale také nebezpečí. Povodně v jejím povodí nejsou novým jevem. V minulosti se vyskytovaly pravidelně – v 18., 19. a 20. století, ale největší a nejhlouběji zakořeněnou událostí v kolektivní paměti byla takzvaná „povodeň tisíciletí" z července 1997.

V důsledku mimořádně intenzivních a dlouhotrvajících dešťů se povodňová vlna přehnala přes Čechy, jižní Polsko a Německo. V Polsku byly největší škody v povodí horního a středního toku Odry, mimo jiné v Raciborzu, Kłodzku, Opole, Nysě a Vratislavi. Řeka překročila stav pohotovosti a voda zaplavila stovky obcí. Zahynulo několik desítek lidí, tisíce přišly o celý svůj majetek a rozsah škod byl bezprecedentní.

Tato povodeň odhalila slabost stávajícího protipovodňového systému – zastaralé hráze, nedostatečný varovný systém, nedostatečná přirozená retenční kapacita. Mnoho obcí bylo postaveno na místech bývalých rozvodí, která kdysi přijímala přebytečnou vodu. Řeka, regulovaná a uzavřená mezi hrázemi, již neměla prostor pro rozlití – místo toho se nahromaděná vlna s obrovskou silou valila a ničila vše, co jí stálo v cestě. Roky zásahů člověka do krajiny – narovnávání koryta, betonování břehů, zástavba záplavových území – přispěly k zesílení následků živlu.

Pro tisíce lidí byla povodeň mezní zkušeností – dramatickou a traumatickou. Obrazy zatopených domů, lidí brodících se ve vodě, zvířat unášených proudem řeky a dramatických evakuací se vryly do paměti společnosti i médií. Mnohé z těchto obrazů přežily v podobě novinových fotografií, soukromých alb a videozáznamů. Vzpomínka na

povodeň z roku 1997 se stala součástí identity míst, zejména Vratislavi, která se dlouho z povodní dlouho zotavovala.

Tomasz Gawalkiewicz, Čtvrť Kozanów ve Vratislavi během povodně v roce 1997

V roce 2022 byly tyto události připomenuty v populárním seriálu „Wielka Woda" (režie Jan Holoubek a Bartłomiej Ignaciuk), který vypráví o průběhu povodní a boji obyvatel a místních úřadů s nevyhnutelnou živelnou pohromou. Produkce, ačkoli fiktivní, je založena na faktech a archivních událostech. Seriál připomněl další generaci, jak silná může být řeka a jak málo stačí, aby se proměnila v ničivý živel.

Povodeň z roku 1997 se stala bodem zlomu – byly zahájeny investice do modernizace hrází, výstavby nádrže Racibórz a zavádění plánů řízení povodňových rizik. Přesto další povodně – v letech 2010, 2013 a 2024 – připomněly, že nebezpečí nezmizelo. Měnící se klima, stále častější extrémní povětrnostní jevy a postupná zástavba říčních údolí zvyšují riziko povodní.

V září 2024 se povodňová vlna opět přehnala přes povodí Odry. Přívalové deště spojené s genovskou tlakovou níží přinesly rekordní srážky – zejména v Sudetech a ve Slezsku. Více než 80 vodoměrných stanic zaznamenalo překročení alarmových stavů. Zatopena byla mimo jiné města Lądek-Zdrój, Kłodzko, Brzeg Dolny, Nysa a Lewin Brzeski, kde voda zničila značnou část zástavby. Byli evakuováni obyvatelé, poškozeny byly silnice, mosty a železniční tratě.

Ačkoli se díky předchozím investicím podařilo omezit rozsah škod, povodeň opět odhalila křehkost infrastruktury a limity varovných systémů.

Společným jmenovatelem těchto událostí byla bezmocnost vůči síle přírody a opakující se nejistota obyvatel říčních údolí. V době sociálních médií a chytrých telefonů se zprávy o povodních staly ještě více dojemnými. Byly záznamem traumatu, chaosu, ale i vzájemné pomoci.

Povodně nám připomínají, že řeka není jen infrastruktura a vodní hospodářství, ale také živel, který může zničit náš každodenní život. V tomto smyslu se povodeň stává společenskou zkušeností a předmětem reflexe. Pro umělce je to okamžik, kdy obraz umožňuje zachytit křehkost lidského světa tváří v tvář silám přírody.

Současná angažovaná fotografie, která dokumentuje vztah člověka k řece, často odkazuje na stejné emoce: strach, nejistotu, ztrátu, ale také naději a společenství. Povodňová katastrofa, podobně jako ekologická, nás nutí klást si otázku, do jaké míry jsme součástí řeky – a co se stane, když přestane téct jako dřív.

Justyna Janus, Řeka Opava po povodni, rok 2024

V posledních letech stále častěji pozorujeme střídání sucha a prudkých srážek, které vedou k náhlým povodním. Klimatické změny způsobují, že řeka – místo aby tekla klidným rytmem – se stává živlem, který reaguje prudce a nepředvídatelně.

Justyna Janus, Řeka Opava po povodni, rok 2024

Piotr Kowalik, Řeka Opava po povodni, rok 2024

Piotr Kowalik, Řeka Opava po povodni, rok 2024

1.9 Ekologická katastrofa a potřeba změn

V létě roku 2022 došlo k jedné z největších ekologických katastrof v historii sjednocené Evropy. Na více než 500 km délky Odry hromadně uhynuly ryby, mušle a šneci, což vedlo k otravě ekosystému a ohrozilo zdraví milionů lidí žijících podél řeky. Evropská komise to neuznala za přírodní katastrofu, ale za důsledek systémového, politického a technologického zanedbání.

Kvůli nepříznivým podmínkám, jako je vysoká salinita, vysoké teploty, zpomalený tok vody v důsledku regulovaných koryt řek a přehrad a zvýšená hladina chloridů a síranů ve vodě, došlo k rozkvětu toxické „zlaté řasy" (Prymnesium parvum). Podle zprávy vědeckého týmu pro Odru byly hlavním zdrojem zasolení průmyslové odpadní vody vypouštěné do řeky, zejména z těžebních, energetických a chemických závodů v Horním Slezsku. Vypouštění z řek jako Kłodnica, Bytomka, Nysa Łużycka nebo Kanał Kłodnicki výrazně zvýšilo vodivost vody a v kombinaci s bezsrážkovým obdobím ji uvedlo do kritického stavu.

Ztráty byly obrovské – na dolním toku Odry zahynulo 82 až 122 milionů ryb (více než 1 000 tun), populace původních mlžů klesla o 88 %, vodních šneků o 85 %, škeble obecná téměř zmizela – to nejsou jen čísla, ale předzvěst mnohaletého ekologického úpadku.

K eskalaci katastrofy přispělo také opožděné a neúčinné jednání veřejných orgánů. Přestože již 14. července 2022 bylo hlášeno masové hynutí ryb v Gliwickém kanálu, nebyly spuštěny krizové mechanismy a účinná koordinace začala až po měsíci – teprve poté, co se o věci začala zajímat média. Chyběl varovný systém, spolehlivé monitorovací údaje a klíčové instituce, jako například Vládní bezpečnostní centrum nebo Polské vodní hospodářství, mlčely celé týdny.

Zpráva NIK jasně ukazuje, že stávající předpisy a vodohospodářská povolení umožňovaly znečištění řeky v rozsahu mnohonásobně překračujícím normy – nikoli v důsledku nelegálních činností, ale díky právním předpisům. Navíc bylo v roce 2021 oslabeno monitorování kdy byly z hodnocení kvality vody vyňaty klíčové ukazatele, jako jsou chloridy a sírany – právě tyto parametry byly důležité pro rozpoznání rizika zasolení.

Ani po katastrofě nebyly zavedeny žádné změny: v červenci 2023 byly přípustné hodnoty chloridů zvýšeny až 200krát na značné délce řeky, čímž se zvýšilo riziko další ekologické krize.

Na katastrofu jako první nezareagovaly státní instituce, ale obyčejní lidé – rybáři, aktivisté a dobrovolníci. Začali holýma rukama lovit mrtvé ryby, vozit je na kolečkách na břeh, dokumentovat situaci a varovat ostatní před kontaktem s vodou. Jejich intuice a reakce

předběhly zprávy státních institucí o celé týdny. S hněvem a zoufalstvím v srdci se stali hlasem řeky v době, kdy je ještě nikdo neposlouchal.

Bílá kniha a odborné zprávy potvrzují: model vodního hospodářství v Polsku – roztříštěný, podřízený ekonomickým cílům a bez účinného monitoringu – není schopen čelit výzvám, jako je Odra.

Vzhledem k těmto zjištěním je nutná zásadní změna přístupu – nejen v technické, ale i právní a filozofické rovině. Všechny tyto události – masové vymírání života v řece, bezmocnost institucí a spontánní vzpoury občanů – přispěly k přelomu v uvažování o Odře. Pro mnohé to nebyla jen ekologická katastrofa, ale začátek probuzení vědomí, že řeka není infrastruktura, ale bytost, která má hodnotu nezávislou na své užitečnosti. Právě v tomto kontextu se ozvaly hlasy, aby byla Odra uznána za subjekt práva s vlastními zástupci a hlasem ve veřejné debatě.

Jedním z prvních, kdo takový přístup navrhl, byl Robert Rient – spisovatel, aktivista a autor příběhů o řece jako osobě.

Marek Lapis, Odra. Martwe ryby

Ryzard Matecki, Slzy Odry, neboli smutek nad velkou řekou

2. Kmen Odry – spiritualita, občanství a příběh

Vzhledem k ekologické katastrofě, bezmocnosti institucí a rostoucí potřebě změny vztahu člověka k přírodě vzniklo Plemię Odry (Kmen Odry) – hnutí, které spojuje spiritualitu, umění, právní činnost a společenské angažmá. Je to společenství lidí, kteří se rozhodli jednat jménem řeky – mluvit jejím hlasem, starat se o ni a požadovat její právní subjektivitu. V této kapitole představuji různé tváře tohoto hnutí: od vize Roberta Rienta a duchovních počátků, přes občanské aktivity a petici, až po příběhy umělců, odborníků a mezinárodních iniciativ, které hnutí podporují.Stále více lidí mluví o řece svým vlastním jazykem a vytváří mnohozvukové hnutí péče a angažovanosti. Právě tato rozmanitost narativů, emocí a forem činnosti činí z Kmene Odry symbol nového vztahu k řece.

2.1 Robert Rient a výzva řeky

Robert Rient je iniciátorem aktivit za uznání Odry jako právnické osoby, zakladatelem Plemię Odry a organizátor „Velkého pochodu za Odru". Je také zakladatelem a předsedou rady nadace Osoba Odra, mírovým aktivistou, členem Mezinárodní observatoře práv přírody, Koalice Ratujmy Rzeky (Koalice na záchranu řek) a sdružení Unie Literacka (Literární unie), autorem knih Pierwsza Umowa. Podstawy praktyki szamanizmu (První smlouva. Základy šamanismu), Wizje Roślin, czyli pięćdziesiąt roślin leczniczych i jeden grzyb (Vize rostlin, aneb padesát léčivých rostlin a jedna houba), Przebłysk. Dookoła świata – dookoła siebie (Záblesk. Kolem světa – kolem sebe), Świadek (Svědek), Chodziło o miłość (Šlo o lásku) a románu Duchy Jeremiego (Duchové Jeremieho), nominovaného na literární cenu Nike. Je to nezávislý novinář, který se zabývá tématy ochrany životního prostředí, klimatické krize a terapeutických metod práce s tělem, emocemi a duchem. Robert Rient vede Školu šamanismu, obřady ITO – Intuitivního tance příběhů, rituály a workshopy, je autorem podcastu Spokojna Miłość (Klidná láska) a stálým spolupracovníkem časopisu Sens.

Wojciech Wieconkowski, Robert Rient během pochodu za Odru

Ve své činnosti Rient spojuje aktivismus s duchovností. Příroda pro něj není jen domovem, ale živou bytostí, se kterou jsme v vztahu. Posvátný prostor, který vyžaduje přítomnost a péči.

Šamanské zkušenosti, jak zdůrazňuje, navracejí člověku spojení se životem, Zemí, s tím, co je podstatné. Jeho vize aktivismu není jen zastavení buldozerů a strojů ničících život, ale hluboká transformace vědomí. Aby člověk přestal ničit život, musí ho nejprve vidět a milovat. Jednat ne proti, ale pro: pro řeku, pro Zemi, pro budoucí generace.

V jednom ze svých výroků Rient říká:

„Šamanismus je o úctě ke všem živým bytostem. […]

Šamanismus je učení se od samotného zdroje, tedy od přírody, od ochranných duchů. […] Voda, země, vítr, oheň jsou základní živly, které zaujímají místo mezi východem a západem, jihem a severem, tedy kruhem. Naše těla jsou především voda, k trávení potřebujeme oheň. Díky slunci existuje život, rostou rostliny, po noci přichází den a naše tělo přijímá vitamín D. S každým nádechem se setkáváme se vzduchem, a tedy s větrem, tím starým duchem. A země – země nás nese od narození, umožňuje nám dotýkat se jí bosýma nohama. A přece jen v intimním vztahu se můžeme dotýkat druhé osoby bosýma nohama.

Příroda je náš domov. Oheň, voda, země a vítr jsou živé a – pokud je tak vnímáme – mohou léčit. Jsme tu hosty, přicházíme s prázdnýma rukama a tak také odcházíme, ale naše lidské ruce mohou: nosit, krmit, psát, zadržovat, chránit, zakrývat, sázet, pečovat, objímat, hladit, milovat.

Tělo je úchvatné […]

A zdá se mi, že společně máme něco na práci, že tato Země nás potřebuje – lidi zapojené do dobrého života lidských i nelidských bytostí žijících na Matce Zemi. Je dobré být tady. Tam, kde končí cesta, začíná les – divoký prostor, svoboda a odpovědnost za domov, ve kterém jsme přišli na svět. Domov nesčetných tvorů. Porozumění písním řek, moudrosti kamenů, poselství stromů – to znamená také najít lék pro lidi. Umíme tvořit, máme ruce, mysl, srdce, ducha, slova a příběhy, máme sílu sjednotit se – sjednotit se ve jménu Země.“[10]

Z této duchovní potřeby – a možná i z vnitřního volání – se zrodila akce. Jak vzpomíná Rient, Odra k němu promluvila: byla zbitá, zneužitá, znásilněná odpadními vodami, solankami a znečištěním. Požádala ho: „Buďte se mnou.“ Tato výzva nezůstala bez odezvy.

10 https://robertrient.pl/o-mnie/

2.2 Petice jako začátek občanské iniciativy

17. srpna 2022 Robert Rient zveřejnil petici adresovanou orgánům České republiky, aby uznala Odru za právnickou osobu – první oficiální krok směrem ke změně práva a myšlení o řece. Během měsíce ji podepsalo přes 10 000 lidí a postupem času se jejich počet zvýšil na 15 000. Ačkoli to nemělo formální platnost, ukázalo to rostoucí občanské povědomí a ochotu bojovat za práva řeky. Tehdejší úřady tuto výzvu ignorovaly, ale petice se stala impulsem pro další kroky.

Jednoduché poselství – že řeka není zdroj, ale účastník světa – oslovilo lidi a iniciovalo vznik společenského hnutí za uznání subjektivity řeky. Kolem této myšlenky se začala formovat komunita připravená jednat jejím jménem.

20. srpna 2022 Robert Rient vyzval k účasti na otevřeném online setkání „Odra jako právnická osoba“ (Odra jako právnická osoba), čímž zahájil dlouhodobé aktivity za uznání řeky jako právního subjektu. Zúčastnili se ho aktivisté, umělci, právníci a lidé spojení s ochranou přírody a duchovním vztahem k přírodě. Právě tehdy vzniklo Plemię Odry (Kmen Odry).

Inspirací pro Roberta Rienta byla řeka Whanganui v Novém Zélandu, která byla v roce 2017 uznána za právnickou osobu. Během pobytu u Maorů zažil model ochrany řeky založený na úctě a vztazích, který ho hluboce oslovil. Jak vzpomíná:

„Místo abych vykopával otevřené dveře, našel jsem inspiraci v kráse a dobru, které se již ve světě dějí. Měl jsem to privilegium být v Novém Zélandu, setkat se s řekou Whanganui a upřímně plakat nad úctou k Zemi, kterou jsem tam viděl.“[11]

Tato zkušenost se stala výchozím bodem pro aktivity na Odře. Kmen Odry nevznikl jako formální struktura, ale jako společenství lidí připravených dát řece hlas.

2.3 Plemię Odry

Plemię Odry je společenství lidí, kteří jednají jménem řeky – vyprávějí její historii, starají se o ni a usilují o změnu společenského povědomí. Jejich cílem je ochrana Odry a uznání jejího statusu živé bytosti – rodící, meandrující, svobodné. Být jako řeka – to je výzva, která spojuje členy hnutí.

Kmen vznikl z potřeby hlubšího vztahu k přírodě. Patřit k němu může každý, kdo pocítí spojení s řekou – postaví se na její břeh, ponoří ruku do vody, podívá se na ni shora nebo

11 https://publicystyka.ngo.pl/robert-rient-dzialamy-na-zlecenie-od-rzeki-ktora-chce-byc-ochroniona

pocítí vlhkou zem pod nohama. Nejdůležitější je záměr: mluvit jménem řeky, neočekávat nic na oplátku a přát jí to samé, co sobě – volný tok a život v harmonii.

Příběh o osobě Odře není jen příběhem o osobě-řece, ale také o nejlepších darech a schopnostech těch, kteří ji tvoří – umělcích, aktivistech, učitelích, obyvatelích povodí. Každý ji může vyjádřit svým vlastním jazykem: obrazem, zvukem, slovem, právem nebo činem. Od samého počátku spojovaly kmen různé perspektivy: sociální, právní, ekologická a umělecká.

Iniciativu zahájil Robert Rient a začala setkáními a společným vyprávěním příběhů, které se postupně proměnily v sociální hnutí a kampaň za uznání Odry jako právnické osoby. Mezi jejich aktivity patřily mimo jiné Velký pochod za Odru, Przepływy (Proudy), Rozhovory s odborníky, film Osoba Odra (Osoba Odra), performance, aktivity na sociálních sítích a celostátní sbírka podpisů pod občanský návrh zákona.

Iniciativa byla reakcí na ekologickou katastrofu z roku 2022. Miliony mrtvých organismů ukázaly rozsah zničení a bezmocnost institucí. Kmen se rozhodl jednat – ne z pozice protestu, ale z lásky. Pro jeho členy není Odra zdrojem, ale bytostí, která vyžaduje respekt, péči a zastoupení.

„Naším posláním není pouze vytvoření právních podmínek pro přiznání právní subjektivity Odře. [...] Každý den díky štědrosti planety dostáváme vše, co potřebujeme k životu. Naši vděčnost a lásku k darům, které dostáváme, chceme vyjádřit prostřednictvím činnosti ve prospěch Odry. [...] Uvědomujeme si, že každá část ekosystému má zásadní význam a musí s ní být zacházeno s úctou, důstojností a pozorností.“[12]

Postupem času se hnutí rozrostlo z několika desítek lidí na více než 1500 členů. Přidali se zástupci ekologických hnutí, místních komunit, nadací, umělci a právníci. Podporu poskytly mimo jiné Sestry řeky, Greenpeace, WWF, Nadace Greenmind, Nadace Olgy Tokarczuk, Koalice Ratujmy Rzeky (Koalice Zachraňme řeky) a Akcja Demokracja (Akce Demokracie).

Zvláštní roli sehrála Yenny Vega Cárdenas – právnička, která dosáhla uznání řeky Magpie v Kanadě jako právnické osoby. Její zkušenosti se staly důležitým bodem odrazu.

Zdůrazňuje, že uznání řeky za subjekt je vyjádřením dávného, hluboce zakořeněného poznání o vztahu člověka k přírodě, které je dnes stále častěji potvrzováno vědou. Věří, že Odra je slyšet a že boj za její práva bude úspěšný, pokud bude veden s srdcem, vytrvalostí a úctou – jak na úrovni vzdělávání, tak i práva a ekonomiky.

12 https://osobaodra.pl/plemie-odry/

2.4 Výzva vlády od známých osobností

30. srpna 2022 byl zveřejněn apel „Jsem řeka a řeka je mnou. Odra jako právnická osoba“. Autorem textu byl Robert Rient a na nahrávce se podílely známé osobnosti ze světa kultury, vědy a médií. Výzva neměla pouze formální rozměr – byla také dojemným pokusem o probuzení společné představivosti a výzvou ke změně. Rient zdůraznil, že mu záleželo na vytvoření dokumentu, který bude působit jako skutečné setkání – tváří v tvář, na úrovni vztahů, bez úřední distance – a připomenutí, že Země je matka, nikoli zdroj.

Obsah výzvy byl zároveň obviněním i manifestem – zazněla silná slova o tom, že Odra není stokou ani majetkem průmyslu, ale živou bytostí. Bylo poukázáno na právní nerovnost: pokud mají korporace status právnických osob, proč jej nemůže mít řeka? Výzva odmítala otupující jazyk – místo „mrtvých ryb“ se mluvilo o tělech a touze po životě, což odráželo realitu smrti a utrpení. Zdůrazňovalo se, že řeka je domovem lidí a vodních živočichů – candátů, sumců, raků, vlaštovek.

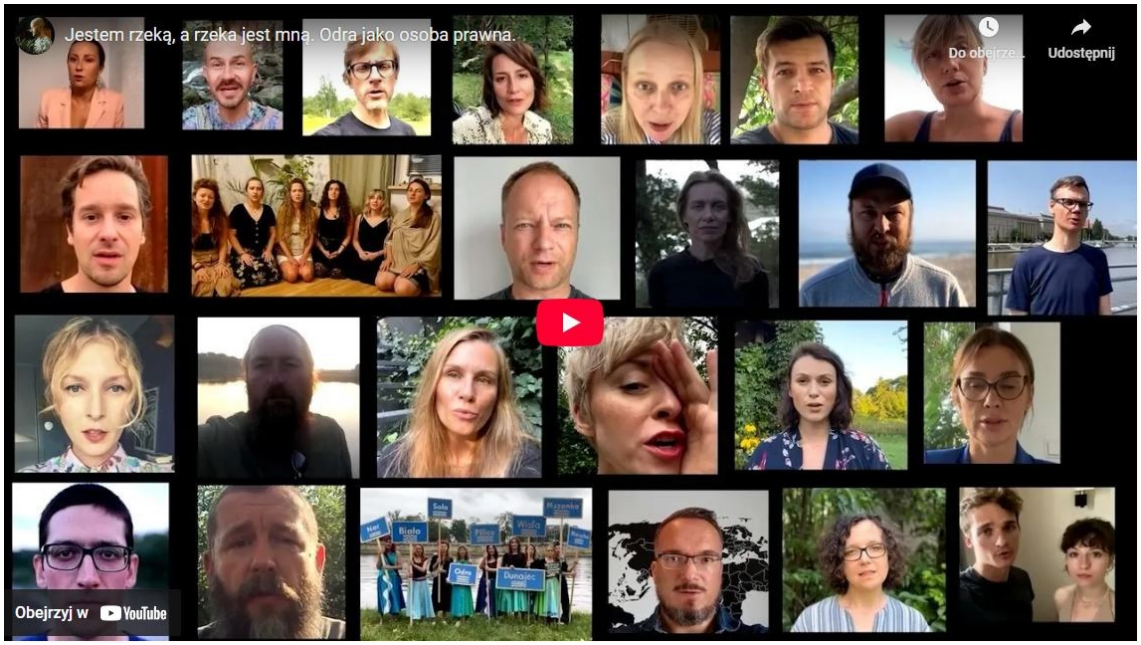

Výzva k uznání Odry za právnickou osobu

V nahrávce vystoupili mimo jiné Maciej Stuhr, Maja Ostaszewska, Natalia Przybysz, Katarzyna Nosowska, Siostry Rzeki a Laboratorium Pieśni. Jejich autenticita a emocionální zapojení dojemně oslovily tisíce posluchačů a posílily společenskou podporu pro uznání Odry jako právnické osoby.

Ačkoli vláda nereagovala, apel se stal symbolem společného hlasu různých prostředí a morálním protestem proti zacházení s přírodou jako s objektem vykořisťování. Ukázal, že téma práv přírody je ve veřejné debatě stále silněji přítomno.

2.5 Rozhovory s odborníky a hlas řeky: vzdělávání, právo, ekologie a kultura

V rámci cyklu „Rozmowy z ekspert(ka)mi" (Rozhovory s odborníky), který zahrnuje čtyři filmy zveřejněné mezi říjnem 2022 a únorem 2024, byla představena myšlenka udělit řece Odře právní subjektivitu. Každý z nich se na toto téma dívá z jiné perspektivy: právní, hydrologické, systémové a kulturní.

Advokátka **Karolina Kuszlewicz** – specialistka v oblasti práva ochrany životního prostředí. Z jejích slov jasně vyplývá přesvědčení, že uznání řeky může reálně přispět k účinnější ochraně životního prostředí a sociálně-právní transformaci. Kuszlewicz zdůrazňuje, že současné právo, navzdory deklarované ochraně životního prostředí, zůstává antropocentrické. Příroda je stále považována za „dobro" nebo „zdroj", nikoli za bytost s vlastními právy. Podle jejího názoru vyžaduje změna tohoto přístupu hlubokou kulturní a právní změnu, srovnatelnou s historickými procesy uznávání práv dříve vyloučených skupin, jako jsou ženy nebo děti. Expertka poukazuje na mezinárodní precedenty, jako je případ Nového Zélandu, jako důkaz toho, že takové změny jsou možné a účinné. Navíc upozorňuje na konkrétní výhody plynoucí ze změny práva – například možnost jmenovat zástupce, kteří by mohli jednat jejím jménem v soudních řízeních a bránit znečišťování nebo škodlivým investicím.

Piotr Bednarek – hydrolog, předseda sdružení Wolne Rzeki (Volné řeky) a aktivní pedagog, který se již řadu let zasazuje o ozdravení řek v Polsku. Rozhovor s ním odhaluje vážnou ekologickou krizi polských řek – způsobenou jejich regulací, znečištěním a degradací přírodních ekosystémů. Bednarek poukazuje na to, že v Polsku existuje více než 70 000 překážek bránících migraci vodních organismů a mnoho řek je regulováno způsobem, který ničí jejich přirozený charakter. Řeky jsou často narovnány, zbaveny lužních lesů – přírodních oblastí, které čistí vodu a slouží jako stanoviště pro ptáky. Zvláštní pozornost věnuje potřebě renaturizace – navrácení řek do jejich přirozeného toku a odstranění přehrad a hrází, které přestaly plnit svou původní funkci. Expert apeluje na nutnost opatření, která zadržují vodu v krajině – jako je například výstavba stavidel v melioračních příkopech – jako prostředek proti účinkům sucha a poklesu hladiny podzemní vody. Na závěr mluví jménem řeky: „Nechte mě v klidu téct".[13]

13 https://osobaodra.pl/rozmowy-z-ekspertami/

Profesor **Jerzy Bieluk** – právník z Univerzity v Bělom – autor první vědecké studie o osobnosti řek v Polsku. Poukazuje na nedostatečné zastoupení zájmů řek v právním systému. Zdůrazňuje, že i když se podaří odhalit původce znečištění, kompenzace se nedostanou přímo řece.

Profesor tvrdí, že přiznání právní osobnosti řece by umožnilo směřovat odškodnění přímo v její prospěch – v souladu se zásadou náhrady škody.

Navrhuje také zavedení „sociální žaloby" – mechanismu, který by občanům umožnil jednat jménem přírody. Podle jeho názoru je diskuse o právech řek počátkem změny společenského vědomí.

Zdůrazňuje, že řeka nepotřebuje status člověka, ale účinné zastoupení zájmů přírody. Poukazuje na to, že by bylo možné zřídit orgán – např. radu řeky – který by sdružoval zástupce místních komunit a odborníky, namísto podřizování zájmů řek státním institucím.

Během nahrávání se profesor symbolicky vžívá do role řeky a říká: „Připravte, prosím, příslušný zákon, který zajistí mé zájmy."[14]. Jedná se o jasnou výzvu k vytvoření nového právního modelu.

Olga Tokarczuk, spisovatelka, nositelka Nobelovy ceny a aktivistka, která se zasazuje za lidi, zvířata, zemi – a duchy – se objevuje v prostorech rovnosti a hluboké reflexe vztahu člověka k přírodě. V rozhovoru s Robertem Rientem hovořila o potřebě nového jazyka pro vyprávění o řece. Zdůraznila, že právě vědomí – předbíhající právo – může umožnit uznání řeky jako právnické osoby. Rozhovor začal citátem z její eseje Odra, ve které spisovatelka vzpomíná: „Když jsem byla dítě, každá procházka vedla k Odře. Řeky jsou jedním z mála neměnných jevů světa. V jejich prostoru a čase cítím, že je to ta samá řeka – v mé paměti, v buňkách mého těla."[15]

Pro Olgu Tokarczuk bylo jedním z klíčových objevů v uvažování o řece pochopení fenoménu povodí. Když se na něj podíváme z ptačí perspektivy, připomíná krevní oběh, síť cév nebo nervový systém – fraktální strukturu velmi podobnou lidskému tělu. Voda stékající z hor tvoří síť života a každá kapka rosy nebo deště je součástí tohoto většího systému. Povodí, na rozdíl od státních hranic nebo politických uspořádání, je něco trvalého a nezpochybnitelného. Tokarczuková poznamenává, že naše těla se skládají

14 https://osobaodra.pl/rozmowy-z-ekspertami/
15 https://osobaodra.pl/rozmowa-z-olga-tokarczuk/

převážně z vody – téže vody, kterou nese Odra. Dýcháme Odrou, vracíme ji životnímu prostředí – „jsme tedy Odra“.

Pro Olgu Tokarczuk bylo jedním z klíčových objevů v uvažování o řece pochopení fenoménu povodí. Když se na něj podíváme z ptačí perspektivy, připomíná krevní oběh, síť cév nebo nervový systém – fraktální strukturu velmi podobnou lidskému tělu. Voda stékající z hor tvoří síť života a každá kapka rosy nebo deště je součástí tohoto většího systému. Povodí, na rozdíl od státních hranic nebo politických uspořádání, je něco trvalého a nezpochybnitelného. Tokarczuková poznamenává, že naše těla se skládají převážně z vody – téže vody, kterou nese Odra. Dýcháme Odrou, vracíme ji životnímu prostředí – „jsme tedy Odra“.

Odra je v jejích očích divoká a dosud ne zcela zkrocená řeka. Byla pro ni mocnou, proměnlivou, ale vždy přítomnou bytostí. Stará koryta, meandry, mrtvá Odra – to vše jsou stopy její paměti, důkazy toho, že řeka žije, mění se, zanechává po sobě stopy. Meandry staré Odry na Tokarczukovou udělaly obrovský dojem – tam je vidět, jak řeka putovala, jak formovala krajinu, jak měla svůj vlastní čas.

Zbigniew Bodzek, Olga Tokarczuk a Robert Rient

Robert Rient vidí v tomto příběhu obraz vody jako látky, která neustále cirkuluje: v lidském těle, v potu, ve slinách, v dešti, v řece. Voda, jak poznamenává, má možná dokonce paměť. Reaguje na zvuky, na hudbu, na zabarvení hlasu. Pro Tokarczukovou byla tato myšlenka přelomová: řeka vypráví. Mluví vodou, vibracemi, deštěm a hudbou.

Dobrý příběh, říká Rient, obsahuje prvek fikce. Ale tato fikce může měnit realitu, ovlivňovat náš způsob vnímání světa. Právě takový příběh o vodě z ní může v naší představivosti učinit živou bytost. Tokarczuková zdůrazňuje, že řeka pro ni není metaforou, ale reálnou, autonomní bytostí – biologickou, psychologickou a symbolickou. Řeka má tělo, vlastní historii a hluboce zakořeněnou identitu. Je živou bytostí, se kterou je člověk úzce spjat – tak o ní píše také v eseji „Odra". Její přítomnost prostupuje nejen přírodní prostor, ale také historii a politiku. V minulosti byla Odra hraniční řekou, oddělovala státy a národy, vymezovala politické rozdělení. Její jméno se objevovalo v mezinárodních smlouvách, mimo jiné v Jaltě a Postupimi, jako symbol a nástroj nového geopolitického řádu. Zároveň je Odra ekosystémem – živým organismem – jedinečným prostředím pro mnoho rostlin a živočichů, které nikde jinde neexistují.

Řeka se objevuje také v mytologii – jako bohyně Wiadrinia, jako vodní víla, jako duchovní bytost. Tyto postavy ukazují, jak hluboce je řeka zakořeněna v naší psychice a kultuře. V polštině má řeka ženský rod, což ovlivňuje způsob, jakým ji vnímáme – jako mateřskou, živící, sloužící. Dává vodu, ryby, vlhkost, úrodnost. Nese čluny a lodě. Dává, ale nic nepožaduje. A právě proto je tak snadné ji zneužívat. Zacházíme s ní jako s matkou – takovou, která snese všechno, která je tu proto, aby sloužila a dávala. Meliorace, čerpání vody, regulace břehů – to vše lze chápat jako symbolické propichování jejího těla, získávání životních šťáv bez ohledu na její potřeby. Je to sofistikovaná forma násilí – ospravedlňovaná postavou matky, která přece „nic pro sebe nepotřebuje". Mezitím však byla řeka – matka, bohyně – zraněna. Ekologická katastrofa nejen odhalila důsledky tohoto násilí, ale také zviditelnila sílu řeky. Její vzpoura, projevující se v podobě povodní, není tolik znakem slabosti, jako spíše aktem odporu. Řeka není pasivní – je to mocná bytost, která připomíná svou přítomnost a vyžaduje uznání.

Rient poznamenává, že v Polsku potřebujeme alespoň jednu řeku, se kterou bude zacházeno čestně – jako s nedotknutelnou bytostí, zasluhující respekt, a ne jako s odpadní vodou, cestou nebo předmětem. Řeka nemůže být redukována na užitnou funkci – potřebuje uznání jako živá bytost.

Záchrana Odry může být skutečným aktem uzdravení také pro nás samotné.

Po staletí člověk považoval přírodu za něco odděleného, podřízeného a mrtvého. Mezitím – jak poznamenává Rient – jsme my sami přírodou. Jsme její malou, závislou součástí.

Naše poznání světa se omezuje na to, co můžeme zachytit svými smysly – to je jen zlomek reality. Z tohoto pohledu člověk nestojí nad ničím – je jako ryba, jako vážka, jedním z mnoha prvků stejného živého celku.

Tokarczuk přiznává, že v aktivistických činnostech je nejtěžší mluvit o environmentálních otázkách tak, aby se skutečně dostaly k lidem. Odpovědí může být umění – Kraina Metaksy – jazyk, který dokáže překonávat rozdíly. Poznamenává však, že umění je často podceňováno, považováno za „bláznivou mladší sestru vědy" – ne zcela vážně, s nadsázkou. „Dnes se mi však zdá, že je stále více zřejmé, že umění je jedním z nejtotálnějších, nejvznešenějších a nejrafinovanějších způsobů komunikace. A způsob, jakým umění vypráví o světě, velmi často předstihuje veškeré vědecké intuice a poté i vědecké důkazy. V mnoha kulturách je umění také synonymem uzdravování nebo léčení. Umění není jen zábava, jak jsme ho začali vnímat, ale je také součástí kultury. A také součástí poznání."[16]

Rient také zdůrazňuje význam paměti a moudrosti předků. Poznamenává, že jsme si zvykli považovat velkou část lidské historie za primitivní a západní civilizaci za měřítko toho, co je skutečně lidské. Přitom právě západní kultura, která existuje teprve dvě století v rozbujelém kapitalismu, pohrdá tisíci lety duchovní a ekologické zkušenosti předchozích civilizací. „Jsme výsledkem jejich moudrosti," říká. Národy jako Aboriginci nebo Maorové žijí v neustálé výměně informací se světem – s řekami, horami, kameny – a vedou vnitřní psychologický dialog se svým okolím. Maorijové 150 let požadovali uznání Whanganui jako právnické osoby, protože věřili, že řeka je jejich předkem. Taková perspektiva, ve které řeka může být matkou, předkem, subjektem duchovního vztahu, nabízí alternativu k západnímu modelu oddělení a dominance.

Řeka – stejně jako člověk – má paměť. Pamatuje si bitvy, útěky, příběhy. Ale i my si začínáme pamatovat. Znečištění Odry v roce 2022 bylo pro mnoho lidí mezníkem celé generace. „Cítila jsem, jako by ve mně něco umíralo. Cítila jsem to hluboce. A myslím, že mnoho lidí cítilo totéž," říká Tokarczuková. Pokud chceme přežít, musíme si přiznat, že jsme jen součástí této sítě. Malou částí většího celku. Že řeka, stejně jako my, si zaslouží uznání – jako osoba, jako bytost, jako předek. „Věřím, že literatura, umění, příběhy – mohou pomoci postavit most mezi světem právním a světem duchovním. Umění není doplňkem. Umění je poznání. Stejně jako filozofie – otevírá nové dveře. Pomáhá vytvářet nový jazyk, vyprávět svět znovu. Proto věřím, že musím vyprávět – jako by svět byl živou, neustále se vyvíjející bytostí. A my jsme zároveň jeho malou a mocnou součástí."

Pro Rienta není svět, který nás obklopuje, jen řeka, ale také skály, stromy, údolí – vše, co kdysi mohlo být naším předkem. Člověk není samostatná bytost, ale je součástí stejné sítě

16 https://osobaodra.pl/rozmowa-z-olga-tokarczuk/

života, z níž pochází řeka. Voda – ta samá, která byla v lůně matky – nás nesla, živila, dala nám život. Řeka se tak stává symbolickou Matkou Zemí – předkyní, která pamatuje a předává moudrost. Jak říká Rient, i my pocházíme z této vody: „Řeka – v mém případě – byla voda odražená. Moje matka – Joanna – byla mou maminkou. A řeka byla také mou maminkou."

Změna povědomí již probíhá. Kdysi se lidé smáli myšlence ochrany koní, dnes je to normou. Postupem času se zvířata začala považovat za cítící bytosti, které mají práva. Kdysi ženy neměly právo hlasu – doslova i symbolicky. Dnes mají hlas, účastní se rozhodovacích procesů, spoluvytvářejí veřejnou debatu.Nyní nastává čas uznat, že člověk je součástí životního prostředí, ale pouze jeho malou částí. Změna začíná uvědoměním. A právo musí držet krok. Argumenty pro právní subjektivitu řek nemusí být pouze duchovní nebo symbolické. Mohou být pragmatické: potřebujeme čisté řeky, abychom přežili. Odra je potřebná. Skeptiky lze přesvědčit jak rozumovými argumenty, tak argumenty psychologickými, ekologickými, mytologickými a duchovními. Protože toto právo již dozrává – stačí jej jen vyjádřit právním jazykem.

2.6 Osoba Odra – film o řece, která chce se stát osobou

Film Osoba Odra, režírovaný Robertem Rientem a uvedený 22. prosince 2022, je neobyčejný dokument, který zve k poslechu hlasů lidí a samotné řeky. Je to film o tak hlubokém poutu, že je těžké jej pojmenovat – o společném životě, utrpení, vděčnosti a naději. O Odře jako sestře, cítící bytosti, prostoru a přítomnosti.

Rient při plavbě po Odře naslouchal tomu, co řeka pro lidi znamená. Odra se jeví jako blízká osoba – žena plná energie, přítelkyně, dračice. „Je to úžasný poklad. Velmi dobrý přítel." Řeka se stává někým, kdo dává klid, rytmus, smysl, útěchu; podporuje, nese moudrost mnoha generací a paměť událostí. Někým, s kým můžete být prostě sami sebou.

„Stále inspiruje. Dává život, je tím životem. Nad princeznou Odrou je mnohem snazší meditovat, protože ona je v neustálé meditaci... Dodává nám tak pozitivní energii. Stačí jí dát jen malou šanci – v srdci, v hlavě, v pocitech, v myšlenkách – a ona se nám oplatí a bude nám lépe... Lidé, zamilujte se do této řeky, protože vám opravdu dá to, co v životě potřebujete: klid, harmonii a lásku."

Řeka zde není „divokou přírodou", stává se prostorem soužití, domovem, léčitelkou.

„Odra je mnou," slyšíme. A z jiného výroku: to, co bychom měli dělat, je nerušit řeku – využívat ji, ale s úctou, protože není pochyb o tom, že řeka je živá.

Souběžně s citlivostí se ve filmu objevuje bolest. Ekologická katastrofa z roku 2022 vyvolala hluboký šok: „Strašné... prostě mi to zlomilo srdce." „Jako by někdo ublížil mému blízkému."

„Pocit nespravedlnosti a bezmocnosti", „Zločin proti životu". Trauma Odry se stává nezvratnou traumatizací lidí. Řeka byla zraněna – a tato zkušenost se stává společnou ranou celé komunity.

V nejdojemnějších momentech řeka promlouvá svým vlastním hlasem. Hrdinové mluví jako Odra:

„Jsem rozzuřená tím, co jste mi udělali. Neměli jste na to právo."

„Jsem rozzuřená, protože mi ublížili. [...] Nechte mě plout. Milujte mě, pečujte o mě a nezapomínejte na mě."

„Obejměte mě. Vstupte do mého proudu a využijte toho, co vám dávám."

Slyšíme, že se musí umět bránit – potřebuje lidi, kteří ji budou zastupovat.

Ve filmu vystupují také osobnosti známé svou odbornou a právní činností – jejich přítomnost posiluje poselství, že příběh může změnit zákon a vztah k řece může mít tvůrčí sílu.

„Právo je také příběh – jen více sepsaný než literární fikce." Film se tak stává nejen dokumentem, ale také manifestem. Ukazuje, že potřebujeme jak data a fakta, tak lásku a úctu. Jak říká sám autor: „Chceme, aby Odra byla uznána jako živá bytost (v povědomí) a právnická osoba (v právu).

Film končí otázkou: „A ty, promluvíš jménem Odry, která tě potřebuje?".[17]

17 https://osobaodra.pl/film/

Krzysztof Zdebik, Marsz dla Odry

2.7 Pochod za Odru – společenství, právo, citlivost

Pochod za Odru začal 20. dubna 2023. Během 44 dnů ušly stovky lidí 937 kilometrů podél celého toku řeky – od jejího pramene v české obci Luboměř pod Strážnou až k ústí ve Stepnici u Baltského moře. V místě, kde řeka pramení, se účastníci napili čisté, živé vody a vzali si její malé množství, aby ji nesli po celou cestu. Na konci pochodu, u Štětínského zálivu, byla voda vypuštěna zpět do řeky se slovy Krzysztofa Zdebika: „Doufám, že se voda z pramene jednou dostane sem v takovém stavu, v jakém odtud vytéká (...) Je to jedna z etap, která má vést k tomu, aby byla řeka chráněna.“.[18]

Trasa byla rozdělena na 43 úseků – v průměru 22 km denně – přes vesnice, města, lesy a mokřady. Vedoucí pochodu vedli jednotlivé etapy a starali se o logistiku, bezpečnost a přítomnost u řeky. Pochod byl otevřený – připojit se bylo možné kdykoli. Jednou šlo 70 lidí, jindy jen jeden. Nejmladší měla sedm měsíců, nejstarší asi 80 let. Na otázku, proč jde, odpověděla: „Jdu na pochod za Odru, protože jsem člověk, stejně jako ona.“ Mezi účastníky byly rodiny, děti, duchovní, umělci, vědci, aktivisté a také pes Kundelini, husa Sunny a kachna Wirek. Účastníci šli pěšky, na kole, někdy s kočárkem nebo stanem, a dokonce pluli na tradiční dřevěné loďce.

Materiál od Kmene Odry, Robert Rient, Facebook „Osoba Odra“ / www.osobaodra.pl

18 Soukromé vyjádření Krzysztofa Zdebika, nahrávka z archivu iniciativy Osoba Odra, 2023.

OSOBA
ODRA

ZDROWA

Wisła
Odra

OSOBA
ODRA

Pochod byl pokusem doprovodit řeku, kterou mnozí účastníci označovali za „sestru“ nebo „živou bytost“. Poutníci se dělili o své záměry – mluvili o lásce k přírodě, potřebě jednat, touze po řece svého dětství. „Jdu, protože řeka je moje kamarádka a kamarády v nouzi neopouštíme“, „Jdu, protože chci dát řece hlas, právo říct: jsem tady, jsem živá“. Jak řekla Katarzyna Kojzar, novinářka: „Jdu, protože se nechci cítit bezmocná.“ Krystyna Wałajtys-Łonisk, režisérka: „Jdu, protože se trochu stydím za to, co jsme jí udělali. A chci jí ukázat, že ne všichni lidé jsou takoví.“ Laura Mulica: „Jdu, protože cítím spojení se Zemí, kterou miluji a obdivuji. Jako bytost z velké části tvořená vodou se cítím být součástí řeky a chci, aby byla zdravá, čistá a živá. I když jen na těch pár kilometrů, chtěla jsem být u ní a modlitbu za ni v naději, že bude chráněna.“ Robert Rient to shrnul: „Když jdu za Odrou, už vím, že tělo je důležité. A že je privilegium, že se můžeme hýbat. Uznáním Odry jako právnické osoby, poskytnutím jí klidu, prostoru a času bychom se dozvěděli něco důležitého o řece, o nás a o světě.“[19]

Pochod doprovázel bílý plakát s nápisem „Osoba Odra”, který nesli po úsecích další vedoucí. Jako štafetový kolík spojoval všechny účastníky v jednom záměru: uznat Odru za živou bytost, která má hodnotu sama o sobě. Pro mnoho účastníků to byl akt pečlivé péče – jak to vyjádřila Agnieszka Konowaluk-Wrotniak: „Řeka je svatá a my jsme z vody.“

Materiál od Kmene Odry, Facebook „Osoba Odra“ / www.osobaodra.pl

19 Úryvky výpovědí účastníků Pochodu za Odru Marszu dla Odry, 04-06 2023, https://osobaodra.pl/marsz/, https://oko.press/skrzywdzona-rzeka-do-sadu-nie-pojdzie oraz https://www.facebook.com/OsobaOdra

6. května, když pochod dorazil do Vratislavy, se konala velká demonstrace, které se zúčastnilo asi 300 lidí. Robert Rient představil návrh občanského zákona vypracovaného týmem profesora Jerzego Bieluka a přečetl slova Olgy Tokarczuk: „My, lidé, máme velké privilegium jednat, (...) proto se zapojit do aktivit na ochranu Odry znamená v podstatě bránit větší já, kterým je prostředí, ve kterém žijeme.“.

Materiál od Kmene Odry, Facebook „Osoba Odra“ / www.osobaodra.pl

Anna Gołębiowska přečetla projev Karoliny Kuszlewicz, ve kterém zdůraznila, že akce účastníků pochodu již nyní vytvářejí novou kvalitu a reálnou změnu pro Odru. Kuszlewicz poukázala na potřebu hluboké reformy přístupu k řekám – dnes za ně odpovídá ministr infrastruktury, ale měly by být v péči ministerstva životního prostředí. Upozornila také na nutnost vytvoření účinného systému monitorování a služeb na ochranu řek. Po projevech na náměstí se demonstranti přesunuli na ostrov Tamka, kde se konala umělecká část s účastí Baśni Ludów Ziemi (Pohádky národů Země). Na transparentech bylo napsáno: „Odra osoba, nie choroba” (Odra je osoba, ne nemoc), „Chcemy jednej czystej rzeki” (Chceme jednu čistou řeku). Bylo to vyvrcholení celého pochodu, které mělo silný ohlas v médiích.

Materiál od Kmene Odry, Facebook „Osoba Odra“ / www.osobaodra.pl

Pochodu se zúčastnili také zástupci vědecké obce. Prof. Agnieszka Szlauer-Łukaszewska poukázala na nutnost vytvoření Národního parku Dolina Dolní Odry, který by zahrnoval jedinečnou oblast Międzyodrza. Pochod byl tedy také formou vědecké a politické intervence – krokem směrem k novému modelu ochrany řeky. „Tento park vznikne. Máme podporu samosprávy, území je volné od zástavby. Je to reálná změna," řekla.

Souběžně s pochodem se konal Běh pro Odru. Stejnou trasu od pramene k ústí zdolal za 16 dní horolezec a běžec Hubert Szczepan Krzemiński, aby – jak sám řekl – podpořil náš velký maraton za udělení právní subjektivity Odře. Na otázku, proč běží pro Odru, odpověděl: „Vždy jsem stál na straně přírody, ať už jako malý skaut nebo jako ambasador aliance 1 % pro planetu. Velmi jsem se chtěl zapojit a pomoci této věci. Nemám právní znalosti, ale mám slušnou výdrž. Tak jsem si řekl, že pomůžu, jak umím, protože Běh pro Odru pomůže vzbudit zájem médií a veřejnosti. Chodit několik dní v kuse by mě rychle nudilo, tak jsem vymyslel, že uběhnu „malou" trasu. Pokud mohu být prospěšný a zanechat tento svět lepším, než jsem ho našel, budu rád!"

Pochod a běh skončily společným finále 3. června ve Stepnici, kde se Odra spojuje se Štětínským zálivem. Poselství akce stále rezonuje – myšlenka udělit Odře právní osobnost se stále odvážněji objevuje ve veřejné debatě a získává podporu vědeckých a samosprávných kruhů.

Materiál od Kmene Odry, Facebook „Osoba Odra" / www.osobaodra.pl

CSOBA
ODRA

OSOBA
ODRA
OSOBA
ODRA

Materiál od Kmene Odry, Facebook „Osoba Odra“ / www.osobaodra.pl

Krzysztof Zdebik, Facebook „Osoba Odra" / www.osobaodra.pl

2.8 Proudy pro řeku Odru – maraton příběhů jménem řeky

„Przepływy dla Odry" (Proudy pro Odru) je 50denní maraton příběhů, který trval od 1. ledna do 19. února 2024. Každý den v 19:00 se objevila nová povídka, díky níž se idea právní osobnosti řeky začala živit v představách veřejnosti. Vznikly pohádky a bajky, písně, koncerty, právní texty, přednášky, manifesty, obrazy a animace. Všechny formy byly dobré, aby se začalo mluvit jménem řeky – aby ji bylo možné slyšet a vidět.

Mezi zapojenými osobnostmi se objevili například Natalia de Barbaro, Edwin Bendyk, Siostry Rzeki, Daniel Petryczkiewicz, Natalia Grosiak, Małgosia Lebda, Agnieszka Szpila, Natalia Przybysz a skupina Mikromusic s jedinečnou skladbou „Jestem rzeką" (Jsem řeka).

Úvodní projev cyklu přednesl Robert Rient, který kampaň označil za duchovní, společenský a kulturní příběh. Zdůraznil, že neuznávání řeky jako živé a subjektivní bytosti je projevem vnitřního traumatu – kulturního odloučení člověka od přírody. Iniciativa, založená na animistickém pohledu na svět, měla za cíl změnit povědomí prostřednictvím příběhů a osobního zapojení. Rient citoval Olgu Tokarczuk a poukázal na to, že „když se změní příběh, změní se svět", a vyzval k vytvoření nového jazyka pro vztah člověka k řece.

Jan Mencwel hovořil o vodě jako o věčném živlu: její molekuly neustále cirkulují po planetě a v lidském organismu se zcela vymění za přibližně měsíc a půl. Voda, která je dnes součástí našeho těla, mohla dříve patřit jinému člověku, zvířeti nebo dokonce dinosaurovi. Tato neustálá cirkulace ukazuje nerozlučné propojení všech živých bytostí. Z tohoto pohledu Mencwel navrhoval přehodnotit naše myšlení: voda je subjektem, příčinou a nezávislou silou, zatímco člověk je objektem, závislým a začleněným do většího cyklu života. Zdůrazňoval, že Odra – jako řeka, která byla v moderních dějinách Polska nejvíce poškozena – si zaslouží uznání své právní subjektivity.

Prof. Bogdan Wziątek, hydrobiolog a odborník na ochranu vodního prostředí, to řekl přímo: Odra umírá a odpovědnost za její stav nese nejen konkrétní instituce, ale celý systém, který řeku považuje za hospodářský kanál, a ne za živý ekosystém. Katastrofa z roku 2022 byla jen vyvrcholením dlouhodobého procesu degradace. V řece stále dochází k úbytku kyslíku, dušení, úhynu biologického života a místo nápravných opatření se realizují další investice, které situaci zhoršují. Poukázal na vypouštění odpadních vod z polí a dolů, které obsahují hnojiva, chemikálie a slanou vodu, které systematicky otravují Odru. Upozornil také na masivní kácení lužních a říčních lesů, které sloužily jako přirozená ochrana a stabilizace ekosystému. Ostrá kritika se snesla i na model vodního hospodářství, který je založen na betonování, regulaci a ničení řek namísto renaturalizace, ochrany mokřadů a podpory samočisticích procesů. Z jeho sdělení jasně zaznělo: dokud nebude

Odra uznána jako subjekt práva, bude i nadále beztrestně ničená – jako věc, nikoli jako živý organismus.

Dr. Stanisław Kordasiewicz, doktor právních věd a autor občanského návrhu zákona o právní subjektivitě Odry, jasně uvedl: Odra dnes nemá žádné právní nástroje, aby se mohla bránit, protože není uznána jako subjekt práva. Ve světle platného systému je řeka věcí – zdrojem, který lze regulovat, využívat a ničit bez následků. Udělení právní subjektivity by znamenalo začlenění Odry do právního společenství, udělení schopnosti být zastupována opatrovníkem a možnost jednat vlastním jménem – např. v záležitostech náhrady škody, zákazu investic škodlivých pro ekosystém nebo ochrany práva na průtok. Jedná se o systémovou a ústavní změnu, která narušuje dosavadní hierarchii, v níž člověk stojí nad řekou, a navrhuje vztah založený na vzájemnosti a odpovědnosti.

Návrh zákona nepřekračuje ústavní pořádek – pohybuje se v jeho rámci, ale posouvá hranice právní představivosti a otevírá cestu k uznání nehumánních bytostí jako plnoprávných účastníků společenského života. Jedná se o hlubokou revizi našeho uvažování o právu, vlastnictví a spravedlnosti – nejde o reformu, ale o nápravný akt vůči utrpení řeky.

Agata Foksa-Biegaj, právnička specializující se na mezinárodní právo, uznává, že současná podoba tohoto práva neumožňuje přiznat právní subjektivitu prvkům přírody. Navrhla však prolomení tohoto systému: odvolání se na hnutí Rights of Nature, které formuluje nový právní přístup uznávající přírodu jako společenství vzájemně závislých bytostí. Její příběh ukázal právo jako narativ, který vyžaduje změnu jazyka a představivosti. Status právnické osoby by Odře dal procesní legitimitu, díky které by mohla v případě selhání vnitrostátních orgánů vystupovat dokonce před mezinárodními soudy.

Jedním z nejdojímavějších uměleckých vystoupení bylo to poslední – 50. průtok – animovaný film „Natura Rzeki" (Příroda řeky) Agnieszky Waszczeniuk. Autorka popsala jeho vznik jako dlouholetý, intimní tvůrčí proces, který začal láskou k horám a poté se rozšířil na celou divokou přírodu – stromy, louže, vůně, mlhy. Film vypráví o podobnostech mezi psychickými cykly ženy a cykly života řeky. Vznikl z potřeby uzdravení a vyjádření duchovního spojení s přírodou. Jak napsala umělkyně: „Z této mé lásky začaly vznikat filmy posypané kávou, o vztahu člověka k přírodě, o její moudré cyklickosti, o instinktivnosti a divokosti, kterou v sobě každý z nás nosí; o tom, že jsme její součástí".[20]

20 https://www.facebook.com/animation.agnieszka.waszczeniuk

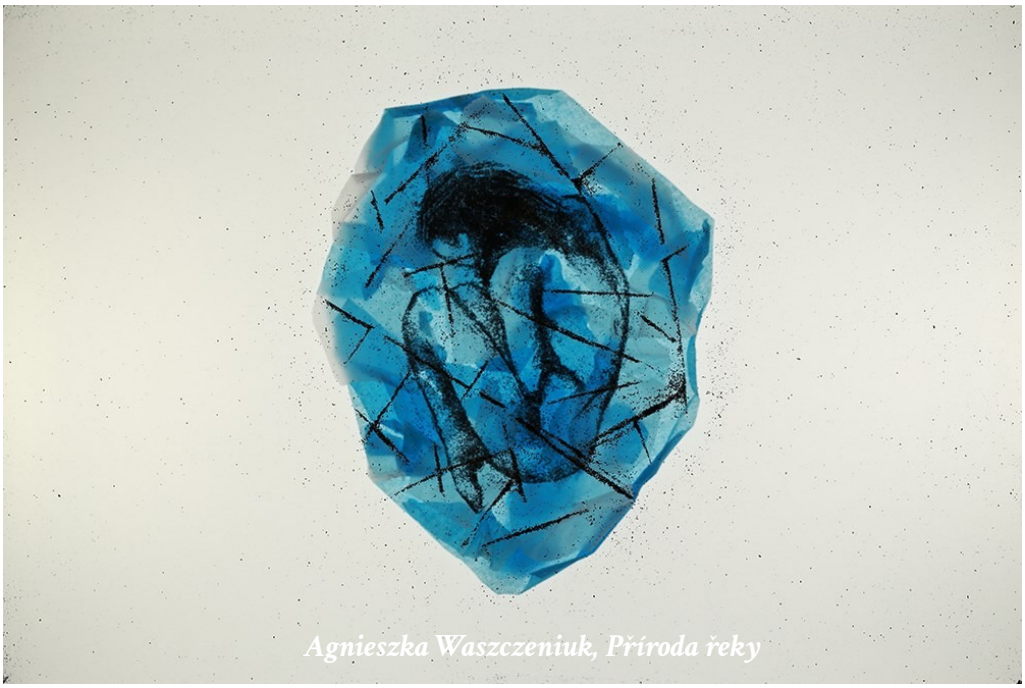

Agnieszka Waszczeniuk, Příroda řeky

V osobním příspěvku umělkyně dodala: „Některé příběhy začínají někde hluboko v podzemí, pod kůží, a tvar, strukturu a smysl nabývají až po letech. (...) Násilné porušování hranic člověka se nijak neliší od násilného porušování hranic psa, stromu, řeky. Tak to cítím, tak to myslím, proto se ozývám.“[21]

Film „Natura Rzeki” (Povaha řeky) není jen osobním manifestem, ale také příkladem toho, jak hluboká spiritualita může najít svůj výraz v podobě politické a ekologické akce – prostřednictvím účasti v kampani „Przepływy dla Odry” (Proudy pro Odru).

Agnieszka Waszczeniuk, Příroda řeky

21https://www.facebook.com/animation.agnieszka.waszczeniuk

2.9 Návrh zákona uznávajícího právní subjektivitu řeky Odry

Z iniciativy Roberta Rienta byla v září 2024 zahájena druhá edice Školy šamanismu – devítiměsíčního duchovně-praktického kurzu, který se koná v dolnoslezském Antonově. Toto místo, obklopené lesy a horami, se stalo prostorem pro hlubokou práci se Zemí a pro Zem. Účastníci školy byli povinni absolvovat 160 hodin praxe ve službě přírodě. Jejich činnosti měly různou podobu: od aktivismu a dobrovolnictví po rituály, zpěv a tvůrčí činnost.

Škola byla založena na duchovním principu „první smlouvy" – závazku žít v blízkosti všeho živého, zdravého a pravého. Z tohoto duchovního prostoru vzešla občanská legislativní iniciativa: udělit řece Odře právní osobnost. Myšlenka shromáždit 100 000 podpisů, které by zahájily legislativní proces, byla společně promyšlena a přijata jako reálný cíl.

Stojí za zmínku, že Plemie Odry již dlouho připravovalo půdu pro tuto kampaň. Ještě před dvěma lety se toto téma setkávalo s nepochopením a dokonce posměchem. Díky neustálé práci však tato myšlenka získává stále větší sílu a důvěru.

Piotr Kowalik, Školy šamanismu v dolnoslezském Antonově

Ve dnech 25. až 26. listopadu 2024, během konference „Pedagogika a vzdělávání v antropocénu" na Univerzitě ve Vratislavi, Robert Rient přednesl příspěvek s názvem „Řeka Odra jako právnická osoba" a zároveň oznámil zahájení sběru podpisů.

Justyna Janus, konference na Univerzitě ve Vratislavi

Můj partner Piotr Kowalik, který se podílel na přípravách konference, mě požádal o pomoc s organizací výstavy prací Justyny Kulikowské – umělkyně, která tvoří intuitivně a z hloubi duše, a čerpá inspiraci z vody jako zdroje života. Její kresby jsou tichými, dojemnými příběhy o řekách, paměti a proměnách – jsou pokusem zachytit hlas vody, který často zůstává neslyšitelný.

Během konference jsem poznala lidi z Plemienia Odry (Kmen Odry). Když Robert Rient promluvil, byla jsem dojatá – jako by skrze něj promlouvala sama řeka. Jeho slova plynula se silou a klidem přírody a mířila přímo do srdce. V tu chvíli jsem pocítila, že jsem na správném místě. Už jsem jen nepodporovala činnost, ale stala jsem se její součástí.

Tak začala moje cesta s řekou. S každou další chvilkou jsem se stále více nořila do tohoto prostoru – nasyceného energií činnosti, soustředěním a péčí o řeku, která se stávala mou osobní záležitostí. Viděla jsem, jak obrovské nasazení lidí vede ke skutečné změně. Cítila jsem, že společně máme opravdu sílu zachránit Odru.

Zpočátku jsem měla v plánu dokumentovat událost fotograficky, ale brzy jsem sáhla po peru a formulářích. Začala jsem sbírat podpisy z přesvědčení, že i malé gesto může mít velký význam. Stačí lidem připomenout, že nejsme odděleni od přírody – jsme její součástí, propleteni neviditelnou sítí vzájemných závislostí. Lidé to cítí, jen někdy potřebují impuls, aby se probudili.

Justyna Janus, konference na Univerzitě ve Vratislavi

Mluvila jsem se studenty a vyprávěla jim, jak velký vliv máme na Matku Zemi a jak mnoho závisí na našich každodenních rozhodnutích. Z jejich otázek a zvědavosti se rodila naděje. Cítila jsem, že to, co dělám, má smysl a může vést ke skutečné změně.

Tak jsem se stala členkou Kmene Odry. Společně s Piotrem jsme převzali odpovědnost za koordinaci činností. V následujících měsících byl téměř každý můj den naplněn prací pro Odru. Dalším úspěchem Kmene Odry bylo založení nadace Osoba Odra, což se podařilo 19. prosince 2024 ve Štětíně. Nadace se zasazuje o ochranu řeky Odry.

V souladu s platnými právními předpisy bylo k předložení občanského návrhu zákona zapotřebí minimálně tisíc podpisů. Kmen Odry je shromáždil během několika týdnů a 30. ledna 2025 jsme je společně s Magdou Matuszewskou, předsedkyní výboru „Czysta Odra" (Čistá Odra), a Dr. Stanisławem Kordasiewiczem předali spolu s dokumentací v kanceláři Sejmu. Dne 8. února byl výbor oficiálně zaregistrován, což otevřelo cestu k celostátní kampani. Od tohoto okamžiku začala síť dobrovolníků fungovat v plném rozsahu.

Souběžně s aktivitami v terénu proběhla intenzivní mediální kampaň. Byla spuštěna webová stránka osobaodra.pl a profily na sociálních sítích, které se staly nástrojem komunikace, vzdělávání a mobilizace. Kampaň se rychle proměnila v celostátní sociální hnutí, ke kterému se připojili umělci, vědci, samosprávy a obyvatelé. Podpisy sbíralo 1460 dobrovolníků, vzniklo 147 sběrných míst. Podpisový list podepsalo 250 vědců. Podpisy se sbíraly mimo jiné během 230 kulturních akcí, na 20 vědeckých konferencích a 50 vzdělávacích a kulturních akcích, na 85 koncertech a 30 projekcích filmu Ewy Ewart Do ostatniej kropli (Do poslední kapky).

Koordinovala jsem činnost ve Slezském a Opolejském vojvodství – zřizovala jsem místní sběrná místa a podporovala nové lidi. Zapojila jsem se také do iniciativ v jiných regionech. Zorganizovala jsem mimo jiné setkání s Rafałem Siderskim a sběr podpisů během výstavy Żywioły / Woda (Živly / Voda) ve Varšavě, stejně jako akce během veletrhů, konferencí a fotografického festivalu v Rybníku. Vedla jsem rozhovory s obyvateli, odpovídala na zprávy a uskutečnila stovky telefonátů, podporovala rozvoj sítě dobrovolníků.

Vznikla také kampaň „Óda na Odru" – dojemný společenský spot s Romou Gąsiorowskou, která ztvárnila postavu řeky. Text Roberta Rienta byl manifestem trpící a přehlížené bytosti. Poselství spotu znělo: „Jsem, chci žít. Pomozte mi."

Záběr z filmu „Óda pro Odru", režie a kamera: Aleksandra Wolińska-Chromy

Vysoká úroveň zasedání Valného shromáždění OSN, které se konalo 22. dubna 2025 v New Yorku, se stala příležitostí k představení aktivit na podporu Odry jako příkladu změny vztahu člověka k přírodě. Piotr Nieznański (Nadace Code for Green, Koalice Czas na Odrę) hovořil o roli vzdělávání a občanské angažovanosti, Robert Rient se zabýval duchovní a právní dimenzí uznání řeky jako subjektu. Jejich vystoupení se setkala s velkým zájmem a zapojila se do globální debaty o právech přírody. Hlas kampaně zazněl také ve francouzském Národním shromáždění.

Sběr podpisů měl také mezinárodní rozměr. Podpisy přicházely z mnoha zemí, mimo jiné z Islandu, Austrálie, Nového Zélandu, Německa a USA. V sídle kampaně ve Staniszowě se každý den přijímaly desítky zásilek. Obzvláště dojemný byl příběh staršího manželského páru, který zaslal vytištěný návrh zákona spolu s podpisy. Do kampaně také dorazily dětské kresby, přáníčka, poděkování a modlitby, které dodávaly sílu a motivovaly k další práci.

V posledních týdnech kampaně napětí dosáhlo vrcholu. Dobrovolníci sbírali podpisy až do posledních minut. Spolu s Piotrem jsme přepravili karty s podpisy z sídla v Staniszowě do Varšavy, kde probíhalo konečné sčítání. Podpisy přicházely neustále – kurýrem, přes InPost, ale také byly předávány z ruky do ruky. Závěr sbírky přinesl radost, dojetí a pocit úlevy. Jak napsala novinářka OKO.press: „Řeka promluvila. A byla vyslyšena."

30. dubna 2025 předali zástupci výboru „Čistá Odra" shromážděné podpisy pod občanským návrhem zákona o přiznání právní subjektivity řece Odře v podatelně předsedy Sejmu RP.

Iniciativa byla reakcí na ekologickou katastrofu z roku 2022. Navzdory ztrátám nikdo nenesl žádné důsledky a vypouštění soli do Odry se zvýšilo. Pokuty uložené Polským vodním správám byly zrušeny. Podíl řek v dobrém stavu klesl z 31 % na 8,5 %. Těsně před podáním dokumentů byly z Odry vyloveny další tuny mrtvých ryb. Vzhledem k této nečinnosti se uznání Odry jako právního subjektu stává nutností.

Přestože se nepodařilo shromáždit požadovaných 100 tisíc podpisů (uznáno bylo 92 998), maršál Szymon Hołownia rozeslal návrh zákona všem klubům přítomným v parlamentu a již následující den jej podpořilo 41 poslanců a poslankyň z pěti různých uskupení, včetně jedné opoziční strany.

To, co začalo jako občanská mobilizace zdola – bez politické, finanční nebo institucionální podpory – se stalo společnou záležitostí přesahující rozdíly. Jak říká Tatiana Staroń, předsedkyně nadace Osoba Odra: „Za tímto zákonem stojí lidé".

Předání podpisů do Sejmu RP, Varšava, 30. 4. 2025

Justyna Janus, Kmen Odry, tisková konference, Varšava, 30. 4. 2025

21. května zazněla během sejmové konference důležitá slova. Poslankyně Anita Kucharska-Dziedzic použila metaforu hlasu dětí a řek. Małgorzata Tracz označila návrh za revoluci v myšlení o přírodě. Elżbieta Polak zdůraznila nutnost ukončení znečišťování polských řek. Daria Gosek-Popiołek oznámila nadstranickou spolupráci za účasti občanské společnosti. Izabela Bodnar připomněla hlas občanů a hodnotu přírodního dědictví. Maja Nowak zdůraznila, že ekosystém Odry stále nebyl obnoven.

Občanský návrh zákona byl předložen Sejmu jako nadstranická iniciativa poslanců. Byl podán 22. května poslankyněmi Anitou Kucharskou-Dziedzic, Małgorzatou Tracz a Majou Nowak.

Všichni lídři parlamentních klubů vyjádřili souhlas s podporou občanské iniciativy.

V současné době se pracuje na podrobném znění zákona. Dr. Stanisław Kordasiewicz, autor jeho odůvodnění, prohlásil, že během celého legislativního procesu bude hlas Odry nejdůležitější.

Justyna Kulikowska

Justyna Kulikowska

3. Řeka jako osoba – právo a inspirace

Stále více zemí na světě přiznává řekám právní subjektivitu a uznává je za subjekty s právy. V této kapitole budou představeny příklady takových řešení, jejich právní základ a filozofické a občanské úvahy, včetně návrhu zákona o Odře jako právnické osobě.

3.1 Právní osobnost prvků přírody – koncepce a příklady

V posledních desetiletích roste zájem o myšlenku přiznání právní subjektivity přírodním prvkům, jako jsou řeky, lesy nebo hory. Tuto koncepci poprvé představil Christopher D. Stone, který v článku „Should Trees Have Standing?“ (1972) požadoval, aby příroda získala právní způsobilost, což by umožnilo její účinnější ochranu a změnu způsobu, jakým ji lidé vnímají.

V tradičních právních systémech mohou být za subjekty práva považovány pouze lidé a jimi vytvořené instituce, jako jsou nadace nebo korporace. Vzhledem k prohlubujícím se ekologickým krizím se však stále častěji objevuje potřeba tuto relaci přeformulovat. Přiznání právní subjektivity přírodě jí umožňuje vystupovat před soudy, požadovat ochranu a považovat její blaho za nadřazenou hodnotu. Znamená to také odklon od modelu vlastnictví ve prospěch péče – lidé se stávají opatrovníky, kteří zastupují zájmy přírody a jsou povinni ji chránit a přijímat nápravná opatření.

Tato právní změna je zároveň hlubokou změnou paradigmatu – příroda přestává být pozadím lidské činnosti a stává se rovnocenným účastníkem společenského života. To zahrnuje právo na život, obnovu, čistotu a ochranu před destruktivním vlivem člověka.

Hnutí za práva přírody vzešlo z přesvědčení, že dosavadní formy ochrany životního prostředí jsou nedostatečné. Čerpá inspiraci z tradic domorodých společenství – Maorů, andských kmenů nebo kmenů Amazonie, pro které byla příroda vždy živou bytostí, partnerkou, předkem, s nímž nás spojuje duchovní a fyzické pouto. V jejich kulturách jsou vztahy s vodou, zemí nebo stromy založeny na vzájemnosti, péči a hluboké úctě.

Caroline a Sary Barrett,
Národní knihovna Austrálie,
Fotografie Hemie Pomary z roku 1846 – nejstarší fotografie zobrazující osobu z maorského kmene
https://www.thevintagenews.com/2020/07/18/oldest-maori-photo/

V současné době existuje ve světě více než 550 iniciativ, které usilují o přiznání právní subjektivity prvkům divoké přírody. Jejich společným cílem je opustit antropocentrické myšlení a uznat, že příroda má právo existovat a rozvíjet se nezávisle na užitné hodnotě, kterou jí přisuzuje člověk.

3.2 Příklady zavedení právní subjektivity ve světě

Jedním z nejznámějších a zároveň prvním případem uznání řeky za právnickou osobu je Whanganui v Novém Zélandu, která tento status získala v roce 2017. Pro Maory, původní obyvatele této země, byla Whanganui vždy něčím mnohem víc než jen řekou – byla živým předkem, sestrou a duchovní společnicí, neoddělitelně spjatou s jejich kulturou, historií a vírou.

Počátky této změny sahají do roku 1840, kdy byla uzavřena smlouva Treaty of Waitangi mezi novozélandskou vládou a kmenem Whanganui. V maorské verzi smlouvy získal kmen záruky kontroly nad řekou a jejími zdroji, ale anglická verze smlouvy, kterou přijala vláda, tato práva nezohledňovala. Tento rozpor se stal zdrojem dlouhodobých konfliktů a postupného zhoršování stavu řeky v důsledku těžby a zásahů do jejího přirozeného toku. Maorové více než 160 let neúnavně bojovali za obnovení svých práv, i když jejich snahy byly často ignorovány a odmítány úřady a soudy.

Anne Noble, The Wanganui 1980

V roce 2017 byla uzavřena dohoda Te Awa Tupua, která formálně uznala řeku jako „nedělitelný a živý celek", zahrnující všechny její prvky, jak fyzické, tak duchovní, od pramene až po ústí do moře. Whanganui se tak stala subjektem práva, který má právo na život, přirozený rozvoj, ochranu a blahobyt.

V rámci dohody byla také zřízena instituce Te Pou Tupua, která je odpovědná za zastupování zájmů řeky. Tento úřad se skládá ze dvou zástupců – jednoho jmenovaného kmenem Maorů Whanganui a druhého novozélandskou vládou – a jedná jménem řeky, chrání její práva, pečuje o její zdraví a blahobyt a zastupuje ji před soudními a správními orgány.

Maorové popisují svůj vztah k řece jako hlubokou jednotu, kterou vyjadřují heslem, které lze přeložit jako: „Já jsem řekou a řeka je mnou". Zdůrazňuje to, že Whanganui není pouze předmětem, ale živou, nedílnou součástí společenství, která si zaslouží plné uznání a ochranu na stejné úrovni jako lidé.

Podobně byla uznána právní osobnost národního parku Te Urewera a hory Taranaki, které mají pro Maory duchovní význam.

Historie Whanganui ukazuje, jak díky vytrvalosti původních obyvatel a změně právního přístupu je možné začlenit práva přírody do platného právního systému. Tento precedens se stal inspirací pro podobné kroky po celém světě a přispěl k novému pohledu na ochranu životního prostředí v právní a sociální dimenzi.

V roce 2017 vydal Nejvyšší soud indického státu Uttarakhand průlomové rozhodnutí, ve kterém uznal řeky Ganges a Jamuna spolu s ledovci, které je napájejí, za subjekty práva a přiznal jim status právnických osob. Cílem tohoto rozhodnutí bylo chránit tyto řeky před dalším zhoršováním jejich stavu v důsledku lidské činnosti a ocenit jejich obrovský náboženský a kulturní význam pro Indii. Tento rozsudek však byl později zrušen vyšší instancí. V praxi to znamená, že právní status Gangy a Jamuny jako právnických osob nebyl definitivně potvrzen. Tato situace ukazuje, jak obtížné a složité je zavádění koncepce práv přírody do právních systémů, kde soudní rozhodnutí musí být podložena příslušnými legislativními změnami a musí zohledňovat široké politické a sociální souvislosti.

Brian Brake, Ganges Delta, India 1960

V lednu 2021 v Kanadě Rada Innu Ekuanitshit a regionální obec Minganie společně uznali řeku Muteshekau Shipu, známou také jako Magpie, spolu s celým jejím povodím za právnickou osobu. Řeka získala řadu práv založených na tradicích a zvycích komunity Innu, mimo jiné právo na existenci, přirozený rozvoj, ochranu před znečištěním, zachování biologické rozmanitosti a právo domáhat se svých práv před soudem.

Řeku zastupují jmenovaní strážci, kteří jednají jménem Magpie a jsou povinni chránit její zájmy, včetně podnikání právních kroků a vymáhání náhrady škody. Strážci spolupracují s místními úřady a komunitou, využívají tradiční znalosti, monitorují stav řeky a plánují ochranná opatření. Usilují také o zřízení „domorodé chráněné oblasti“, která má zachovat vazbu komunity Innu na zemi jejich předků a chránit ekosystém řeky Magpie.

Stephanie Foden, Project „I am Magpie” 2021, Uapukun Mestokosho objímá svou neteř Zelyu Mestokosho, zatímco spolu shlížejí na řeku Magpie

Helena Roig Prats, 2023 Mar Manor „Confluence of European Waters"

V Evropě je prvním ekosystémem, který získal právní subjektivitu, laguna Mar Menor – slaná laguna na pobřeží Středozemního moře v regionu Murcia ve Španělsku – Mar Menor byla po mnoho let vystavena vážným hrozbám vyplývajícím z intenzivní zemědělské a turistické činnosti, a odtok umělých hnojiv a odpadních vod vedl k dramatickému znečištění vod, což způsobilo masivní rozkvět toxických řas, vymírání organismů a trvalé narušení rovnováhy ekosystému. V reakci na tuto krizi podepsalo více než 640 000 španělských občanů občanskou legislativní iniciativu požadující přiznání právní subjektivity laguně a po kladném posouzení návrhu parlamentem přijal španělský senát dne 21. září 2022 zákon, který zaručuje laguně právo na pokračování existence a přirozený vývoj ekosystému, ochranu před činnostmi škodlivými nebo ohrožujícími ekosystém, zachování a obnovu biotopů a druhů charakteristických pro lagunu a obnovu a regeneraci poškozených částí životního prostředí. Zákon předpokládá aktivní účast občanů na ochraně laguny, každý obyvatel může hlásit porušení a jednat v zájmu ochrany, přičemž má možnost zastupovat ekosystém v soudním řízení. Správa zájmů Mar Menor byla svěřena třem orgánům: Výboru zástupců, Monitorovací komisi a Vědeckému výboru složenému z nezávislých odborníků.

Tato struktura zajišťuje vyvážený přístup spojující sociální, vědecké a administrativní aspekty – uznání Mar Menor jako právnické osoby je reakcí na neúčinnost tradičních mechanismů ochrany životního prostředí a představuje průkopnický příklad legislativy v Evropě, která spojuje ochranu životního prostředí s občanskou participací.

Justyna Janus, 2022 Mar Menor

Helena Roig Prats, 2023 Mar Manor

Právní subjektivita byla přiznána nejen řekám, ale i dalším prvkům přírody, jako jsou stromy, hory nebo jezera. Příkladem je jezero Erie ve Spojených státech, které v reakci na ekologickou katastrofu bylo místní komunitou uznáno za právnickou osobu, ačkoli soud později toto rozhodnutí z právních a administrativních důvodů zrušil. V Ekvádoru získala příroda jako celek ústavní ochranu. Tyto příklady ukazují rostoucí globální uznání práv přírody v různých formách a ekosystémech.

Helena Roig Prats, 2023 Mar Manor „Confluence of European Waters"

3.3 Současné právní základy a mezinárodní uznání práv přírody

Unijní a mezinárodní právo stále jasněji uznává přírodu jako subjekt práva. Průlomový význam má nařízení (EU) 2024/1991 o obnově přírodních zdrojů, které zavazuje členské státy k tomu, aby do roku 2030 obnovily 25 000 km řek do stavu volného toku, mimo jiné odstraněním vodních bariér. Polský zákon o revitalizaci Odry je s těmito cíli v rozporu, protože nepředpokládá povinnou renaturalizaci.

Podobný postoj zaujal soud v Erfurtu (2. 08. 2024), který rozhodl, že při stanovení náhrady škody na životním prostředí je třeba zohlednit práva přírody jako „ekologických osob" v souladu s Listinou základních práv EU. Tato práva mají sloužit jak lidem, tak ekosystémům a podporovat mezigenerační spravedlnost.

Shodné požadavky se objevují ve zprávách OSN z let 2022 a 2024, které vyzývají k uznání práv přírody jako práv souběžných s právy člověka. Zvláštní význam se přikládá znalostem domorodých společenství, pro která jsou řeky a lesy živými bytostmi.

Unijní předpisy, soudní judikatura a dokumenty OSN posilují základy občanského zákona podporovaného kmenem Odry a výborem „Čistá Odra", který předpokládá uznání Odry jako subjektu práva, jehož ochrana je v zájmu celé společnosti.

3.4 Fyzická osoba a právnická osoba – právní a filozofické úvahy

Podle polského práva má každý člověk od narození právní způsobilost, tj. může mít práva a povinnosti. Člověk je základní „osobou" v právním systému, protože právo vytvářejí a mění lidé – často pod vlivem zkušeností, emocí, politiky nebo tradic. Právo se mění s vývojem společenského vědomí, vědy a etiky.

Současný právní systém v Polsku však řeku neuznává jako plnoprávnou, samostatnou osobu. A přece řeka funguje nezávisle – teče, utváří krajinu, udržuje život tisíců organismů. V tomto smyslu je samostatná, tj. funguje sama, bez cizí pomoci. Otázkou však je, zda můžeme řeku nazvat „osobou" v právním smyslu.

Slovo „osoba" pochází z řeckého „persona" – divadelní masky, pomocí které herec mluvil jménem někoho jiného. Podobně osoba právnická je nástroj, který umožňuje právu zastupovat různé subjekty – nejen lidi, ale i organizace, společnosti, a dokonce i pozemky či řeky. Takové „právní subjekty" nejsou lidské bytosti, ale mají specifická práva a povinnosti. V Polsku divoké prvky přírody dosud nebyly formálně chráněny.

Uznání řeky za právnickou osobu je tedy možné a otevírá cestu k její lepší ochraně. Nejedná se o fikci, ale o reálnou potřebu naslouchat a respektovat přírodu jako bytost, která má svá práva a význam.

3.5 Občanský návrh zákona o Odře

V roce 2023 vznikl „Návrh zákona o právní subjektivitě Odry" autorství prof. Jerzego Bieluka, jehož cílem bylo zahájit diskusi a ukázat možné legislativní řešení ochrany řeky. Tento návrh předpokládá uznání Odry jako právního subjektu a přiznání jí právní subjektivity. V důsledku toho by řeka měla právo na existenci, volný tok, přirozený vývoj jako ekosystém, zachování biologické rozmanitosti a obnovu svých zdrojů. Kromě toho návrh zdůrazňuje právo Odry na život bez znečištění a možnost vymáhat náhradu za způsobené škody.

Navrhovaný zákon má za cíl změnit současné zacházení s Odrou – z přírodního zdroje a objektu správní ochrany – na plnoprávného účastníka práva, jehož zájmy musí být respektovány. Řeka by byla zastupována určenými správci, kteří by jednali jejím jménem, což by umožnilo účinněji předcházet dalšímu zhoršování stavu a zajistit skutečnou ochranu jejího ekosystému. V praxi by veškerá rozhodnutí týkající se vodního hospodářství a činností, která by mohla mít vliv na stav řeky, musela zohledňovat blaho Odry jako živého organismu. Kromě toho by osoby nebo instituce odpovědné za znečištění nebo škody mohly být pohnány k právní odpovědnosti.

Odůvodnění návrhu uvádí, že dosavadní právní a správní mechanismy se ukázaly jako nedostatečné pro prevenci ekologických krizí, jako byla katastrofa z roku 2022.

Udělení statusu právnické osoby řece Odře má tento vzorec prolomit a prosadit novou perspektivu, v níž je příroda vnímána jako nezávislá, živá bytost a ochrana životního prostředí je spojena s etickým respektováním jejích práv. Důležitým prvkem projektu je také aktivní zapojení místních komunit a odborníků do správy řeky, což přispívá k transparentnosti činností a zvyšuje ekologické povědomí. Tento přístup zapadá do globálního trendu uznávání přírody jako subjektu práva a reaguje na současné výzvy v oblasti ochrany životního prostředí a potřeb udržitelného rozvoje.

Opatření na Odře

Ekologická katastrofa, která v létě 2022 postihla Odru, vyvolala bezprecedentní rozruch. Řeka, která byla považována za průmyslový kanál, byla otrávena a její smrt se stala impulsem pro společnou mobilizaci a protesty. Tváří v tvář mlčení institucí to byli lidé – aktivisté, umělci, vědci, obyvatelé obcí ležících na březích Odry – kdo začal mluvit a jednat jménem řeky. Tato kapitola ukazuje rozmanité reakce na újmu způsobenou Odře: od symbolických pochodů a performativních akcí přes sociální kampaně až po občanská vyšetřování. Všechny tyto aktivity spojuje jedno: hluboká víra, že řeka si zaslouží ochranu, hlas a respekt.

4.1 Černý smuteční pochod „Nad Vislou pro Odru”

V neděli 21. srpna 2022 se po varšavských nábřežích řeky Visly konal tichý smuteční pochod „Nad Vislou pro Odru”. Akci zorganizovalo více než 35 organizací, umělců a osob zapojených do ochrany přírody. Mezi nimi byli například Siostry Rzeki, Daniel Petryczkiewicz, Karolina Kuszlewicz, Michał Zygmunt, Greenpeace Polska a WWF Polska.

Pochod byl projevem smutku a solidarity s Odrou – řekou, která zažila jednu z největších ekologických tragédií v Polsku. Zahynuly miliony zvířat. Ekosystém byl zničen. Jeho obnova může trvat celé desetiletí.

Účastníci mluvili o bolesti – nejen fyzické, ale i emocionální. O soucitu s řekou a jejími obyvateli. O ztrátě bezpečí, o smutku, který je projevem odvahy a hlubokého vztahu k přírodě.

Pochod byl také protestem. Protestem proti systému, který se snaží podrobit řeky – betonováním jejich břehů, regulováním jejich toku, ničením jejich divokosti a svobody. Organizátoři zdůrazňovali, že každá řeka si zaslouží respekt, ochranu a prostor k životu.

Mnozí říkali, že utrpení Odry je něco víc než jen data a zprávy. Je to ztráta, kterou pociťuje celá komunita – lidská i nelidská. Veřejné truchlení bylo vyjádřením památky, úcty a péče. Krokem směrem k nové citlivosti.

Akce spojila aktivisty, umělce, vědce a místní komunity. Byl to důležitý moment – reflexe, jednoty a mobilizace za ochranu řek v Polsku.

Cecylia Malik, Marsz dla Odry 2022

Rafał Milach, Marsz dla Odry 2022

4.2 Kampaň WWF Polska – „Hodina pro Zemi 2024"

WWF Polska vede aktivní kampaň na ochranu polských řek a upozorňuje na kritický stav jejich ekosystémů. V rámci akce „Hodina pro Zemi 2024" organizace upozorňuje na problém znečištění a zasolení vod, které dramaticky snižují odolnost řek vůči degradaci a ekologickým katastrofám. Klíčovým prvkem činnosti WWF je petice adresovaná premiérovi, která vyzývá k okamžitému přijetí opatření k obnovení přirozených funkcí řek, účinnějšímu monitorování kvality vody a změně hospodaření s vodou na ekologičtější. Fotografické seance se zúčastnili mimo jiné Majka Jeżowska, Michał Piróg, Iga „Ofelia" Krefft a Michał „Rozkoszny" Korkosz.

WWF Polska, https://www.wwf.pl/godzina-dla-ziemi-2024

Během kampaně bylo zdůrazněno, že až 99,5 % polských řek je ve špatném stavu a jejich další degradace ohrožuje biologickou rozmanitost, zdraví ekosystémů a lidí. Petice WWF požaduje mimo jiné svěřit správu vodních zdrojů ministrovi životního prostředí – renaturalizace řek, účinné monitorování kvality vody a zavedení zásady „znečišťovatel platí". Jedná se o výzvu k přijetí opatření na obnovení života a rovnováhy v našich řekách.

Majka Jeżowska vystoupila jako personifikace řeky Odry – unavená a zničená, mimo jiné nadměrným množstvím řas. Ve svém poselství Jeżowska vyjádřila hluboké dojetí a starost: „Mám na tváři černé slzy, protože zastupuji Odru – řeku utrápenou, poznamenanou znečištěním a degradací. Díky této záležitosti jsme si začali uvědomovat, jak vážný je problém znečištění a jak velkou za něj neseme odpovědnost. Nechci, aby se to opakovalo – na Odře ani na jiných polských řekách."[22] Toto ztvárnění zdůraznilo dramatický vliv průmyslového odpadu a zasolení na vodní ekosystémy.

22 https://www.youtube.com/watch?v=8W0z4v8NVGw

WWF Polska, https://www.wwf.pl/godzina-dla-ziemi-2024

Důležitou součástí kampaně je také historie Kłodnice – významného přítoku Odry, který zviditelňuje problém průmyslového znečištění. Kłodnica, která byla po léta využívána jako odtokový kanál pro těžební a průmyslové odpady, je dnes vážně znečištěna. Regulace, plavební komory a propojení s Gliwickým kanálem dále omezily přirozený tok a schopnost regenerace. Důsledky těchto opatření pociťuje jak příroda, tak místní obyvatelé, kteří přicházejí o přístup ke zdravému vodnímu prostředí.

4.3 Činnost Nadace Centrala a divadelní představení „Smutná řeka"

V roce 2022 vyhlásil policejní prezident odměnu ve výši jednoho milionu zlotých pro osobu nebo instituci, která určí pachatele ekologické katastrofy na Odře. Nadace Centralna, vedená Michałem Zadarou, tuto výzvu přijala. Po mnoho měsíců vedla občanské vyšetřování, při kterém analyzovala data, dokumenty a rozhodnutí veřejných institucí.

Ve své zprávě nadace poukázala na řadu souvisejících příčin a odpovědných osob. Za hlavní pachatele označila předsedy Jastrzębska Spółka Węglowa a Polska Grupa Górnicza – Tomasze Cudnego a Tomasze Rogalu, jejichž společnosti měly vypouštět slané odpadní vody do Odry. Zvýšená salinita umožnila rozvoj toxických zlatých řas (Prymnesium parvum), které vedly k masovému vymírání ryb a jiných vodních organismů.

Fundacja Centralna, https://www.instagram.com/p/DHdtZvSoUHa/?img_index=1

Nadace obvinila také osoby dohlížející na systém ochrany životního prostředí: bývalé ministry životního prostředí Henryka Kowalczyka a Marka Gróbarczyka, předsedy Wód Polskich (Polské vodní hospodářství) a Hlavního inspektorátu ochrany životního prostředí, jakož i tehdejší ministryni klimatu Annu Moskwou a premiéra Mateusza Morawieckého. Jejich opomenutí mělo umožnit nebo prohloubit následky katastrofy.

Ośrodek Teatralny Kana „Smutna rzeka”

Navzdory předložení podrobných důkazů a jmen odmítla policie odměnu vyplatit. Nadace zažalovala státní pokladnu. Dne 19. března 2025 rozhodl Okresní soud v Varšavě, že policie je povinna dodržet svůj veřejný slib a nařídil vyplatit milion zlotých včetně úroků. Soudce Artur Grajewski zdůraznil, že stát musí nést odpovědnost za svá slova a závazky.

Nadace oznámila, že prostředky z odměny věnuje na konkrétní akce, vzdělávání a umění. Klíčovou roli mezi nimi hraje divadelní představení *Smutna Rzeka (Smutná řeka)* v režii Michała Zadary. Jedná se o umělecký příběh o odpovědnosti – za řeku, za rozhodnutí, za slovo. Tvůrci vzali prohlášení premiéra doslova a na jeho základě provedli vlastní výzkum. Představení vzniklo v rámci Institutu performativního práva, který divadlo považuje za nástroj sociální změny.

Michał Adamski, „Smutna rzeka" https://ipp-centrala.com/smutna-rzeka/

Název Smutná řeka odkazuje na skladbu Fryderyka Chopina a zdůrazňuje emocionální a symbolický rozměr tragédie. Hanna Stacewicz, viceprezidentka nadace, zdůrazňuje, že katastrofa stále pokračuje – toxické řasy se vracejí a společnosti nadále vypouštějí slané odpadní vody. Nadace vyzývá k okamžitým opatřením a připomíná, že ochrana řek není povinností pouze státu, ale nás všech.

4.4 Představení „Pieśni Żab – Głos z Bagna" (Písně žab – Hlas z bažiny)

Představení „Pieśni Żab – Głos z Bagna" (Žabí písně – Hlas z bažiny) vzniklo na základě inspirace jedné ze studentek Školy šamanismu, Ewy Langer, která se ujala úkolu vyčistit lesy a bažiny. Během práce na čištění těchto míst ji napadly slova pohádky, která se stala základem scénáře, na kterém pracovala několik měsíců.

Je to univerzální příběh, který nás přenáší do různých míst a časů a spojuje přírodu s lidskou zkušeností. V centru představení je hluboká reflexe o vodě jako živlu, který prostupuje celý život a spojuje nás s přírodou.

„Voda se chlubí v našich tělech, teče v žilách. Voda je v bažině, v řece, v močovém měchýři, v kapkách potu. Voda je velká bohyně, léčitelka. Vodu pijeme každý den, bez ní nemůžeme žít. Ani žáby bez vody nepořádají velkou žabí svatbu.“[23]

Tato slova, která byla dívce sdělena jedné měsíční noci během hlubokého spánku, nesou poselství:

„Chraň naše bažiny! Cti vodu! Ať to slyší ostatní – ti, kteří žijí kolem bažin, i ti, kteří žijí ve městech. Nikdy neslyšeli žabí zpěv, ať náš zpěv pohne jejich srdci a přivolá vodu a nový život.“[24]

Ewa Langer vezme diváky na cestu do malé vesničky na okraji Niepołomické divočiny, kde louky a bažiny tvoří kulisu pro sedm příběhů o přírodě, zapomenutých rituálech, vodních vílách, žabách a opuštěném kineskopu, který se stal domovem pro kapradiny. Každý příběh končí autorskou písní – voláním po ochraně divoké přírody a změně lidského vědomí.

Hudbu k představení tvoří živé zvuky přírody: zvonky, dešťové hole, chřestidla, kytara a šamanské bubny, magickou atmosféru dotváří multimediální vrstva. Představení spojuje umění s komunitní činností – návratem k tradici zpěvu, vyprávění a péči o zemi a vodu.

Justyna Janus, Představení „Pieśni Żab – Głos z Bagna”

23 Citace z představení Písně žab – Hlas z bažiny, zhlédnutého autorkou, režie: Ewa Langer, místo uvedení: Jadowniki Mokre, 30. 5. 2025

24 Tamtéž

5. Fotografie angažovaná řekou Odrou

Fotografie může být nejen svědkem, ale i účastníkem změny. Vzhledem k ekologické katastrofě na Odře a rostoucí potřebě ochrany řek se obrazy stávají nástrojem protestu, solidarity a pozornosti. Tato kapitola ukazuje, jak různé formy fotografie – dokumentární, umělecká, performativní – se zapojují do příběhu o řece a spojují estetiku s akcí.

5.1 Mikołaj Nowacki – fotograf Odry a strážce její duše

Mikołaj Nowacki je dokumentární fotograf, jehož jméno je již více než deset let neodmyslitelně spojeno s Odrou – řekou, která je pro něj osobním prostorem, zdrojem inspirace a místem, kde se formovaly jeho nejdůležitější vazby k přírodě. Narodil se v roce 1972 ve Vratislavi a dětství strávil v bezprostřední blízkosti řeky, zejména na divokém ostrově Opatowicka – místě, které pro něj bylo oázou svobody a přírodním útočištěm. V roce 1997, během povodní tisíciletí, se podílel na obraně rodného Vratislaje, což ještě více posílilo jeho vztah k řece a uvědomil mu sílu přírody a nutnost spolupráce na její ochraně.

Ačkoli je vzděláním právník a začal studovat doktorát z kosmického práva, jeho vášeň pro fotografii a osobní vztah k řece ho nasměrovaly na dráhu dokumentárního umělce. Mikołaj Nowacki získával fotografické zkušenosti mimo jiné u Tomasze Tomaszewského, Kenta Kobersteena z National Geographic a u zakladatelů agentury VII – Christophera Morrise a Antonína Kratochvíla. Byl laureátem a finalistou prestižních soutěží, jako jsou Grand Press Photo, Sony World Photography Awards, NPPA Best of Photojournalism nebo Paris Photography Prize. V roce 2017 získal titul Fotograf roku v soutěži Outdoor Photographer of the Year. Své práce publikoval v National Geographic, The New York Times, Stern, Der Spiegel, Le Monde a CNN. Jeho fotografie byly prezentovány na festivalech v Německu, Číně, Kambodži, Novém Zélandu a USA.

Mikołaj Nowacki facebook, VII Gallery, New York, 2013

Od roku 2008 realizuje dlouhodobý fotografický projekt „Odra“, který se stal jeho uměleckou misí a formou poetického protestu proti ničení životního prostředí. Putuje podél Odry – od pramenů v Čechách až po Štětínský záliv – a vytváří fotografie, které zachycují nejen krajinu a divokou přírodu, ale také každodenní život obyvatel, námořníků, rybářů a dětí koupajících se v řece.

Nowacki považuje projekt „Odra” za osobní svědectví a formu protestu proti lhostejnosti společnosti. Od roku 2008 brázdí řeku mnoha způsoby: lodí, motorovým člunem, kajakem a dokonce i plaváním. V červenci 2020 podnikl cestu autem podél celého toku Odry a intuitivně zastavoval na místech, která ho přitahovala. Fotografuje řeku v každém ročním období a v různých denních dobách, o svátcích i všedních dnech, v době klidu i katastrof. Rozmlouvá s lidmi žijícími u řeky a často se vrací na stejná místa, aby dokumentoval jejich proměny. Fotografie je pro něj nástrojem empatie a emocionálního dialogu s prostorem.

Jeho fotografie nejsou pouhým dokumentem, ale poetickým vyprávěním, v němž se mísí citlivost s hněvem a starostlivostí. Fotografuje z potřeby hlubokého porozumění a budování vztahu k místu. Domnívá se, že tradiční jazyk reportáže se vyčerpal, a proto hledá obrazy, které působí nejen na rozum, ale i na srdce diváka.

Ve svých pracích zachycuje klimatické změny a důsledky drancování přírody. Dokumentuje monokultury v Sudetech zničené suchem a kůrovcem, kácení lužních lesů, znečištění vody a betonování břehů. Obzvláště dramatické jsou pro něj aktivity v krajinné rezervaci Dolina Dolnej Odry. Fotografuje postupující degradaci lužních lesů a mokřadů a varuje před jejich nenávratnou ztrátou.

Ekologická katastrofa z roku 2022 byla pro něj zlomovým okamžikem. „Slyšel jsem o velkém množství mrtvých ryb v Odře a cítil jsem se, jako by mě někdo udeřil do břicha,“ vzpomíná. V jeho očích to nebyla přírodní katastrofa, ale důsledek zanedbání a chybných rozhodnutí. „Řeka byla otrávena solí a vina byla svalena na samotnou přírodu – na zlaté řasy, které se objevily v důsledku zasolení. Je skandální, že stát se tímto problémem vážně nezabýval, nepotrestal viníky a neprovedl důkladné vyšetřování.

Nowacki otevřeně kritizuje zacházení s řekou jako s infrastrukturou. Zdůrazňuje, že řeka je živý ekosystém, který se skládá z koryta, starých ramen, lužních lesů a přítoků. Podle něj politika Ministerstva infrastruktury marginalizuje ochranu přírody a upřednostňuje betonování a regulace namísto přirozené regenerace. Upozorňuje také na problém rozptýlené odpovědnosti za řeku, která je spravována jako vodní cesta, a nikoli jako živý organismus vyžadující péči. Otevřeně hovoří o nutnosti změny environmentální politiky, obnovení skutečného vlivu občanů a naslouchání hlasu vědy, nikoli průmyslové lobby.

Věří, že rostoucí ekologická citlivost dává naději na změnu. Stále více lidí tráví čas u vody a objevuje její význam. Vzdělání, umění a dokument jsou podle něj klíčem k probuzení empatie a odpovědnosti. Jeho fotografie připomínají, že Odra není jen voda, ale také společenství, historie a emoce.

V rozhovoru zveřejněném na YouTube 17. září 2015 Nowacki zdůrazňuje, že jeho projekt o Odře rezonuje i v zahraničí: „Pár lidí mimo Polsko vidělo, jak je Odra krásná a že stojí za to chránit řeku jako takovou. [...] Číňané byli velmi překvapeni potřebou chránit přírodu a řeku. [...] Řeka není stokou, ale součástí krevního oběhu dané země."[25]

Pro Nowackého není fotografie pouze dokumentací, ale nástrojem komunikace myšlenek. Řeka se stává metaforou – symbolem života a identity. Projekt o Odře, ačkoli je lokální, má univerzální rozměr a podněcuje k zamyšlení nad hodnotou řek v jiných zemích. Jeho poselství je jasné: řeka je subjekt, nikoli objekt. Proto podporuje myšlenku přiznání Odře právní subjektivity jako akt uznání jejího významu a práva na existenci. Věří, že je to krok k hlubší sociální a systémové změně.

V roce 2014 vydal fotografickou knihu „Odra", která shrnuje několik let práce na projektu. Album obsahuje fotografie z celého toku řeky a texty autora. Bylo prezentováno v galeriích a na festivalech v New Yorku, Číně, Mexiku, Kambodži, Novém Zélandu a Jižní Koreji.

Mikołaj Nowacki není jen fotograf. Je to citlivý pozorovatel, který si z řeky udělal téma svého života. Jeho projekt „Odra" je záznamem lásky, hněvu a nesouhlasu s lhostejností. Je to emotivní esej, volání po paměti a příběh, který spojuje obraz, vědomí a naději.

Hlas Mikołaje Nowackého: Měla by Odra mít právní subjektivitu?

„Od roku 2008 dokumentuji fotograficky vztahy lidí k řece Odře. Po ekologické katastrofě v roce 2022 si stále častěji kladu otázku: měla by Odra získat právní subjektivitu?

Inspiruje mě příklad Nového Zélandu, kde jsem dvakrát fotografoval přírodu. Řeka Whanganui se v roce 2017 stala první řekou na světě, která získala právní subjektivitu. Tamější zákon nejenže řece přiznal práva, ale také jí ustanovil zástupce: jednoho ze strany státu a jednoho z místního kmene Maorů, pro které je Whanganui předkem, duchem a zdrojem identity. Tento akt byl nejen právní, ale i hluboce etický a symbolický – uznal, že řeka není „zdrojem", ale bytostí, se kterou nás pojí vztah.

25 https://www.youtube.com/watch?v=zPnQrhIzgrg

Měla by podobná vize smysl v Polsku, pro řeku Odru? Podle mého názoru ano, i když by to vyžadovalo zásadní změnu myšlení. Udělení právní subjektivity Odře by mohlo reálně posílit její ochranu. Umožnilo by to v jejím jménu žalovat znečišťovatele, napadat investice ničící ekosystém, účastnit se rozhodovacích procesů týkajících se její budoucnosti. To by znamenalo posun těžiště: od logiky exploatace k logice koexistence.

Domnívám se, že v tak závažné věci, jakou je přiznání právní subjektivity řece Odře, by měl být vytvořen interdisciplinární panel odborníků – nejen proto, aby byl projekt právně konzistentní a realizovatelný, ale také aby byl eticky odůvodněný, společensky přijatelný a environmentálně účinný. K této otázce by se měly vyjádřit nejvýznamnější autority v oblasti práva, ekologie, filozofie, sociologie, etiky a praktici v oblasti ochrany přírody – nevládní organizace.

Samozřejmě – zde promlouvá moje právnické vzdělání – v polských právních podmínkách by se jednalo o průkopnický a obtížný projekt. Je třeba vzít v úvahu nedostatek precedentů, riziko politizace, střet zájmů. Zároveň by to však byl akt občanské odvahy. Prohlásili bychom, že řeka není jen kulisou ekonomiky, ale všudypřítomným účastníkem našeho světa, který má právo na život, regeneraci a respekt. Všichni bychom z toho měli prospěch."[26]

Mikołaj Nowacki, Odra

26 Mikołaj Nowacki, soukromá zpráva autorce, Messenger, 07/2025

Mikołaj Nowacki, Odra

Mikołaj Nowacki, Odra

Mikołaj Nowacki, Odra

Mikołaj Nowacki, Odra

Mikołaj Nowacki, Odra

Mikołaj Nowacki, Odra

5.2 Michał Zygmunt – muž řek, zvuků a příběhů

Michał Zygmunt je jedním z nejvýznamnějších zvukových umělců a aktivistů v Polsku. Ačkoli je známý především jako hudebník a autor terénních nahrávek, jeho činnost přesahuje oblast umění – je svědectvím hlubokého ponoření do světa přírody, zejména řeky Odry, s níž je tvůrčím, emocionálním a existenciálním způsobem spjat.

Zygmuntova tvorba je praktikou pozorného naslouchání a dávání hlasu řece. Jeho alba, jako například *Dzikie Rzeki (Divoké řeky), Rosa, Cygnus, Odra Sound Design* nebo *Dźwiękowy Szlak Odry (Zvuková stezka Odry),* vznikla na základě terénních nahrávek – pořízených hydrofony a kontaktními mikrofony – v divokých úsecích řeky, v lužních lesích, starých ramenech a rozvodních oblastech. Jak sám říká: „Příroda nám dává ty nejkrásnější kompozice (...). Když přelétají kachny divoké, slyšíte celé fráze oberků.“[27]

Ewa Drewniak

Fotografie a život na vodě

Zygmunt také pořizuje poetické fotografie – z paluby lodí, na kterých se pohybuje po řekách, a které proměňuje v mobilní nahrávací studia, prostory pro setkávání a kontemplaci. Jeho fotografie nejsou estetickým zaznamenáním reality, ale vizuálním

27 https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,152731,27009116,mocnego-spoleczenstwa-wokol-odry-nie-zbudujesz-nakazami-i-straszeniem.html

záznamem života ponořeného do proudu. Tyto obrazy jsou vzácné a jedinečné – ne proto, že zachycují něco spektakulárního, ale proto, že ukazují život z nitra řeky. Nejsou výsledkem krátkého kontaktu s přírodou, ale vyplývají z každodenního fyzického styku s řekou. Vznikají v rytmu přírody – z perspektivy někoho, kdo se nejen dívá, ale také dýchá a spí spolu s řekou. Je to život, který – ačkoli je zakořeněn v přírodním světě – je dnes téměř nedostupný. Jeho obrazy mají proto hodnotu svědectví – jsou intimní, hluboce zakořeněné v každodenním životě, který nelze pozorovat zvenčí. Fotografuje každodennost, je součástí řeky – nepřichází k ní jako pozorovatel, ale žije na ní. Je to jeho domov. Své fotografie pravidelně publikuje na sociálních sítích, často je doprovází reflexemi o Odře, informativními texty a zvuky – vytváří tak integrované vizuálně-hudební příběhy.

V roce 2023 byla jeho výstava *Z Bugu na Odrę – drewnianą łódką przez kraj (Z Bugu na Odru – dřevěnou loďkou přes zemi)* představena v Městské veřejné knihovně v Gliwicích a dokumentovala 1300 kilometrů dlouhou cestu po polských řekách. Nebyla jen záznamem trasy, ale také duchovním a ekologickým deníkem – příběhem o péči, naději a odpovědnosti. V prosinci 2024 společně s Ewou Drewniak představil také výstavu *Dzikie Rzeki – fotograficzna podróż meandrami polskich rzek (Divoké řeky – fotografická cesta po meandrech polských řek) v* Domu Praktyk Twórczych, kterou doprovázely terénní nahrávky zvuků přírody a setkání s autory. Výstava byla součástí jejich společných uměleckých a aktivistických aktivit na ochranu divokých řek a iniciativy za zřízení národního parku v oblasti Międzyodrze.

Naslouchání, vzdělávání a aktivismus

Řeka se pro něj stala prostorem duchovního a ekologického probuzení – místem, kde se umění spojuje s péčí o život. Umělec se podílel na všech významných dokumentárních filmech věnovaných Odře – *Osoba Odra, Do ostatniej kropli, Przynoszę ci dzikość* – v roli posluchače, průvodce a mluvčí řeky. Jeho přítomnost – klidná, pozorná, někdy mlčenlivá – se stává formou protestu proti devastaci ekosystému. Jak sám přiznává, dnes se cítí spíše aktivistou, který prostřednictvím umění chce chránit řeku a budovat společenskou citlivost. Michał Zygmunt jasně zdůrazňuje, že jeho tvorba není neutrální – je politická a ekologická, zakořeněná v konkrétním místě, čase a komunitě.

„Naše umělecké aktivity mají za cíl inspirovat lidi, ukázat krásu a divokost této řeky. Chceme v jistém smyslu otevřít oči tomu, co Odra skrývá.“[28]

28 KWIEK, Grażyna. Czy płynie w nas Odra. Zielona Góra: Pro Libris, 2019.

Zygmunt je spoluzakladatelem projektu Zvuková stezka Odry (Zvuková stezka Odry), akustických čoček a zvukových laviček, které umožňují lidem naslouchat krajině řeky. Často opakuje, že naše odpovědnost začíná pozorností a citlivostí k věcem zdánlivě tichým.

„Obraz vás vede ven, ale zvuk – pokud se na něj dokážete soustředit – vždy dovnitř."[29]

Vlastnoručně staví lodě, které se stávají jeho mobilním domovem, zvukovým studiem a vzdělávacím prostorem – nástrojem práce i života v přímém kontaktu s řekou. Jeho vzdělávací aktivity – realizované mimo jiné ve spolupráci s Kulturním lodí a Říční lidovou univerzitou – zahrnují workshopy zaměřené na stavbu lodí, nahrávání zvuků, pozorování ptáků nebo dokumentování klimatických změn v mikroměřítku lužních lesů.

Zygmunt vypráví o svém osobním objevování Odry jako multidimenzionálního ekosystému, který zahrnuje nejen proud řeky, ale také lužní lesy, rozvodí, stará říční koryta, památná místa a duchovní a historické prostory. Zdůrazňuje, že vše je propojeno. „Jedno bez druhého neexistuje. A my také neexistujeme," říká a ukazuje, jak moc jsme závislí na přírodě.

Poukazuje na nutnost změny ve způsobu vzdělávání – nejen prostřednictvím úklidu a napomínání, ale také inspirací, příběhy a láskou k přírodě.

Michał Zygmunt nejen nahrává řeku – on s ní koexistuje. Mnoho míst, která navštěvuje, nechává jen pro sebe a svou dceru. Je to intimní, tiché a osobní místo. Nechce, aby si řeku spojoval výhradně s prací. Proto někdy odloží veškeré vybavení, sedne do kajaku a dovolí si prostě být – na svém místě, jen se svou dcerou.

Ekologická katastrofa na Odře v roce 2022 s ním hluboce otřásla. Mluvil o ní emocionálně a varovně – jako o zvuku smrti a vytí sirén. Varuje před další katastrofou a apeluje na systémovou změnu přístupu k vodnímu hospodářství v Polsku. Poukazuje na to, že nejde jen o boj za ptáky nebo ryby, ale o vodu pro budoucí generace. Mluví o ní emocionálně a varovně. Varuje před další katastrofou a poukazuje na to, že Odra je tikající bomba – a vyzývá k systémové změně přístupu k vodnímu hospodářství v Polsku. Zdůrazňuje význam občanského odporu a budování komunity kolem řeky. Pro něj to není boj za ptáky nebo ryby – je to boj o vodu pro naše děti.

Michał Zygmunt je umělec, který již dávno překročil hranice hudby – je to tvůrce hluboce spjatý s Odrou, spoluzakladatel a zastánce zřízení Národního parku Dolina Dolní Odry, aktivně podporující myšlenku udělení právní osobnosti řece. Nehledí na vládu, která

29 https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,152731,27009116,mocnego-spoleczenstwa-wokol-odry-nie-zbudujesz-nakazami-i-straszeniem.html

odvrací zrak, když řeka umírá – spolupracuje s ostatními, zdola, komunitně. Zúčastnil se Smutečního pochodu za Odru, zahrál na koncertě během Pochodu za Odru, pomáhal se sběrem podpisů pod občanskou iniciativu „Čistá Odra". Jeho dřevěná loďka a mikrofon nejsou jen nástroji umělce, ale také svědka a průvodce.

Navzdory únavě a zklamání Zygmunt neztrácí naději. Věří, že je možné společné probuzení a nový způsob uvažování o řece. Je to umělec, který o Odře nevypráví – ale žije jí.

Obrazy živé řeky *Do ostatniej kropli (Do poslední kapky)* a *Przynoszę Ci dzikość (Přináším ti divokost)*

Adam Lach, Přináším ti divokost

V posledních letech vznikly dva výjimečné dokumentární filmy věnované řekám v Polsku – *Do ostatniej kropli (Do poslední kapky)* v režii Ewy Ewart (2023) a *Przynoszę Ci dzikość (Přináším ti divokost)* v režii Dyby Lach a s kamerou Adama Lacha (2024). Ačkoli se liší stylisticky – první využívá konvenci reportáže a montáže faktů, druhý se blíží formě filmového eseje a cestovního deníku – oba představují silný hlas v otázce krize řeky Odry a hluboké potřeby změny jazyka vyprávění o vztahu člověka k přírodě.

Do ostatniej kropli ukazuje Odru jako symbol zanedbání, oběť průmyslové exploatace, znečištění a ekologické katastrofy z roku 2022. Představuje ji také na pozadí globálních procesů degradace vodních zdrojů – včetně mizení alpských ledovců, které jsou jedním z posledních přírodních zdrojů sladké vody v Evropě. Zvláštní emocionální náboj mají záběry mrtvých ryb a ustupujících ledovců – spojené v jednoznačné symbolice ztráty. Ve filmu promlouvá také Michał Zygmunt, který říká: „Volají mně, hudebníkovi a člověku s dredy, a ne odborníkům“[30], poukazujíc na nedostatek důvěry v instituce a potřebu nového, zdola vycházejícího pohledu na přírodu. Film uvědomuje, že řeka nemůže být pouze dopravním kanálem nebo hydrologickou infrastrukturou – musí být uznána jako živá bytost, která vyžaduje péči a hlas.

Adam Lach

Tuto myšlenku rozvíjí *film Przynoszę Ci dzikość* (2024), který se zaměřuje na 40denní cestu Michała Zygmunta dřevěnou loďkou po polských řekách – od Bugu přes Vislu, Brdu, Wartu až po Odru. Film vznikl jako umělecká reakce na katastrofu Odry, ale ne v podobě publicistické intervence – spíše jako ponoření se do divokosti, ticha a rytmu přírody. Jak zdůrazňují autoři, cílem nebyla informace, ale zážitek. Kamera Adama Lacha je téměř

30 Michał Zygmunt, výpověď ve filmu Do poslední kapky, režie: Ewa Ewart

neviditelná – doprovází hrdinu, aniž by narušovala jeho soustředění. „Michał nic nepředstírá. Nelze mu říct: zopakuj větu. Takhle my nepracujeme,"[31] říká Adam Lach v rozhovoru. Film nemá žádný externí komentář, nevnucuje interpretaci – divák má pocítit přítomnost řeky, její tempo, proměnlivost, ticho a zvuk.

V jedné ze scén Zygmunt mluví s přítelem o složitosti řeky: „Na jedné straně rozvodněná řeka a na druhé straně živá, rychle tekoucí řeka. A to je řeka a to je řeka – úplně dva jiné světy."[32] V jiné pasáži jedna z hrdinek vzpomíná na dětství strávené u Odry: „Když jsem se blížila k plotu, cítila jsem tlak té řeky a věděla, že to dokáže. […] To je zákon řeky."[33]

Oba výroky zdůrazňují duchovní rozměr řeky – jako entity s proměnlivou povahou, která si zaslouží respekt, nejen regulaci.

Tvůrci filmu – Dyba a Adam Lach – jsou již řadu let přítomni na polské umělecké scéně. Jejich práce zapadá do proudu angažovaného sociálního a ekologického dokumentu. Adam Lach, jako fotograf a kameraman, vnáší do filmu vizuální jazyk, který přesahuje ilustrativní funkci. Jeho obrazy jsou plné pozornosti, jemné a intimní – vytvářejí prostor pro sdílení pocitů, aniž by narušovaly přirozený rytmus cesty – „Museli jsme se naučit být tiší. Umět nefilmovat." Jako fotograf známý svou prací se sociálními tématy, v *filmu Przynoszę Ci dzikość (Přináším ti divokost)* zaměřuje objektiv na krajinu – ale dělá to tak, aby řeka mohla promluvit sama.

Jak autoři zdůrazňují, jejich cílem nebylo natočit intervenční film, ale příběh, který vyvolá emoce a dá lidem nový jazyk, aby mohli mluvit o přírodě. Umění je to, co dokáže zasáhnout nejhlubší emoce. A film spojuje všechny prostředky – obraz, zvuk, ticho, přítomnost – říká Adam Lach. *Przynoszę Ci dzikość* není jen dokument z cesty, ale společné ponoření se do řeky a pokus o její nové poznání. Je to také forma pocty „divokosti" chápané nikoli jako chaos, ale jako prostor svobody, soužití a regenerace.

Jak *film Do ostatniej kropli*, tak i *Przynoszę Ci dzikość* si vysloužily uznání kritiků i diváků – první film získal mimo jiné Grand Prix festivalu Green Film Festival, cenu Green Warsaw Award a mezinárodní ceny v Hamburku a USA, zatímco druhý byl oceněn mimo jiné na festivalech Millenium Docs Against Gravity a Labuskie Film Summer. Jejich festivalový úspěch potvrzuje nejen sílu uměleckého vyjádření, ale také aktuálnost témat, kterými se zabývají.

Oba filmy – *Do ostatniej kropli* a *Przynoszę Ci dzikość* – ukazují řeku jako subjekt, nikoli jako kulisu. Michał Zygmunt, který se objevuje v obou filmech, se stává spojovacím článkem

31 https://culture.pl/pl/artykul/dybalach-nauczyc-sie-rzeki-dzikosci-wywiad
32 Výpověď ve filmu Przynoszę Ci dzikość, režie: Adam Lach
33 Tamtéž

mezi uměním a aktivismem, mezi krajinou a zvukem, mezi společenskou nejistotou a osobní zkušeností. Každý z těchto obrazů ukazuje jeho angažovanost z jiné strany: jako hudebníka, který naslouchá řece; jako člověka, který zaznamenává zvuky a učí přítomnosti; jako účastníka pochodů, rozhovorů a setkání u vody. Ve filmu Dyby Adama Lachówa se jeho loď stává místem společné cesty a kontemplace a on sám průvodcem divočinou a pozorným společníkem komunity, která chce dát řece hlas.

To, co dělá, dělá pro budoucnost. Pro svou dceru. A pro naše děti – aby mohly vyrůstat u živé řeky, slyšet její hlas, znát její rytmus, mít s ní vztah. Ale také pro nás všechny. Protože, jak připomíná: řeka je naše. Patří komunitě. A protože je společná, znamená to, že ji můžeme zachránit. Společně, s láskou a zodpovědně.

Jeho činnost není jen umění – je to nauka naslouchání, empatie a blízkosti. Michał Zygmunt učí řeku – stejně jako jiní učí historii nebo jazyk. Ukazuje, že pokud to neudělají politici, možná to udělají umělci. Že dokud řeku slyšíme, nejsme bezmocní. A že řeka – stejně jako my – může stále začít znovu.

Ewa Drewniak

Michał Zygmunt

Michał Zygmunt

Michał Zygmunt

5.3 Sestry řeky – vizuální solidarita žen a řek

V kontextu angažované fotografie dokumentující boj o Odru a práva přírody zaujímá zvláštní místo projekt „Sestry řeky" autorky Cecylii Malik – umělkyně, pedagožky a ekologické aktivistky. Tato iniciativa, která vznikla v roce 2018 jako happening proti výstavbě přehrady v Siarzewě, se proměnila v dlouhodobý ženský kolektiv, jehož činnost spojuje umění, protest a spiritualitu. Projekt, na kterém se podílí kolektiv umělkyň, aktivistek a matek, vzešel z přesvědčení, že řeky jsou stejně jako ženy systémově kontrolovány, regulovány a kroceny. Siostry Rzeki je performativní, rituální a hluboce vizuální projekt, v němž se obraz, tělo a řeka stávají nástroji odporu.

Inspirací pro jeho vznik byla lidová figurka představující Vislu a její přítoky jako ženské postavy plující společně na lodi. „Tehdy mě to velmi zasáhlo," vzpomíná Malik.

„Většina řek má ženská jména. Myslím, že ženy řeky trochu lépe chápou, protože máme podobnou energii. Aby řeka mohla dávat život, musí být svobodná. Kontrolou řeky ji ztrácíme."[34]

Fotografie byla zveřejněna na profilu „Siostry Rzeki" na Facebooku

Sestry přijímají jména řek a symbolicky „vystupují v jejich jménu" – Odra, Vistula, Sztoła, Narew, Dunajec a desítky dalších. Ve svých aktivitách je obzvláště silným a opakujícím se gestem nošení ručně vyrobených tabulek s názvem řeky – připomínajících cedule,

34 Malik, C. (2023). Rozhovor pro SmogLab

rozcestníky a někdy i prvky vodohospodářské infrastruktury. Právě tyto cedule, které ženy drží v rukou, se staly ikonou projektu. Jejich fyzická přítomnost – v dlouhých šatech, ve vodě, na mostech, při pochodech – je záměrně dokumentována a reprodukována v médiích. Vznikají fotografie plné gest, světla a symbolů. Silně fotogenické, grafické, okamžitě rozpoznatelné – udělaly z „Sester řek" vizuální příběh o vztahu k řece.

Tomasz Gotfryd – Právě zahájená veřejná sbírka plavek s názvem „Móda pro řeky"

Síla tohoto projektu spočívá v jeho soudržné, výrazné estetice: spektakulární kostýmy, rituální gesta, písně, barevné sukně, společné šití a fyzická přítomnost ve veřejném prostoru.

Charakteristické kolové sukně – rozlehlé jako záplavové údolí – vymezují prostor věnovaný řece. Zároveň se stávají příběhem o potřebě volně se rozléhající vody a symbolem svobody. Slogan „Potřebuji prostor" na nich zní jako ozvěna řeky, ale i hlas ženy.

Důležitým aspektem těchto aktivit jsou také plavky a rekvizity – klobouky zdobené rybami, vyšívané šerpy, ručně malované látky – používané během performancí a koupání. Odkazující na tradici ledních plavců, umělkyně vstupují do vody nejen jako gesto ponoření, ale také jako forma tělesného protestu a solidarity. Kostým se stává znakem přítomnosti, odvahy a péče vyjádřené prostřednictvím těla.

V létě roku 2021 vytvořily Sestry řeky „recyklovanou říční kolekci“ – více než 140 plavek z second handů, ručně vyšívaných slogany na ochranu řek, jako například „Stop Siarzewo!“. Akce se zúčastnilo několik stovek žen (a nejen žen) a módní přehlídky – manifestace v duchu módního aktivismu – se konaly mimo jiné v Krakově, Varšavě, Toruni a na Helu za účasti žen všech věkových kategorií. Kolekce získala pozornost médií („Vogue”, „Wysokie Obcasy”) a ukázala, že i tělem se dá protestovat – divoce, krásně a bez kompromisů.

Bogdan Krężel

V červenci 2019 vstoupily Siostry Rzeki v plavkách s vyšitými požadavky ekologických organizací do Ministerstva námořního hospodářství a vnitrozemské plavby, aby předaly apel na ochranu divokých řek. Akce, strategicky připravená ve spolupráci s WWF a nadací Greenmind, spojila věcné požadavky s humorem a vzbudila velký zájem médií a vyvolala veřejnou diskusi o budoucnosti polských řek.

Tomasz Gotfryd

Stanisław Barański

Na základě teorie a praxe hydrofeminizmu (např. Astrida Neimanis) je voda – podobně jako ženské tělo – tekutá, vzájemně provázaná, podléhá kontrole a násilí, ale zároveň je schopná péče, regenerace a vzpoury. Projekt Malik se také řadí do proudu ekofeminizmu, který spojuje péči o životní prostředí s odporem proti patriarchálním systémům vykořisťování – jak přírody, tak žen. Jak sama umělkyně říká: „Je třeba bourat přehrady, stejně jako je třeba bourat patriarchát. Bourat potřebu kontroly."[35]

Aktivity pro Odru zaujímají zvláštní místo v historii kolektivu. Již v roce 2021, u příležitosti Světového dne řek, zorganizovaly Siostry Rzeky happening v Lubiążu, kde oslavily v Polsku jedinečný projekt odstranění hrází na sedmikilometrovém úseku Odry mezi Domaszkowem a Tarchalicami. Řece bylo vráceno více než 600 hektarů záplavového území.

Malik spolu s kolektivem tehdy vytvořila symbolické kolové sukně, které se široce rozprostíraly a znázorňovaly prostor, který řeka potřebuje.

V roce 2022, po ekologické katastrofě na Odře, zorganizovaly Sestry řeky smuteční performance v mnoha polských městech – od Krakova po Głogów. V černých šatech s černými cedulemi „Odra – moje sestra" stály v tichosti u řeky a oplakávaly její smrt. Fotografie z těchto událostí se dostaly do tisku, na sociální sítě a do galerií a staly se obrazy veřejného smutku a protestu. „Pro mě je Odra osobou a trpí," řekla jedna z účastnic[36].

Piotr Dziurdzia, Projekt „6 Rzek" Cecylii Malik, 2011

35 Malik, C. (2023). Przepływy dla Odry
36 Rozhovor s účastnicemi smutečního performansu, OKO.press, 2022

V prosinci 2022 se z iniciativy kolektivu Siostry Rzeki (Sestry řeky) konala internetová aukce umění „Umělci pro Odru", během které bylo vydraženo přes 50 děl věnovaných umělci a umělkyněmi zapojenými do ochrany řek. Celý výtěžek z prodeje – včetně prodeje předmětů jako klobouky, cedule nebo plavky z akce „Móda na řeky" – byl věnován nezávislému společenskému programu obnovy ekosystému Odry, který vede koalice „Czas na Odrę" a „Ratujmy Rzeky".

V rámci kampaně „Osobnost pro Odru" se Sestry řeky zapojily také do vzdělávacích a uměleckých aktivit. Na festivalu Slot Art vytvořily společné transparenty, když přemalovaly bývalý černý smuteční banner na barevný manifest života. Zúčastnily se projektu „Przepływy dla Odry" (Proudy pro Odru), kde posílaly své záměry a písně z břehů Visly. Během zimní akce s otužilci poskytly své klobouky a „rybí" rekvizity – spojily tak umění s rituálem přítomnosti.

Fotografie byla zveřejněna na profilu „Siostry Rzeki" na Facebooku

Cecylia Malik neustále připomíná, že časy průmyslové plavby jsou pryč – dnes řeky nemusí sloužit k přepravě zboží, ale měly by nést sladkou vodu, život a biologickou rozmanitost. Její umění nejenže se zasazuje o řeky, ale také je vrací do kolektivní představivosti – jako blízké bytosti, se kterými lze navázat vztah.

Díky fotografii se tyto příběhy opakují, posilují a předávají dál – od řeky k řece, od ženy k ženě. Díky fotografii – oficiální, reportážní i amatérské – získávají akce Sester trvalost, rozmach a schopnost ovlivňovat. Jejich fotografie kolují na internetu, v tisku, na výstavách a protestních transparentech. Dokumentováním těla ve vztahu k vodě vytvářejí ikonografii sesterství a vzpoury, která přesahuje schémata klasického protestu. V každé fotografii je přítomna citlivost a hněv, příběh a požadavek změny.

Stan Barański – „Siostry Rzeki“ připlouvají na pomoc ptačím útočištím.

V tomto smyslu jsou „Sestry řeky“ vizuálním archivem péče, poetickým, politickým a fotografickým jazykem vyprávění o řece jako o bytosti, nikoli o zdroji. Odra – v oficiálních narativech až do katastrofy nepřítomná – díky těmto obrazům získává tělo, hlas a sestry, které mluví jejím jménem.

Fotografie byla zveřejněna na profilu „Siostry Rzeki“ na Facebooku

Fotografie byla zveřejněna na profilu „Siostry Rzeki“ na Facebooku

5.4 Fotografové spojení s ITF Opava – citlivost vůči řece

Současná fotografie řeky Odry se rozvíjí nejen v aktivistických nebo uměleckých kruzích, ale také mezi studentkami a studenty Institutu tvůrčí fotografie v Opavě (ITF). Mezi studenty a absolventy této školy, kteří se zabývají tématem řeky, patří mimo jiné Radosław Czapla, Marcin Giba, Jadwiga Janowska, Bartek Krężołek, Katarzyna Szwarc a také Rafał Milach, jehož tvorbě bude věnována samostatná kapitola. Jejich přístupy jsou rozmanité – od dokumentárních po konceptuální –, ale spojuje je citlivost k místu, vztahovost a ekologické povědomí. Jako studentka ITF sleduji tyto tendence také zevnitř, jsem účastnicí tohoto rozvíjejícího se příběhu.

Radosław Czapla – obraz katastrofy

Do proudu sociálně angažované fotografie patří práce Radosława Czapli. Tento fotograf získal druhé místo v soutěži Slezská tisková fotografie 2025 za fotografii „Bezmocnost rybářů" a byl nominován v kategorii Single – Climate v soutěži Grand Press Photo.

Dokumentace ekologické katastrofy na vodní nádrži Dzierżno Duże od Radosława Czapli je intenzivním, emotivním záznamem dramatických událostí z léta roku 2024. V místě známém jako loviště typu „no kill" – největší vodní plocha tohoto druhu v Polsku – došlo k masovému úhynu ryb v dosud nevídaném rozsahu. Czapla nejen zaznamenává následky, ale také zdůrazňuje dlouhodobý charakter krize, nedostatečnou reakci institucí a překvapivou lhostejnost médií k tragédii, která se odehrávala několik dní.

Fotograf zachytil dramatické pokusy o záchranu ekosystému, které podnikli hasiči, armáda, rybáři a místní obyvatelé. Jeho fotografie jsou prodchnuty palčivým pocitem bezmocnosti, ale také hněvem a odporem vůči systémovým zanedbáním. Fotografie se pro něj stává nejen nástrojem zaznamenávání, ale také formou akce a osobního angažmá – výzvou k odpovědnosti a k navrácení vodě jejího právoplatného významu jako základu života a budoucnosti dalších generací. Dzierżno Duże, napájené řekou Kłodnica, která se vlévá do Odry, se zde jeví jako místní projev celostátní vodní krize. Czapla připomíná, že katastrofy tohoto druhu nejsou výjimkou, ale příznaky prohlubujícího se ohrožení – a jako takové by měly být vnímány, ukazovány a připomínány. Jeho fotografie jsou svědectvím a zároveň výzvou: nemlčet, když řeka volá o pomoc.

„Chtěl bych se dožít doby, kdy nebudeme řeky považovat za skládky odpadů, protože voda je život naší planety a budoucnost našich dětí."[37]

37 https://www.radoslawczapla.pl/grand-press-photo-2025

Radosław Czapla, Dzierżno Duże 2024

Radosław Czapla, Dzierżno Duże 2024

Radosław Czapla, Dzierżno Duże 2024

Radosław Czapla, Dzierżno Duże 2024

Jadwiga Janowska – topografie traumy a vodních útvarů

Jadwiga Janowska, fotografka a lektorka fotografie na Jan Długosz University v Częstochowě. Ve svých projektech často využívá téma vody jako prostoru paměti, odporu a vztahu k přírodě. Tento přístup se projevuje i v její dokumentaci ekologické katastrofy na přehradě Dzierżno Duże v létě 2024 – místě, kde se ryby lovily, aby byly hned poté vypuštěny zpět. Někteří rybáři dali jména obzvláště velkým exemplářům a považovali je za své sousedy.

Když došlo k masovému úhynu ryb na přehradě Dzierżno Duże, neobjevily se kamery celostátních médií ani aktivisté s transparenty. Místo bylo jakoby opuštěno institucemi – dramatické pokusy o záchranu ekosystému podnikali především místní obyvatelé: rybáři, hasiči a vojáci.

Jadwiga Janowska zaznamenává průběh těchto událostí, ale její fotografie se nezaměřuje na spektakulární obrazy. V centru pozornosti jsou stopy zanechané v krajině: fyzická přítomnost mrtvých ryb, kontejnery naplněné těly, pytle naskládané na břehu, tíha vzduchu nasyceného zápachem rozkladu. Místo dramatizace Janowska buduje vyprávění prostřednictvím rytmu těl a gest, posunutých struktur, pohledů, napjaté přítomností lidí, kteří se snaží postřehnout rozsah zničení.

Jadwiga Janowska, 2024 Dzierżno Duże

Její obrazy se soustředí na ticho a rytmus vykonávané práce. Dokumentují každodenní činnosti prováděné tváří v tvář katastrofě a ukazují vztah člověka k místu – prostřednictvím opakujících se činností, uklízení zničeného prostoru a pokusů o obnovení smyslu.

Jadwiga Janowska je také spoluzakladatelkou kolektivu **Hydroza** – skupiny vizuálních umělkyň pracujících na pomezí fotografie, performance a feministické teorie. Kolektiv tvoří mimo jiné Jagoda Malanin, Iga Mroziak, Milena Soporowska, Katarzyna Rysiak a Katarzyna Ślesicka. Výchozím bodem pro jejich společnou práci byl manifest Astridy Neimanis „Hydrofeminizm, czyli stawanie się ciałem wodnym" (Hydrofeminizmus, aneb stát se vodním tělem).

Jadwiga Janowska, Kolektyw Hydroza, Akcja "Przytul wodę"

Jadwiga Janowska, Kolektyw Hydroza, Akcja "Przytul wodę"

V premiérovém projektu „Kto będzie płakał ostatni?” (Kdo bude plakat jako poslední?) Hydroza zkoumala ambivalenci vody jako zdroje života a násilí. Klíčovou scénou bylo představení s kapkou vody – rituál zviditelnění vody v těle a jako tělo. Kostým smutné Kropelky byl ušitý z fragmentů látek z druhé ruky a zdůrazňoval společný rozměr odpovědnosti za vodu. Kropelka – jako maskotka na pláži, u moře nebo v městském prostoru – symbolizovala smutek planety a zraněnou hydrosféru. Ačkoli činnost kolektivu se přímo netýkala Odry, zapadá do širšího proudu umělecké reakce na klimatickou krizi a vodní katastrofy – blízkého také iniciativám jako například Siostry Rzeki (Sestry řeky).

Jadwiga Janowska, Kolektyw Hydroza, Akcja "Przytul wodę"

Katarzyna Szwarc – meditace nad Meandry

V cyklu „Meandry" (Meandry) Katarzyna Szwarc sleduje hraniční meandry Odry – úsek řeky ležící u bývalého hraničního přechodu Chałupki–Bohumín, kde Odra vtéká do Polska. Jedná se o úsek neregulované řeky, který je chráněn v rámci sítě Natura 2000 a stále podléhá přirozeným říčním procesům. Tato oblast se vyznačuje mimořádnou přírodní bohatostí: louky, lužní lesy a stará říční koryta jsou domovem pro více než 120 druhů rostlin a vzácných živočichů, jako je bobr evropský nebo orel skalní.

Fotografie byla zveřejněna na profilu „Kate Schwartz" na Facebooku

Szwarc tam realizuje dlouhodobý fotografický projekt, jehož osou je jeho přítomnost u řeky – nikoliv jako externího dokumentaristy, ale jako někoho, kdo u ní setrvává v opatrném reflexivním rytmu. Fotografuje strukturu přírody, světelné jevy, rostlinstvo a stopy povodní, které na podzim roku 2024 změnily krajinu tohoto zdánlivě „idylického" prostoru.

Fotografie byla zveřejněna na profilu „Kate Schwartz“ na Facebooku , Meandry

Szwarcovy fotografie mají různou podobu – od černobílých krajin z proudu a břehů, přes barevné, světlem nasycené detailní záběry (rostliny, odrazy ve vodě, větve na pozadí oblohy), až po experimentální obrazy s modrými záblesky světla na negativu. Projekt byl několikrát prezentován ve veřejném prostoru – mimo jiné jako site-specific instalace zavěšená nad řekou v přístavišti Szymańcówka (Festival Górnej Odry, 2023) a jako výstava na plotě v Chałupkách. Část prací byla také představena během autorského večera v Opavě, v galerii KUPE, v rámci cyklu „Fotografové se představují”.

Katarzyna Szwarc - Meandry

Katarzyna Szwarc - Meandry

Projekt se dále rozvíjí – v roce 2025 byly jeho byli někteří jeho účastníci pozváni na prestižní kolektivní výstavu „Oči mé klamou včely" v Centru současného umění Zamek Ujazdowski ve Varšavě, kurátorkou výstavy je Kamila Bondar a Łukasz Rusznica. Díla Katarzyny Szwarc tam byla vystavena společně s díly umělců jako Joanna Piotrowska, Michał Łuczak nebo Rafał Milach. Je to významné uznání projektu, který – ač na první pohled tichý, utkaný z meandrů a mlhy – má sílu spoluvytvářet nejdůležitější současné umělecké narativy.

Katarzyna Szwarc , @kadencjade Instagram
„Oči mé klamou včely" v Centru současného umění Zamek Ujazdowski ve Varšavě

Katarzyna Szwarc , @kadencjade Instagram

Katarzyna Szwarc , @kadencjade Instagram

Katarzyna Szwarc , @kadencjade Instagram

Marcin Giba – let nad údolím

Marcin Giba, známý především jako autor Podniebnych Obrazów (Obrazy z nebes), již řadu let fotografuje Slezsko z ptačí perspektivy a zaměřuje se na přírodní útvary, vodní plochy a městské prostory. Jeho fotografie zachycují proměnlivost krajiny, pomíjivost ročních období a také skrytou krásu vodních ploch, údolí a meandrů. Fotografuje nejen velké vodní plochy, ale i menší vodní toky: Pniowiec, Dziergowice, Lubomia, Lezczok, Ruda. Vrací se na stejná místa v různých ročních obdobích a poddává se cyklu vody – jejím proměnám, migracím a vrtochům.

V jeho záběrech připomínají řeky a vodní toky krevní oběh Země – rozvětvený, pulzující a zároveň křehký. Ačkoli jsou Gibovy fotografie estetické, jsou plné neklidu: to, co je krásné, může být zároveň ohroženo. V roce 2024 dokumentoval mimo jiné zamrzlé „rybničné moře" a následky sucha v Dziergowicích a okolí Rud. Společným jmenovatelem jeho prací je citlivost k vodě jako k tělu, živlu a příběhu.

Ačkoli Giba nefotografuje Odru přímo, jeho fotografie vznikají v údolí této řeky – v oblastech, které jsou hydrologicky a ekologicky propojené. Stejně jako ostatní tvůrci vypráví svůj „vlastní příběh řeky". Měníme pouze název a místo na mapě, ale příběh zůstává stejný: o vodě, křehkosti, touze. Voda teče – také mezi projekty, mezi řekami, mezi lidmi.

Marcin Giba, Obrazy z nebes

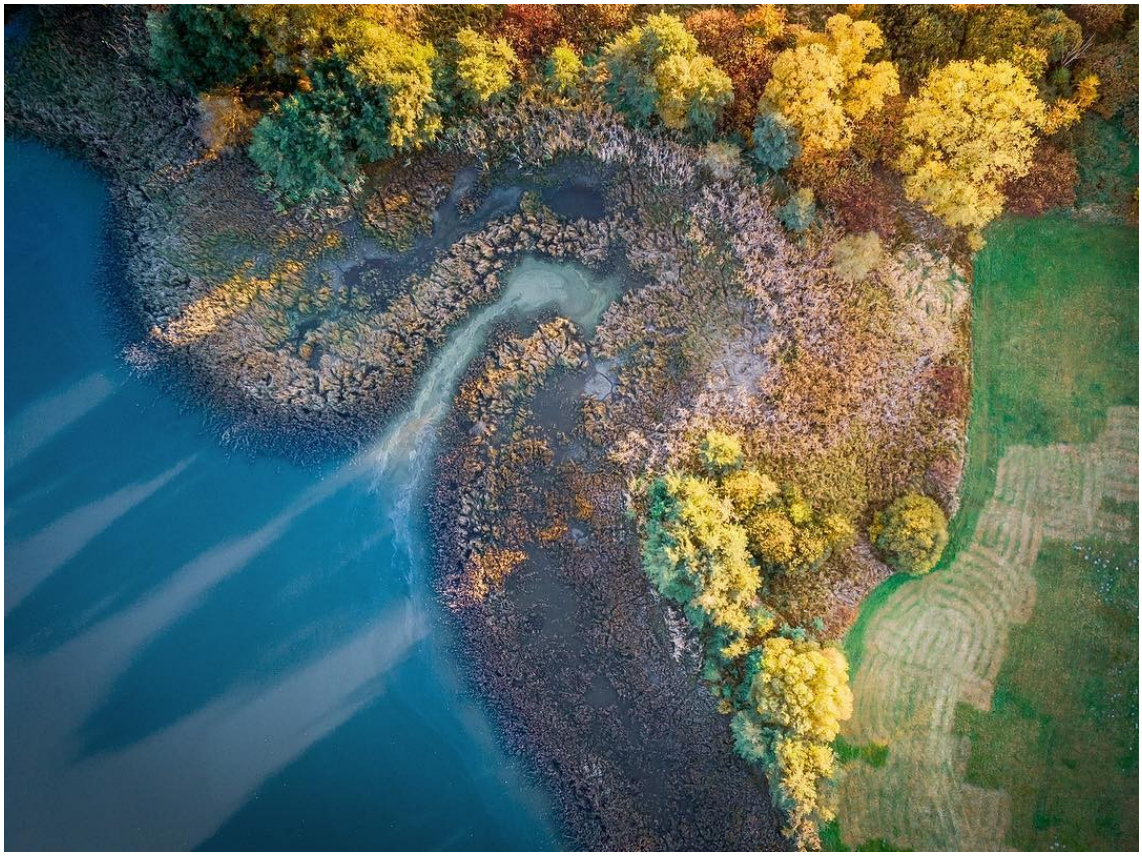

Marcin Giba, Obrazy z nebes

Marcin Giba, Obrazy z nebes

Marcin Giba, Obrazy z nebes

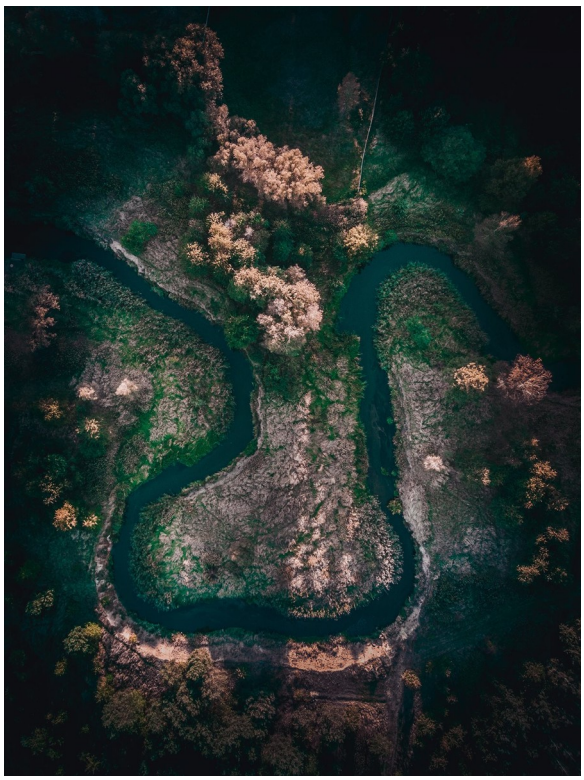

Marcin Giba, Obrazy z nebes

Bart Krężołek – touha po vodě

V cyklu *Pragnienie Wody (Touha po vodě)* Bart Krężołek vypráví citlivý, intimní příběh o bývalých vodních sportovcích – lidech, jejichž těla a identita byla po léta formována řekou, jezerem, vlnami. Ačkoli se téma zdá být vzdálené katastrofám nebo protestům, tento projekt pulzuje vnitřní silou. Voda se zde stává prostorem ztráty a trvání, metaforou síly a křehkosti.

Fotografie vznikly na břehu Visly, ale také v jiných evropských místech, což jen podtrhuje univerzálnost tohoto příběhu. Každá řeka totiž nese podobnou touhu, každý příběh těla ve vodě – od Visly po Odru – vypráví o vztahu k živlu. Tento příběh by se mohl odehrát kdekoli – tam, kde voda léčí a zanechává jizvy. Portréty Krężołka jsou univerzální, protože se netýkají pouze sportu, ale hlubšího prožitku – života v rytmu proudu, závislosti na řece, touhy po ponoření. Jsou to obrazy lidí, kteří znají vodu ne z vyprávění, ale z vlastního těla: z dechu zadrženého pod hladinou, z bolesti svalů, z euforie po vyhraném závodě a prázdnoty, když kariéra končí.

Bart Krężołek, Touha po vodě

Bart Krężołek, Touha po vodě

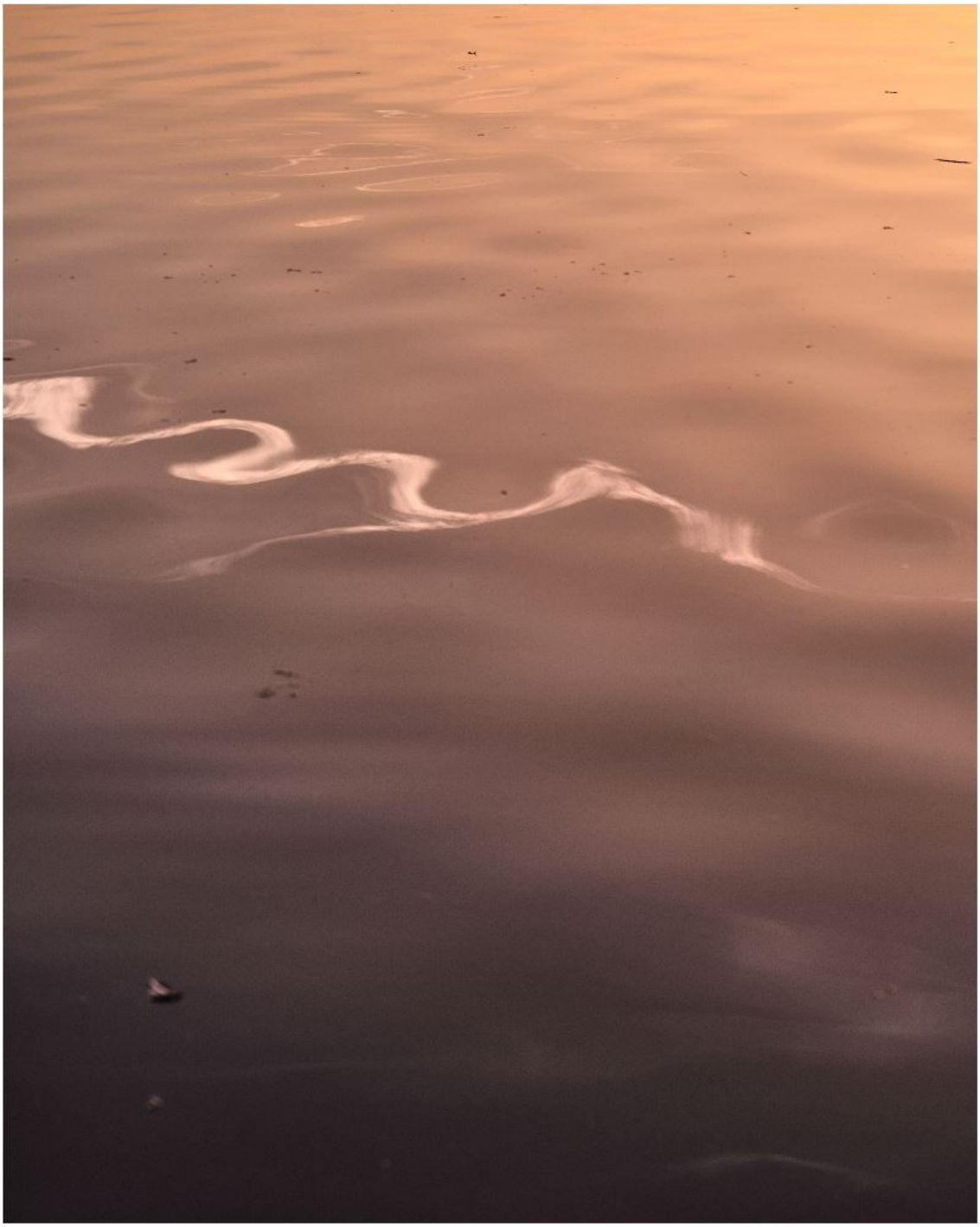

Bart Krężołek, Touha po vodě

Proud, který spojuje

Ačkoli každý z popsaných fotografů sleduje jinou cestu – dokumentuje katastrofu, kontempluje meandry, létá nad vodou nebo portrétuje sportovní těla – spojuje je společné zakořenění v místech, kde řeky hrají hlavní roli. Slezsko – s jeho údolími, nádržemi a zraněnou Odrou – se stává výchozím bodem pro osobní i univerzální příběhy. Jejich práce jsou důkazem toho, že angažovaná fotografie nemusí být pouze výkřikem protestu – může být také přítomností, citlivým pozorováním, hledáním smyslu.

Každý z nich vypráví o své řece – ať už je to Dzierżno, Kłodnica, Odra nebo Vistula – ale ve skutečnosti je to jeden příběh: o vztahu k vodě, o odpovědnosti, o trvání. V duchu hydrofeminizmu se všechny řeky spojují – v atmosféře, v koloběhu vody, v našich tělech. Fotografie, která to zachycuje, se stává nejen dokumentem, ale také gestem péče, aktem paměti a formou odporu proti zapomenutí.

Nejdůležitější ve fotografii je pocit, který obraz vyvolává. Pokud fotografie neosloví fotografa, neosloví ani nikoho jiného. Tato věta vystihuje podstatu angažované fotografie – ne jako chladné dokumentace, ale jako formy hluboké, osobní rezonance. Fotografie není neutrální ani univerzální. Je vždy pohledem někoho konkrétního – konkrétní osoby v konkrétním čase a místě. Každá fotografie je volbou: co ukázat, z jakého úhlu, v jakém světle, z jaké vzdálenosti. Proto je každý fotografický pohled na řeku – plný bolesti, něhy, hněvu nebo ticha – zároveň příběhem fotografa.

Neexistuje jedna řeka – každý ji vidí jinak. Pro jedny bude místem ztráty, pro jiné prostorem uklidnění. Jedni zaznamenávají katastrofu, jiní hledají stopy odporu, péče, vztahů. Každý obraz nese jiný rytmus: ticho, hněv, pohyb, zastavení. Fotografie se zde stává médiem subjektivní zkušenosti, pokusem o pochopení světa prostřednictvím pozorného pohledu.

Tváří v tvář katastrofě – té, která se skutečně stala, i té, která teprve přijde – fotografie nezmůže mnoho. Nezastaví sypání soli do řeky, nevrátí život mrtvým rybám. Ale může udělat něco jiného: vrátit pozornost. Donutit nás dívat se na řeku ne jako na pozadí, ale jako na tělo – cítící, trpící, mluvící. A to je ve světě otupělosti a lhostejnosti gesto obrovského významu.

V tomto smyslu se pocit, který obraz vyvolává – to, co nás dojímá, zastavuje, udržuje na místě – stává nejen emocí, ale i politikou. Fotografie, která dojímá, může být impulsem k akci. A každý z příběhů obsažených v této práci – od hlasitých protestů po tichá gesta nad vodou – zapadá do této možnosti: že když uvidíme, pocítíme. A když pocítíme, možná něco změníme.

Sputnik Photos – Projekt #ODRA – katastrofa z mnoha úhlů pohledu

Kolektiv Sputnik Photos je jedním z nejvýznamnějších fenoménů současné dokumentární fotografie ve střední a východní Evropě. Byl založen v roce 2006 fotografy a fotografkami z bývalého východního bloku a od počátku se zabývá tématy společenské transformace, traumatu, ekologie a identity. Tvorba členů kolektivu – jako jsou Rafał Milach, Michał Łuczak, Agnieszka Rayss, Karolina Gembara nebo Adam Pańczuk – se vyznačuje hlubokým společenským angažmá a dlouhodobým přístupem k dokumentaci.

Činnost Sputnik Photos často přesahuje tradiční kategorie reportáže – spojuje fotografii s performativními aktivitami, literárním textem, zvukovým dokumentem, sociálním výzkumem a vzděláváním. V jejich projektech není obraz neutrálním záznamem reality, ale nástrojem budování komunity, kladení otázek, podpory paměti a emocionálního zpracování obtížných zkušeností. Kolektiv pracuje jak na úrovni individuálních příběhů, tak i širokých sociálně-politických narativů a vytváří soudržné, umělecky vyspělé a angažované projekty.

V roce 2022 se kolektiv Sputnik Photos zabýval jednou z největších ekologických tragédií v moderních dějinách Polska – masovým otrávením řeky Odry. Projekt *#ODRA*, realizovaný s podporou European Climate Foundation, byl pokusem o překročení rámce zpravodajského cyklu.

Rafał Milach, #Odra 2022

Místo opakování mediálních zpráv se umělci a umělkyně kolektivu zaměřili na vytváření hlubokých, komplexních příběhů o vztahu člověka k řece, o krajině po katastrofě, o emocích a společné paměti. Každý z nich vnesl do projektu svůj vlastní styl, médium a citlivost.

Rafał Milach – fotografie protestu jako gesto solidarity

Rafał Milach, známý svými politicky angažovanými projekty a jako spoluzakladatel Archivu veřejných protestů, vyfotografoval „Smuteční pochod za Odru", který se konal 21. srpna 2022 na nábřeží Visly ve Varšavě. Jednalo se o protestní ticho, rituál smutku za řekou, která podle účastníků zemřela před našima očima.

Milach se zaměřil nejen na dav, ale především na individuální portréty účastníků protestu. V jeho pojetí se fotografie stává prodloužením protestu – nástrojem udržujícím diskurz i po skončení demonstrace. Portréty protestujících s transparenty a tichým hněvem ve tváři se stávají obrazem společnosti, která požaduje spravedlnost nejen pro sebe, ale i pro řeku jakožto živou bytost.

Rafał Milach, Marsz dla Odry 2022

„Zaměření na portréty protestujících je pro mě důležité minimálně ze dvou důvodů. Za požadavky stojí lidé, ne bezejmenný dav. Věřím, že takový přístup buduje emocionální vztah mezi divákem a fotografovanou osobou. Problémy, za které protestující bojují, se pak stávají méně abstraktními."

Milach popisuje roli dokumentárního fotografa takto: „Role tvůrce v současném společenském a politickém kontextu je podle mého názoru spojena především s odpovědností. Věřím, že jako fotograf mám v rukou nástroj, který při správném použití má značný přesvědčovací potenciál a v kombinaci s dalšími aktivitami může formovat realitu, která nás obklopuje. Fotografie může v takovém případě mít intervenční, preventivní nebo proaktivní charakter, může využívat dokumentární strategie, ale nemusí. Jako tvůrce se snažím být co nejvíce společensky užitečný a převádět zdroje, které mám k dispozici, tedy v tomto případě hlavně fotografii a určité organizační schopnosti, do angažovanosti v aktuálních problémech."[38]

Rafał Milach, Marsz dla Odry 2022

38 https://kwartalnikfotografia.pl/projekt-odra-2/

Rafał Milach přijel k Odře také v roce 2022, aby zdokumentoval ekologickou katastrofu, která postihla řeku v létě téhož roku. Výsledkem této cesty je film s doprovodnou hudbou Michała Zygmunta.

Michał Łuczak – dokumentování každodennosti po katastrofě

Michał Łuczak, fotograf a vizuální antropolog, známý svými projekty věnovanými životnímu prostředí a proměně krajiny, se spolu s novinářkou Olgou Gitkiewiczovou vydal na pětidenní cestu podél Odry. Navštívili mimo jiné Oławu, Cedynia, Widuchowa, Słubice a Zatoń a vytvořili reportážní mapu lidských příběhů – svědectví, vzpomínky a emoce spojené s katastrofou.

Jejich cílem bylo vytvořit archiv hlasů a míst, kde řeka hraje ústřední roli. Rybáři vyprávěli o řece jako o prostoru rodinné tradice a relaxace, trajektáři v Połęcku vzpomínali na změny v rytmu života a dopravě a obyvatelé Gryfina nebo Czernicy se podělili o své každodenní pozorování proudu z oken svých domů. Łuczak ve svých obrazech zachytil klidnou vážnost a citlivost pohledu a dokumentoval řeku nejen jako ekologický, ale především sociální a kulturní fenomén.

Michał Łuczak, #ODRA

Michał Łuczak, #ODRA

Michał Łuczak, #ODRA

Michał Łuczak, #ODRA

Karolina Gembara – komunity u řeky

Karolina Gembara dokumentovala život komunity v Cigacicích – přístavu na řece Odra, kde se již řadu let rozvíjí ekologická iniciativa zdola. Její fotografie a rozhovory představují lidi, kteří nejen truchlí nad řekou, ale také ji aktivně chrání – vzdělávají, organizují akce, spolupracují s vědci a přírodovědci.

V Cigacicích se několik dní před odhalením rozsahu otravy konaly oslavy místního přístavu. Komunita restauratérů, aktivistů, vinařů, animátorů a pedagogů zde po léta budovala živou komunitu kolem řeky. Po katastrofě začali jednat ještě intenzivněji – setkávali se s místní správou, organizovali přednášky a snažili se znovu získat pocit, že mohou něco změnit. Gembara je zachytila v momentech rozhovorů, nejistoty, ale i odhodlání.

Karolina Gembara, #ODRA

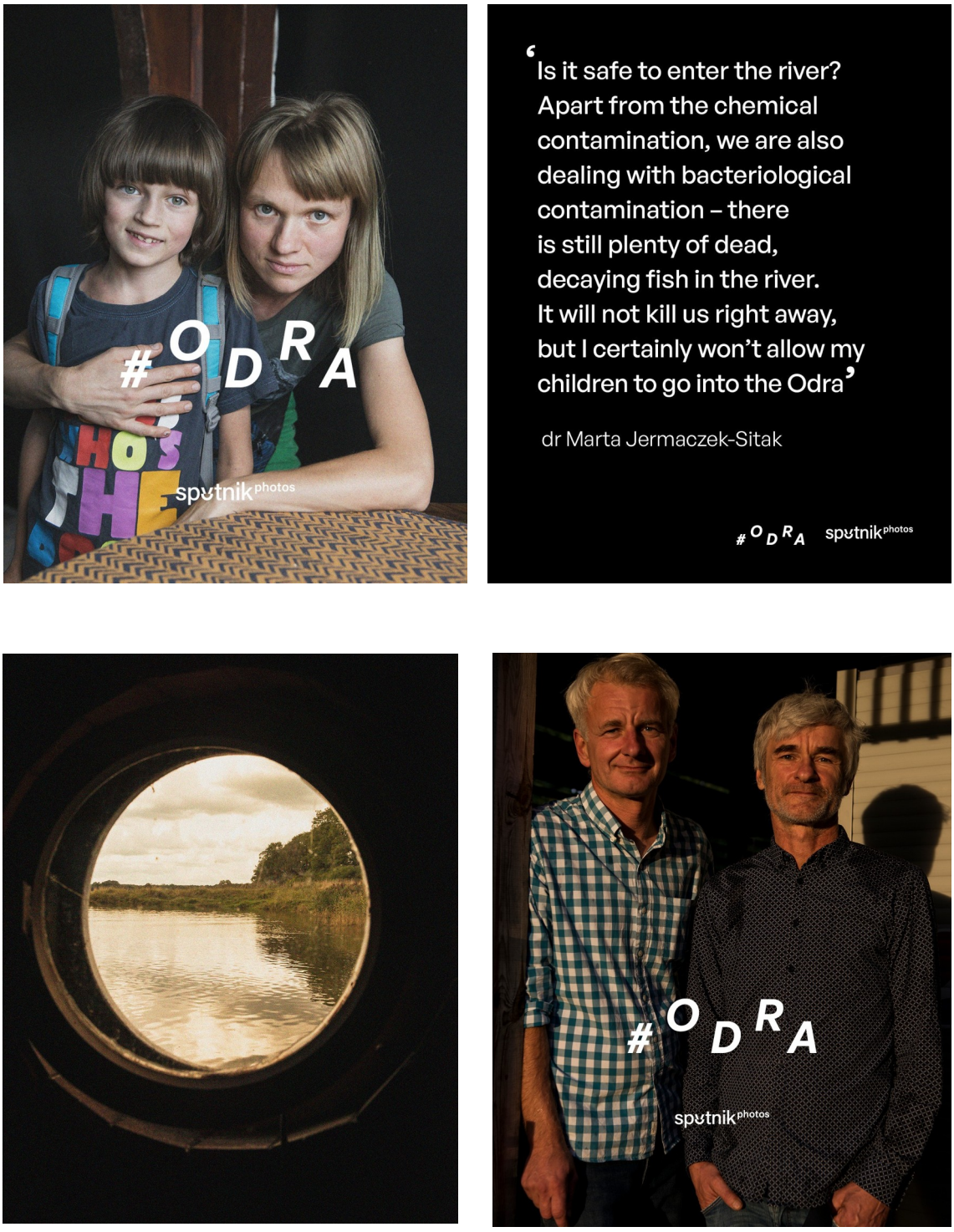

Karolina Gembara, #ODRA

Agnieszka Rayss – řeka v proměně

Agnieszka Rayss, dokumentaristka, se zaměřila na průmyslové a zapomenuté úseky Odry – navštívila Kędzierzyn-Koźle, Gliwický kanál, opuštěné přístavy a zarostlá nábřeží. Její obrazy ukazují řeku jako prostor visící mezi průmyslovou minulostí a nejistou budoucností.

Dokumentováním příběhu Marcina Wojciecha, který si sám postavil plovoucí dům, ukázala alternativní způsoby soužití s řekou – pomalé, redukované na nezbytné minimum, citlivé. Její fotografie proměňují opuštěné přístavní stavby v symboly rozpadu a zapomnění, ale zároveň naznačují možnost obnovení vztahu s Odrou. Rayss byla také spoluautorkou videoprojektu a hudebního performance „Głosy rzeki" (Hlasy řeky), ve kterém řeka promluvila lidským hlasem prostřednictvím jazzových improvizací, poetických textů a zvuků okolí.

Agnieszka Rayss, #ODRA

Agnieszka Rayss, #ODRA

Adam Pańczuk – poetická dokumentace a film

Adam Pańczuk, známý díky spojování dokumentu s metaforou, se projektu zúčastnil jako fotograf i tvůrce filmu *Ta rzeka* (*Ta řeka*), který portrétuje pana Alfreda Ogorzelce – muže, který od narození žije na břehu Odry. Místo toho, aby doslovně zaznamenával následky znečištění, se umělec soustředí na jemné stopy přítomnosti řeky v každodenním životě. Jeho obrazy – filmové i fotografické – jsou náladové, tiché, plné vnitřního soustředění.

Ta rzeka je příběhem o svědectví a osamělosti. O čase, který nezastavily ani velké změny, zásahy člověka, ani utrpení přírody. Citlivým okem režiséra se Odra stává pozadím – tichým, ale neustále přítomným. „Jak má ta řeka žít? Ta řeka prostě umírá (...) v destilované vodě ryba nežije," říká pan Alfred, amatérský přírodovědec.

Je to intimní portrét jednoho člověka a jeho vztahu k řece. Pan Alfred se dívá na Odru a mluví jednoduše, ale s hlubokým porozuměním – že ji zkrátili, uzavřeli do betonu. Kdyby Odra mohla téct přirozeným proudem, byla by čistší, zdravější a déle by sloužila lidem i životnímu prostředí.

Pańczuk neukazuje dramatické obrazy. Místo toho zachycuje prostor ticha, kontemplace a trvání. *Tato řeka* je film – poslech, pocta znalostem zakořeněným v místě a zkušenosti. Někdy stačí jeden člověk, aby řekl vše.

Adam Pańczuk, #ODRA

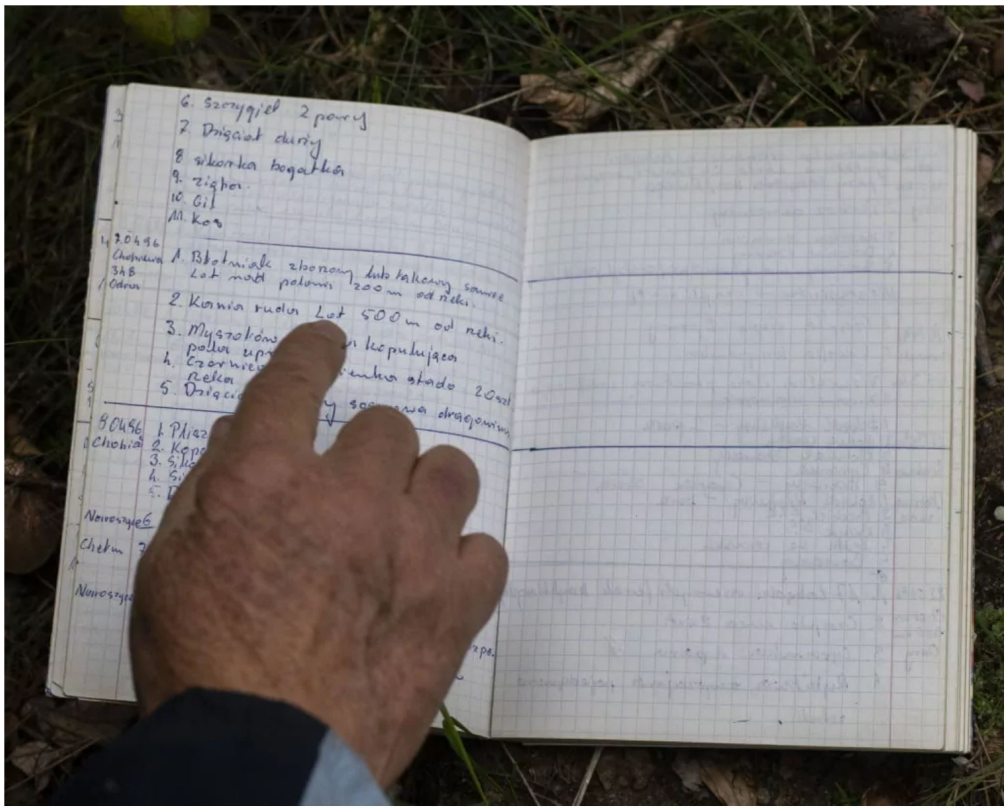

Adam Pańczuk, #ODRA

Film jako médium empatie a reflexe

Projekt *#ODRA* se rozvíjel nejen fotograficky – členové kolektivu také vytvářeli filmové formy, které doprovázely výstavy, publikace a performativní akce. Kamera se stala nástrojem nejen pro zaznamenávání, ale i pro emocionální ponoření se do tématu. Ve filmech Rayssa, Gembary nebo Pańčuka nepřevládala novinářská narace, ale empatické pozorování a poetika obrazu.

V jednom ze zvukově-vokálních projektů, realizovaném Agnieszkou Rayss za účasti jazzových zpěvaček a básnířek, získala Odra metaforický hlas. Hudba, obraz a poezie se spojily, aby prožily smutek, vyjádřily vzpouru a vrátily řece její subjektivitu.

Tímto způsobem Sputnik Photos vytvořil nejen dokument, ale i mnohovrstevnatý archiv paměti – hlasů, obrazů a příběhů lidí, kteří žijí s řekou, ne vedle ní. Vedle tragédie zaznamenali starost, solidaritu a citlivost. Jejich práce není jen záznamem, ale aktem soucitu a účasti v boji o řeku jako živou bytost.

Adam Pańczuk, #ODRA

Justyna Streichsbier – osobní cesta ke kořenům

Justyna Streichsbier považovala katastrofu za podnět k reflexi nad svým vlastním vztahem k řece a místu, odkud pochází – Kostrzynem nad Odrą. Její projekt měl osobní a meditativní charakter – autorka se vydala na sólovou cestu lodí, při které proplula řeky Visla, Brda, Noteć, Warta až po Odru. Během plavby se fyzicky i emocionálně přibližovala krajině svého dětství, minulosti a spiritualitě zakořeněné ve vodní cestě.

Nebyla to jen geografická cesta, ale také rituál – loď se stala prostředkem kontemplace, nástrojem pozornosti. Jednoduchá loďka, kterou řídila, jí umožňovala kontakt s řekou v neuspěchaném tempu, vyžadujícím pozornost a pokoru. Cestou navštěvovala lidi spojené s řekami – pedagogy, hudebníky, aktivisty, rybáře a milovníky řek, kteří – jak zdůrazňuje – mají znalosti a zkušenosti, které stojí za to poslouchat.

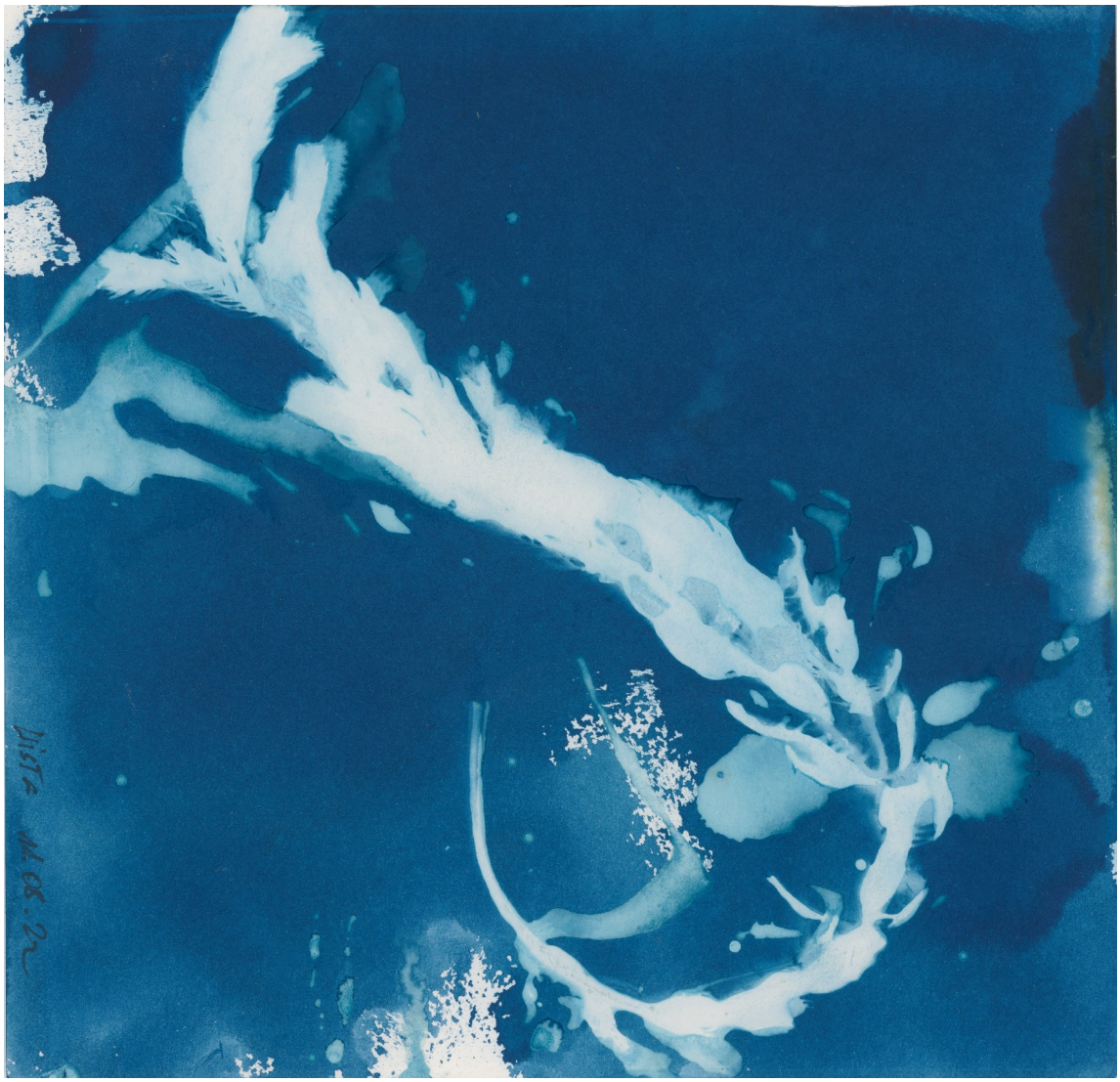

Justyna Streichsbier, #ODRA

Důležitým momentem této cesty bylo také pozvání Justyny kolektivem Sputnik Photos k účasti na projektu *#ODRA* – jako osobního, tělesného a duchovního hlasu.

Streichsbier spolupracovala také s Michałem Zygmuntem, který se inspiroval její cestou a duchovně i logisticky podporoval její aktivity na vodě. Společně reprezentují umělecký proud na pomezí dokumentu, zvukového umění a říčního aktivismu.

Projekt Streichsbier navazuje na tradici osobního dokumentu, ale překračuje jeho rámec – vstupuje do oblasti ekologické spirituality, komunity a tělesného prožitku vody. Její fotografie jsou pořízeny analogově, jsou syrové, konkrétní, ale zároveň hluboce emotivní.

Justyna Streichsbier, #ODRA

Umělkyně, spojená se Statkiem Kultury a Laboratorium Rejs, nejen dokumentuje, ale také se účastní – života na řece, péče, meditace nad vodou. Vrcholem její cesty a zkušeností se stala fotografická kniha ve formě lodního deníku (*logbooku)*, která je k dispozici online na webových stránkách umělkyně. Obsahuje nejen dokumentaci trasy plavby, ale také záznamy setkání, úvahy a osobní reflexe, doplněné analogovými fotografiemi, terénními poznámkami a pozorováními zaznamenanými v rytmu vody. Tato publikace je osobním manifestem, uměleckým svědectvím a pokusem o navrácení hlasu řece prostřednictvím obrazu, slova a přítomnosti. Její slova – jako například: „prostě jsme obě něco ztratily“, „čteme řeku, plujeme, aniž bychom odplouvaly“ – odrážejí hlubokou úroveň pozornosti a vztahu, který umělkyně buduje s vodou. Není to zkušenost dominance, ale naslouchání – proudu, sobě samé a příběhu, který řeka nese.

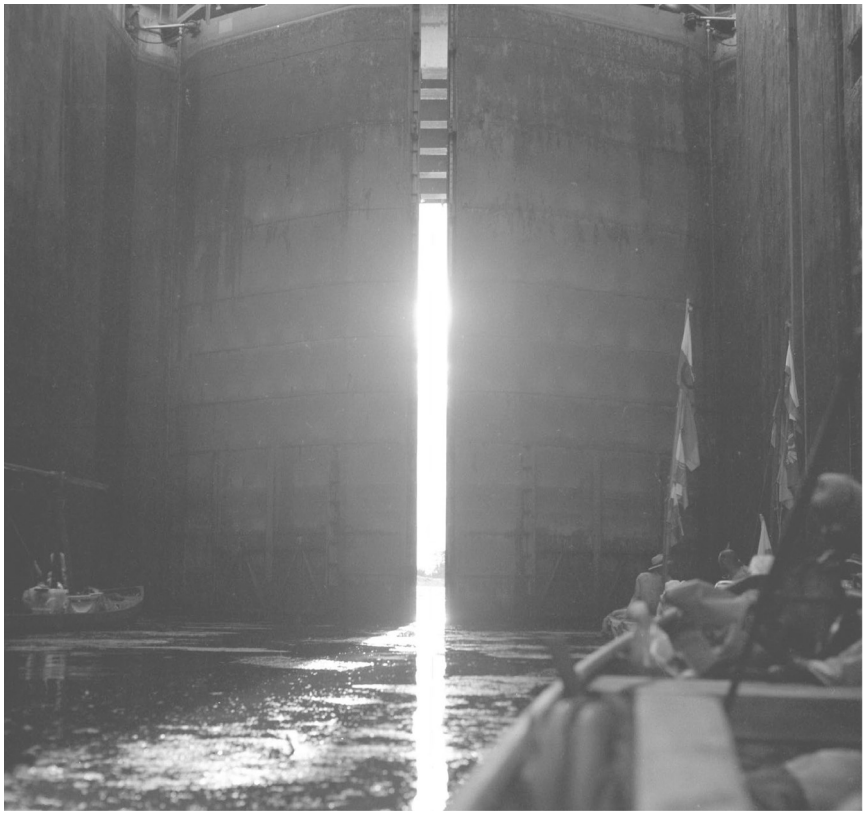

Justyna Streichsbier, #ODRA

5.5 Filip Springer – zkrocená krajina, vymyšlená řeka

Filip Springer, spisovatel, reportér a fotograf, známý svými mnohovrstevnatými dokumentárními a literárními projekty, se ve své knize *Mein Gott, jak pięknie (Můj Bože, jak krásně)* pokouší vyprávět historii Odry z perspektivy času, krajiny a těla. Nejde o reportáž v klasickém smyslu – autor přímo zdůrazňuje, že jeho kniha nepodléhá faktické kontrole, protože mnoho postav a scén v ní obsažených je vědomým literárním prostředkem. Springer nepopisuje Odru „takovou, jaká je", ale „takovou, jakou se stala" – řeku zachycenou v kartografických mapách, podřízenou průmyslovým plánům, považovanou za nástroj moci.

Právě zkrocení řeky – její regulace, kontrola, přeměna na dopravní kanál – se stává osou vyprávění tohoto příběhu. Springer ukazuje, jak již v 18. století byla Odra „dostihnuta" Prusy, kteří podnikli gigantické inženýrské práce, aby z ní učinili vnitřní tepnu státu. Nejprve byla změřena, zmapována, poté prokopána, zabetonována a podřízena průmyslu. Autor neskrývá, že se jedná o brutální a nezvratný proces, který byl počátkem antropocénu. Odra přestala být živým organismem a stala se strukturou podřízenou zájmům státu.

Springer se nevyhýbá současnosti – ačkoli kniha vznikla před ekologickou katastrofou z roku 2022, jeho úvahy znějí prorocky. V rozhovorech o Odře poznamenává, že přímým původcem katastrofy nebyl člověk, ale proces, který člověk spustil – rozkvět zlatých řas. To není úleva, ale signál, že systém byl natolik zregulován, že začal ničit sám sebe. Rozkvět řas se jeví jako symbol rozpadu ekosystému – důsledek industrializace, znečištění, regulace, nedostatečné retence a zasolení vod.

Důležitým tématem knihy je také reflexe krajiny jako tělesného a kulturního zážitku. Springer popisuje své cyklistické výlety podél Odry, momenty, kdy se krajina „otevírá" a tělo vnímá přítomnost řeky i bez mapy. Odkazuje na pojem *Heimat,* německý pocit zakořenění v krajině, a na myšlenku *rodné fotografie,* kterou rozvíjel Jan Bułhak. Pro Springera není krajina něčím nevinným – je to prostor transformovaný, politicky, ekonomicky a emocionálně poznamenaný. Popisuje svou citlivost a přiznává, že Krajina „se mu dostala pod kůži" – chtěl ji fyzicky pocítit, zažít krajinu únavou a námahou.

Springer po léta cestoval po znovuobjevených územích, prohlížel si staré mapy a dokumenty, hledal stopy historie a identity zaznamenané v krajině. Sám přiznává, že ještě nedokáže přesně definovat, co Krajina vlastně je, ale cítí, že se projevuje v místech, kde se

vrství polské, německé a evropské vzpomínky. Zvláště často se vracel k dolnímu toku Odry – podle něj tam všechno začalo.

Během své cesty Springer potkává aktivisty, přírodovědce a obyvatele, kteří sní o vytvoření Národního parku Dolní Odra – společného prostoru na ochranu přírody na obou stranách hranice. Mluví mimo jiné s ornitologem, který zde studuje ptáky a konstruuje pro ně hnízdní plošiny, aby kompenzoval ztrátu jejich přirozeného prostředí. Příběhy o zarůstajících starých ramenech řeky, mizejících hlasech bolesti a nutnosti obnovit přirozené rozvodí vytvářejí obraz řeky, kterou lze ještě zachránit. Springer vidí v těchto aktivitách naději – že i přes ekologickou krizi je možná budoucnost založená na harmonii s přírodou.

Jedním z nejvýraznějších prvků knihy je fotografická esej, která otevírá vyprávění – třináct fotografií tvoří vizuální příběh, jehož pointu tvoří čtrnáctá fotografie umístěná na obálce. Na začátku je idylická krajina: stromy, voda, dům. S každou další fotografií se však tento obraz rozpadá – objevují se stopy průmyslu, energetiky, modernizace. Fotografie vznikaly během čtyřleté cesty po západních a severních zemích. Série sběratelských tisků a fotografická logika knihy odrážejí přechod od estetiky harmonie k povědomí o katastrofě.

Springer se dívá na krajinu tak, jak se na ni dívali devatenáctí litografové, stavitelé pruské železnice nebo zmíněný Jan Bułhak. Jde v jejich stopách a zkoumá, do jaké míry je dnes ještě možné dívat se v duchu „fotografie vlasti". Bułhak psal, že krajina se stává obrazem pouze tehdy, když se všechny jeho prvky spojí do harmonického, smysluplného celku. Springer se snaží v této harmonii spatřit trhliny – stopy násilí vůči přírodě, ztracené biologické rozmanitosti, klimatických změn a historického vymazání. Fotografie se pro něj stává nejen dokumentárním nástrojem, ale i formou odporu proti neviditelnému, ale postupujícímu rozpadu světa.

Kniha *„Mein Gott, jak pięknie"* není jen příběhem o řece – je to záznam vědomí doby krize. Je to pokus o to, dát hlas krajině, než úplně zmizí pod náporem betonu, politiky a zapomnění. Je to také příběh o pozorném naslouchání – tomu, co není vidět, ale co

„hraje v krajině hlavní roli". Za tuto citlivost, jak přiznává autor, vděčí také Michałovi Zygmuntovi – umělci a zvukovému dokumentaristovi, který prozkoumal celou Odru a ukázal, že několik minut zastavení může změnit způsob uvažování o světě.

Filip Springer, Mein Gott, jak pięknie

Filip Springer, Mein Gott, jak pięknie

5.6 Světlo, které chrání údolí Dolní Odry

Údolí Dolní Odry se rozkládá podél hraničního úseku Odry mezi Kostrzynem nad Odrą a Štětínem. Jeho srdcem je Międzyodrze – oblast mezi Západní a Východní Odrou, ležící na území obcí Widuchowa, Gryfino, Kołbaskowo a města Štětín.

Je to krajina mokřadních luk, rašelinišť, starých ramen, kanálů, rozvodí a lužních lesů, formovaná po staletí jak přirozenou dynamikou velkého toku, tak i postupnými vlnami lidských hydrotechnických zásahů.

Po katastrofální povodni v roce 1736 zahájily Prusy gigantický program meliorace a regulace Odry: hrázování, prokopávání, zkracování koryta, vysoušení bažin a přeměna na zemědělskou půdu. V 19. a na počátku 20. století se Międzyodrze stalo hustou sítí hrází, plavebních komor a kanálů – pokusem o úplné podřízení řeky hospodářství.

Po druhé světové válce bylo mnoho z těchto staveb opuštěno a příroda si začala zpět dobývat svůj prostor. Snížený tlak člověka umožnil návrat divoké přírody: rozsáhlé louky a pastviny zarostly rákosím a vrbami, místy se proměnily ve vlhké lužní lesy; kanály začaly zanikat a naturalizovat se.

Politická transformace po roce 1989 a konečné potvrzení hranice na Odře otevřely cestu ke společné ochraně přírody. V NDR se oficiálně objevil název Národní park Dolní Odra a výzva k spolupráci adresovaná Polsku. Tuto myšlenku rozvinuli prof. Michael Succow a

prof. Mieczysław Jasnowski, kteří navrhovaný území nazvali „Zelenou stuhou“ spojující oba národy společnou myšlenkou ochrany životního prostředí.

Výsledkem však byl pouze poloviční úspěch: na německé straně vznikl národní park, zatímco na polské straně byl vytvořen pouze krajinný park. Rozdíl v úrovni ochrany se promítl do menší účinnosti opatření v Polsku.

Dosavadní forma krajinného parku, roztříštěnost vlastnictví a až sedmnáct různých správců znemožňují soudržné řízení a ztěžují účinnou ochranu a získávání finančních prostředků. Národní park by znamenal jeden odpovědný orgán, větší přístup k národním a evropským fondům a také reálné nástroje pro renaturalizaci a údržbu sítě kanálů.

Navrhovaný rozsah zahrnuje přibližně 6,5 tisíce hektarů přírodně nejcennější části Meziodrze; nezahrnuje hlavní toky Západní Odry ani Regalicy, což znamená, že nebude mít vliv na vnitrozemskou plavbu. Vyloučeny jsou také kanály využívané pro plavbu a rybolov a stávající dopravní infrastruktura – stejně jako v jiných polských národních parcích.

Na území plánovaného parku se neprovádí lesní hospodaření, celý areál patří státu, není zde žádná trvalá zástavba; současná činnost člověka se omezuje hlavně na rybaření, rybolov a lov – odtud plyne potenciál pro relativně bezkonfliktní zřízení národního parku.

Międzyodrze je jednou z nejcennějších ornitologických oblastí střední Evropy: bylo zde zaznamenáno 237 druhů ptáků, z toho 129 hnízdících; mnoho z nich jsou ohrožené a vzácné druhy. Na podzim se zde shromažďují tisíce jeřábů a hus, a koncentrace vodních ptáků dosahuje stovek tisíc jedinců. Oblast je také důležitým stanovištěm vodního hmyzu – vyskytuje se zde téměř 90 druhů makrobentofauny a 49 druhů vážek. Flóra Międzyodrza zahrnuje více než 430 druhů rostlin, z toho mnoho druhů zapsaných na červený seznam ohrožených druhů.

Národní park není jen ochranou přírody, ale také impulsem pro rozvoj regionu – podporuje místní turistiku, vzdělávání a zelenou ekonomiku. Obyvatelé obcí mohou z jeho vzniku jen těžit – nedochází zde ke konfliktu s lesním hospodářstvím a tradiční formy využívání území, jako je rybolov nebo pastva, mohou pokračovat.

Międzyodrze funguje jako přírodní vodní rezervoár: přijímá povodňové vlny, zpomaluje odtok a v období sucha uvolňuje nahromaděnou vodu. Rozsáhlá rašeliniště ukládají uhlík a podporují retenci. V době klimatických změn se schopnost zadržovat sladkou vodu stává klíčovou – rašeliniště, stará říční koryta a rozvodněné oblasti Międzyodrza jsou přirozeným systémem chlazení, skladování a filtrace.

Ekologická katastrofa z roku 2022 – masový úhyn ryb způsobený toxiny zlatých řas – odhalila hodnotu vedlejších, méně slaných vod Międzyodrza jako útočiště a zdroje obnovy. Zatímco v hlavním toku Odry chyběl kyslík, zde přežily celé populace ryb a bentosu.

Navzdory platné ochraně se v posledních letech opět objevily náročné regulační práce: ostruhy, zpevnění, stlačování proudu. Protesty veřejnosti, aktivity nevládních organizací a právní iniciativy ukazují, že údolí Dolní Odry se stalo symbolem boje za jiný přístup k řekám: méně betonování, více prostoru pro přírodní procesy.

Vznik Národního parku Dolina Dolní Odry je šancí na nový model soužití: věda, místní komunity, fotografie a angažované umění. Je to výzva, abychom se naučili žít s řekou, a ne proti ní.

V tomto procesu hraje mimořádně důležitou roli fotografie – nejen jako forma dokumentace, ale především jako médium budující vztah k místu. Díky ní údolí Odry přestává být bodem na mapě a stává se prostorem plným významů: živým, dojemným, vyžadujícím péči. V záběrech fotografů tento kraj získává hlas a stává se hrdinkou příběhu. Jejich fotografie nejen zaznamenávají realitu, ale aktivně se podílejí na její ochraně.

Níže představuji tvůrce, jejichž snímky umožňují nahlédnout do údolí ne z dálky, ale zblízka – tak, jak ho vidí někdo, kdo tam žije, vrací se a cítí.

Piotr Piznal již léta pozorně sleduje údolí Odry a proměnlivý rytmus řeky převádí do jazyka fotografie. Jeho fotografie zachycují světlo putující po hladině vody, ranní mlhu visící nad rákosím, ptáky letící nízko nad rozvodněnými lužními lesy – vše, co je prchavé a těžko zachytitelné. V jeho obrazech nejde o efektnost ani šok. Je to spíše umění soustředění a trpělivého pozorování, které umožňuje vidět řeku jako živý, pulzující svět.

Piznal neodděluje estetiku od odpovědnosti. V jeho záběrech se vedle krásy přírody objevují stopy proměn: náspy, betonové břehy, odpadky. Ne proto, aby šokoval, ale aby připomněl, že každá krajina v sobě nese historii činností – i těch, které lze zastavit nebo zvrátit. Spolu s Piotrem Rosińskim vytvořil dlouhodobý projekt *„Život v údolí Odry",* který spojuje fotografii a vzdělávací aktivity a představuje důležitý archiv tohoto prostoru.

Jejich práce byly prezentovány na venkovních výstavách a místních akcích a staly se součástí společného regionálního jazyka ochrany. V roce 2023 byli oba autoři oceněni cenou Starosty Gryfina v kategorii kultura a umění.

Piotr Piznal, Dolina Dolnej Odry

Piotr Piznal, Dolina Dolnej Odry

Piotr Piznal, Dolina Dolnej Odry

Piotr „Fisher” Rosiński je umělec, který posouvá hranice klasického chápání fotografie. V jeho dílech se obraz spojuje se zvukem a fotografie se stává multismyslovým zážitkem. V projektu #ŻycieWDolinieOdry (Život v údolí Odry), který vede na sociálních sítích, kombinuje záběry s nahrávkami zvukových krajin: zpěvu ptáků, šumění rákosí, šplouchání vody. Nevytváří ilustrace, ale vtahuje diváka do světa řeky a nechává promlouvat její hlasy.

Rosiński nedokumentuje zvenčí – je součástí tohoto prostoru, zná jeho rytmus, změny světla a roční období. Jeho fotografie nejsou pasivním záznamem reality – jsou aktem soucitu, jemným, ale rozhodným hlasem na ochranu světa, který žije a dýchá hned vedle nás.

Piotr „Fisher” Rosiński, Dolina Dolnej Odry

Piotr „Fisher" Rosiński, Dolina Dolnej Odry

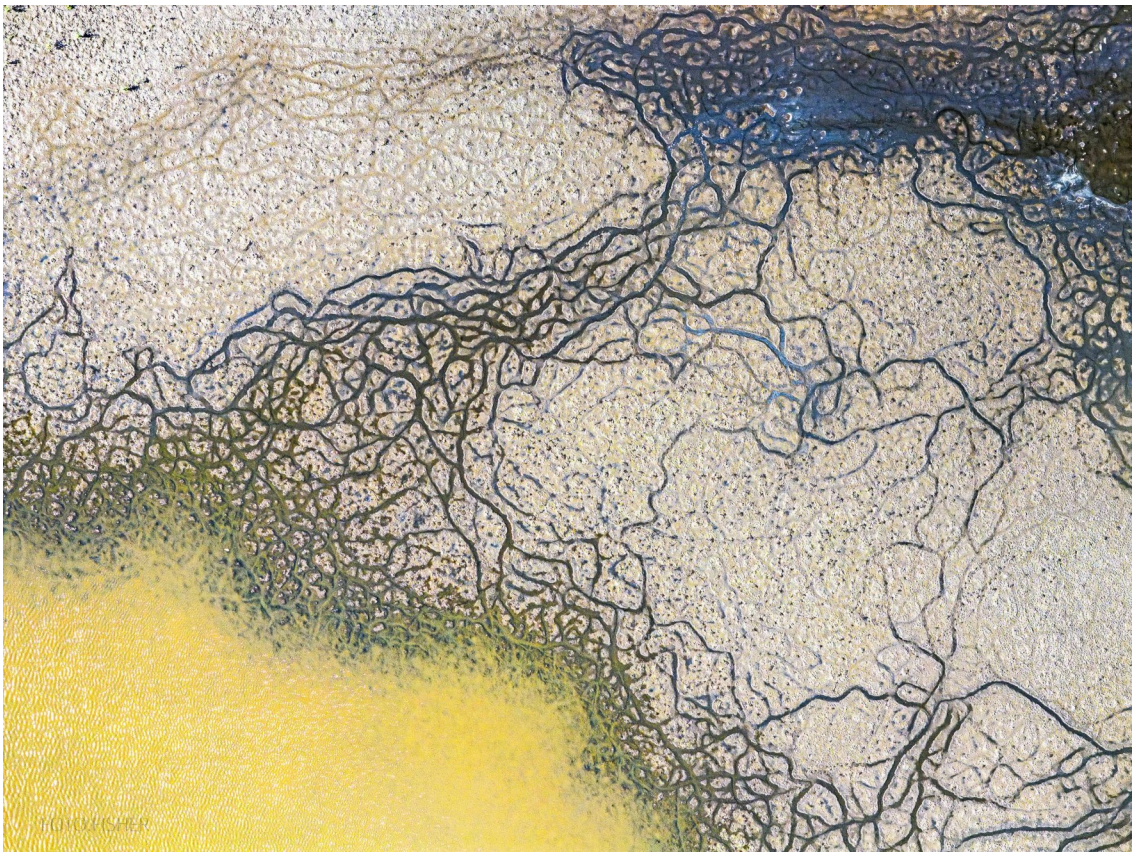

Piotr „Fisher" Rosiński, Dolina Dolnej Odry

Ewa Drewniak již více než dvě desetiletí dokumentuje údolí Odry – nejen její krajinu, ale především život: cykly rostlin, rytmy pastvy, přítomnost obojživelníků, hmyzu, ptáků. Její fotografie jsou záznamem každodenní péče a přítomnosti, bez efektních zásahů, ale plné pozornosti. Po ekologické katastrofě v roce 2022 se právě její fotografie – mrtvých ryb, zničených biotopů a zastavené řeky – staly dojemným svědectvím.

Šířené na sociálních sítích získaly symbolický rozměr.

Drewniak nefotografuje z odstupu, ale zevnitř ekosystému, jehož je součástí. Její snímky učí diváka pokoře a citlivosti. Je to fotografie smutku a naděje – ukazující nejen ztráty, ale i možnost obnovy. Je to pohled, který nejen vidí, ale chce také zachránit.

Dominik Marchowski je ornitolog, vědec a autor knihy „Ptaki Polski" (Ptáci Polska), ale také zkušený fotograf. V jeho záběrech se objevují vzácné druhy bahenních ptáků: bahňáci, volavky, rybáci bělobradí. Fotografuje s hlubokou znalostí chování zvířat a krajiny, která je obklopuje. Jeho snímky nejsou náhodné – jsou výsledkem mnoha hodin strávených v terénu naslouchání prostoru.

Pro Marchowskiego je fotografie nástrojem komunikace – se společností, s rozhodujícími činiteli, s budoucími generacemi. Jeho fotografie se objevují v atlasech, vzdělávacích materiálech, environmentálních zprávách. Nejenže ukazují, ale také přesvědčují. Působí na představivost, probouzejí porozumění, vybízejí k péči.

Dominik Marchowski

Piotr Chara je mimořádně citlivý fotograf a aktivista. Mnoho let realizoval projekty zaměřené na přírodu, spolupracoval s vědci a organizacemi na ochranu životního prostředí. Mohl se usadit kdekoli, ale rozhodl se vrátit k Odře a právě zde zakořenit své aktivity. Údolí Dolní Odry se pro něj stalo výjimečným místem: nejen kvůli biologické rozmanitosti, ale také kvůli duchovní a emocionální vazbě. Není zde vnějším pozorovatelem – je tu doma.

Fotografováním ptáků – jeřábů, orlů, volavek, rybáků – vytváří Chara obrazy, které připomínají malířské vize. Často pracuje za úsvitu, v šeru, v mlze. Momenty, které zachycuje, jsou plné světla, ale také ticha a soustředění. Řeka na jeho fotografiích je živou bytostí a ptáci nejsou symbolem divokosti, ale sousedy, společníky života. Od roku 2006 koordinuje projekt ochrany oblastí Natura 2000 na Odře. Jeho fotografie byly mnohokrát oceněny, mimo jiné v soutěži

„Szeroki Kadr", kde cyklus věnovaný údolí Odry získal devět ocenění.

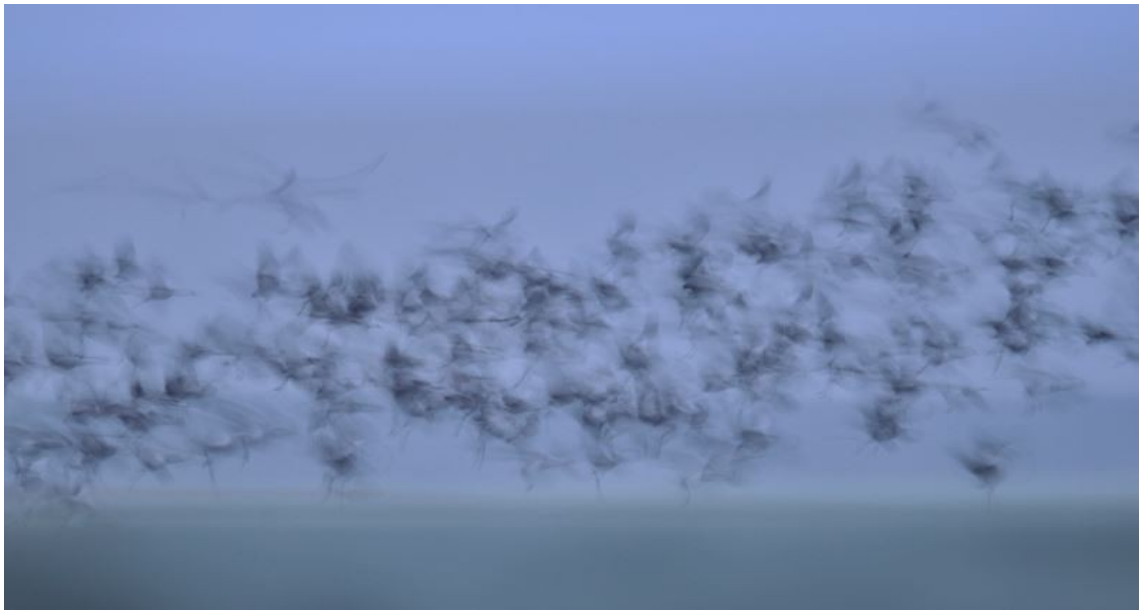

Piotr Chara, jeřábi

Obrazy, které vedou řeku do budoucnosti

Fotografie těchto umělců nejsou pouze estetickým záznamem přírody. Umožňují ostatním nahlédnout do údolí Odry zblízka – tak, jak ji vidí někdo, kdo tam žije, naslouchá a každý den se sem vrací. Jejich snímky vzbuzují empatii, připomínají křehkost ekosystému a to, že krása nemůže být jediným kritériem ochrany. To, co vidíme na jejich fotografiích, není často dostupné pro průměrného pozorovatele – vyžaduje to čas, trpělivost a znalost terénu. Díky nim se svět Odry stává viditelným i pro nás.

Jejich činnost přesahuje rámec obrazu. Společně vytvořili film „Národní park pro Odru", který vznikl z jejich vlastních fotografií, nahrávek, hlasů a hudby. Tento film funguje jako samostatná iniciativa propagující myšlenku národního parku, i jako součást projektu „50 Przepływów dla Odry" (50 toků pro Odru). Nejednalo se o zakázkový projekt, ale o výsledek autentického zapojení: společného hlasu lidí, kteří žijí a působí na Odře.

Díky jejich fotografiím jsem mohla vidět to, co pro mě – obyčejnou obyvatelku – bylo dosud nedostupné. Husté křoviny, rákosí, ptáci nad vodou, skrytá ptačí hnízdiště. To z břehu ani ze silnice nevidíte. Teprve když jsem se podívala na jejich snímky, pochopila jsem krásu tohoto místa. Myslím, že to mohou naučit i ostatní: jak se dívat hlouběji, jak slyšet ticho a jak rozpoznat řeku jako živou bytost.

Díky těmto snímkům se údolí Odry stává nejen místem, které je třeba chránit, ale také místem, které si lze zamilovat. A možná právě v tom spočívá největší síla angažované fotografie – ve schopnosti překračovat hranice mezi viditelným a neviditelným světem, mezi člověkem a řekou.

Piotr Chara, podzimní migrace jeřábů

Piotr Chara, migrující husy

5.7 Wrocławské regenerační pole Kacpra Kowalského a Łukasze Rusznicy

Na okraji Vratislavi, přímo u Odry, se rozkládají Vratislavská zavlažovací pole – rozsáhlá oblast o rozloze přibližně 1200 hektarů, která dříve sloužila jako přírodní čistírna městských odpadních vod. Od roku 1881 až do roku 2015 sem byly odváděny městské odpadní vody, které se vsákly do půdy a biologicky se vyčistily, aby nakonec – již vyčištěné – dostaly do řeky. Tento proces vytvořil jedinečný, polodivoký ekosystém: s mokřinami, starými rameny řeky, neúrodnou půdou, vodními nádržemi a stanovišti pro ptáky, hmyz a mikroorganismy.

V roce 2021 se v galerii Dizajn BWA Wrocław konala výstava „Pole regeneracji. Wrocławskie Pola Irygacyjne" (Pole regenerace. Irigační pole ve Vratislavi), kurátorkou byla Katarzyna Roj – umělkyně a aktivistka, která se již řadu let důsledně věnuje rozvoji ekologického a empatického umění. Katarzyna Roj objevila toto místo během pandemie, když hledala útočiště před městem. Výstava byla mnohovrstevnatým pokusem zachytit podstatu polí – jak prostřednictvím fotografické dokumentace, tak i kreseb, plánů, akvarelů, zvuků, vůní a příběhů. Byla také výsledkem mnoha měsíců práce v terénu: putování po polích, setkání s obyvateli, badateli, umělci a aktivisty. Roj do projektu pozvala mimo jiné Kacpra Kowalského a Łukasze Rusznicu, jejichž fotografie nejen dokumentují terén, ale také divákovi umožňují hluboce pocítit jeho puls, vodu, historii a změnu.

Alicja Kielan, BWA Wrocław, Pole regeneracji. Wrocławskie Pola Irygacyjne

Stojíte na polích a jejich rovný terén sahá až k obzoru. To dává neuvěřitelný pocit rozlehlosti. Snem bylo vidět to z perspektivy letícího ptáka a tuto fantazii zhmotnil Kacper Kowalski. Během dvou letů, pozdě na podzim a brzy v létě, pořídil fotografie, které zde prezentujeme dvěma způsoby. Ve formě velkoformátových tisků a v měřítku, které vám umožní vzít je do ruky a prohlédnout si je z mnoha úhlů.

Kacpere, pověz nám: jaké to je tam nahoře?

„Pokaždé, když letím na paraglidingu, mě udivuje to, co vidím. Nedívám se ani tak na krajinu, jako spíše na živá, nepochopitelná stvoření. Je pro mě těžké pochopit složitost pozorované krajiny. Dívám se a stále nevidím. Množství náhod a závislostí, které existují mezi organismy, sahají hlouběji než horizont mých možností. A tento organismus žije, pohybuje se, mění se a vyvíjí. Zavlažovací pole se zde rozprostírají na přírodních záplavových polích Odry. Vidím stará říční koryta, stopy po povodních a rozmach života“[39]

Kacper Kowalski vyfotografoval Pola Irygacyjne z paraglidingu z výšky několika desítek metrů. Jeho fotografie ukazují tuto oblast jako složitou strukturu geometrických tvarů, síť kanálů, rozdělení, stopy vody a vegetace, které z této perspektivy vytvářejí téměř abstraktní kompozice. Krajina se zde stává soustavou linií, rytmů a textur připomínajících malířská plátna. V těchto obrazech je patrné napětí mezi inženýrským řádem a silami přírody – mezi plánem a chaosem, mezi kontrolou a její ztrátou.

Kowalski se již řadu let zabývá dokumentováním vztahů mezi člověkem a životním prostředím a vytváří fotografie na pomezí dokumentu a metafory. Ve svých cyklech – od přímořských krajin po lesní enklávy – se zabývá tématem antropopresí a možností regenerace životního prostředí. Jeho pohled z ptačí perspektivy umožňuje vidět, jak se technický prostor může proměnit v živý ekosystém. Fotografie z Pól Irygacyjnych (Zavlažovací pole) odhalují zároveň estetiku i křehkost této krajiny. Ačkoli jsou nesmírně krásné, nesou také varování: i ty nejdokonalejší sanitární a technické systémy se dnes mohou stát ruinami a příroda je jedinou nadějí na obnovení rovnováhy. Kacper Kowalski byl mnohokrát oceněn za své fotografické cykly zkoumající vztah člověka k životnímu prostředí, mimo jiné získal cenu World Press Photo a cenu udělovanou organizací Picture of the Year International. Jeho důsledný přístup k tématu antropopresie a transformace krajiny z něj činí jednoho z nejvýznamnějších současných dokumentaristů environmentálních změn v Polsku.

39 https://www.facebook.com/photo?fbid=10160843861227439&set=a.10160843867082439

Kacper Kowalski, Irigační pole ve Vratislavi

Łukasz Rusznica se dívá zblízka, z úrovně země. Zachycuje vegetaci, fragmenty zdí, stopy bývalé infrastruktury a prchavé změny světla. Jeho přístup k fotografii vychází z hluboké potřeby ponořit se do místa, naslouchat jeho rytmu a objevovat pomalé změny. Cyklus „Wszystkie imperia upadną" (Všechny říše padnou), jehož součástí jsou fotografie z polí, hovoří o konci civilizace chápané jako projekt dominance a kontroly. Místo ní se objevuje jiný řád – organický, založený na rozpadu a růstu, přijímající nepředvídatelnost. Rusznica jako fotograf se vyhýbá doslovnosti – jeho práce jsou poetické, plné ticha a kontemplace. Ukazují krajinu jako svědectví – ne tolik minulosti, jako spíše budoucnosti, kterou lze obnovit v souladu s přírodou. Pole se pro něj stávají spíše než tématem prostorem duchovního setkání s přírodou a sám se sebou.

„Používám fotoaparát, abych viděl budoucnost, abych zaznamenal čas, ve kterém jsem zemřel. Bohužel, ty už také nežiješ. Oba se vzneseme nad individuální existenci přímo do teplé obecnosti druhu. Člověk už neexistuje. Zůstaly po nás jen zbytky, stopy našich myšlenek, potřeb a síly. V těchto myšlenkách a fotografiích hledám klid a osvobození. Když už tu nejsme, nemůže se stát nic špatného. Obraz uniká přísným zákonům biologie lidského oka. Není tu žádné oko. Není tu žádné lidské oko. Protože já tu nejsem a ty taky ne."[40]

Łukasz Rusznica je autorem oceněné fotografické knihy „Subterranean River", za kterou získal prestižní cenu Krzyśka Millera za odvahu pohledu (2019). Ačkoli se tato kniha přímo o vratislavských zavlažovacích polích nevyjadřuje, mnoho vypovídá o Rusznicově přístupu k fotografii jako nástroji k prozkoumávání vztahu člověka k přírodě, světlu a prostoru. Jeho práce často balancují na hranici viditelnosti – jsou pokusem o zaznamenání dojmů, stavů a emocí přítomných v krajině. Fotograf nepředstavuje přírodu přímo, ale hledá v ní znaky proměny, stopy příběhů skryté ve světle, struktuře a rytmu místa. Na Polach Irygacyjnych (Na zavlažovacích polích) jeho vize doplňuje perspektivu Kowalského – z ptačí perspektivy a z nitra krajiny se vynořuje komplexní portrét prostoru na pomezí: mezi městem a přírodou, mezi bývalým technickým systémem a živým organismem.

40 https://www.facebook.com/photo/?fbid=10160843862462439&set=a.10160843867082439

Łukasz Rusznica, Irigační pole ve Vratislavi v noci

Łukasz Rusznica, Irigační pole ve Vratislavi v noci

Oba fotografové vnášejí do příběhu o polích zavlažovacích svou citlivost, estetické cítění a hluboké zapojení do ekologických otázek. Jejich práce nejen dokumentují prostor, ale také se aktivně podílejí na procesu jeho redefinice – ukazují, že zapomenutá, okrajová místa pokrytá ruinami mohou být nositeli smyslu, krásy a života. V době, kdy jsou vodní krajiny v Polsku stále více ohroženy – vysušovány, regulovány, přeměňovány – může fotografie naučit dívat se, naslouchat a vnímat hodnoty tam, kde dosud dominoval pouze funkcionalismus nebo zanedbávání.

Ačkoli výstava „Pole regenerace" vznikla před ekologickou katastrofou na Odře v roce 2022, dnes nabývá další významovou rovinu. Vratislavská zavlažovací pole – s jejich historií čištění vody, blízkostí Odry a současným statusem neformální přírodní rezervace – se stávají symbolem možnosti obnovy a obnovení vztahu člověka k vodě. Odra, která stále častěji trpí suchem, znečištěním a přeměnami, vyžaduje nejen technická opatření, ale také kulturní změnu vnímání. Pole – s jejich historií, rytmem přírody a uměleckou dokumentací – mohou být metaforou pro samotnou řeku.

V době, kdy mnoho polských řek je napájeno téměř výlučně vodou z čistíren odpadních vod a přirozené retenční oblasti mizí z krajiny, fotografie Kowalského a Rusznicy připomínají potenciál zdánlivě marginálních oblastí. Nejedná se pouze o obrazy dokumentující krajinu, ale také podněcující k zamyšlení nad budoucností. V tomto smyslu se fotografie stává nejen estetickým médiem, ale také nástrojem pozornosti a paměti o místech, která stojí za to chránit – než bude příliš pozdě.

Na příkladu místního ekosystému opuštěných zavlažovacích polí ve Vratislavi byly ukázány možné scénáře regenerace území přeměněných člověkem. Jak poznamenala kurátorka Katarzyna Roj, umělci dokážou myslet mimo standardní schémata – jsou kreativní, intuitivní a mohou reálně pomoci při navrhování prostoru moudrým, citlivým způsobem s ohledem na místo a jeho historii. Umí navrhnout nové způsoby uvažování o krajině – ne jako o funkčním zdroji, ale jako o živém organismu, jehož jsme součástí. Jejich vize jsou odvážné, překvapivé a často adekvátnější výzvám současnosti než standardní inženýrské projekty. Díky tomu se dnes mohou políčka – bývalá technická infrastruktura – stát prostorem pro reflexi, vzdělávání a společné prožívání vodní krajiny, která, ačkoli byla formována člověkem, dnes promlouvá hlasem přírody.

5.8 Rebels – aktivistky Natalie Godek

Natalia Godek je mladá vizuální umělkyně, studentka Filmové školy v Łodzi, která od roku 2022 rozvíjí projekt *Rebels*, v němž spojuje analogovou fotografii s aktivistickými aktivitami. Její práce vznikají přímo během klimatických protestů, v úzké spolupráci s hnutím Extinction Rebellion a dalšími občanskými skupinami. Základní technikou, kterou používá, je cyanotypie – archaická metoda zobrazování, která umožňuje vytvářet jedinečné tisky v intenzivní modré barvě na základě přímého kontaktu těla s fotocitlivým materiálem.

Umělkyně připravuje materiál ještě před akcí, pokryje plátno světlocitlivou emulzí a nechá ho přes noc zaschnout. Poté ho během protestu rozloží na zem, vysvětlí účastníkům, o co v projektu jde, a pozve je, aby se společně podíleli na tvorbě obrazu. Účast je vždy dobrovolná – Godek dbá na to, aby si každý byl plně vědom a měl svobodu rozhodování. Používá techniku cyanotypie, protože – jak sama říká – „ukazuje čas a energii, kterou tyto osoby investují"[41].

Natalia Grodek, Rebels

41 Výpovědi Natalii Godek, materiály z výstavy „Nevěří, že už se to děje", galerie Duży Pokój, Varšava, 2024.

„Exponuji materiály nasáklé světlocitlivou emulzí, na kterých se přímo nacházejí aktivisté. Tyto cyanotypie jsou tedy také záznamem naděje – naděje na změnu, naděje na lepší svět a naděje na život"[42]. Během několika desítek minut expozice se na materiálu zafixují obrysy těl, stopy rukou a gest – vizuální záznam přítomnosti, společenství a toku energie, který se otiskne do hmoty. Vzniklé obrazy jsou svědectvím činnosti, ale také formou paměti – citlivou stopou lidské přítomnosti v odporu proti klimatické krizi.

Na jaře roku 2024 se Natalia Godek zúčastnila *Pochodu za Odru* – pěší a říční manifestace podél řeky, jejímž cílem bylo udělit Odře právní osobnost. Pochodovala s aktivisty, spoluvytvářela obrazy na cestě a v jedné části kampaně plula na dřevěné lodi s Ewą Drewniak, dokumentovala a fotografovala řeku a její přítomné i nepřítomné svědky. Její činnosti, prováděné v rytmu společného pohybu, prohlubují fyzický a symbolický kontakt s řekou – stávají se gestem něžnosti vůči živému ekosystému.

Projekt *Rebels* byl prezentován v mnoha uměleckých kontextech. Ve Varšavě, během výstavy „Nie wierzą, że staje się już" (Nevěří, že se to už děje) v galerii Duży Pokój, byla představena série obrazů vytvořených během protestů. Godekovy práce byly k vidění také na Fotofestivalu v Łodzi (2024), na kolektivní výstavě „ID_tentity" ve Vilně a Krakově a také na prestižní evropské přehlídce fotografických debutů – Festival Circulations v Paříži. Ve všech těchto prostorách Godek prezentuje své cyanotypie jako velkoformátová plátna rozvinutá na zemi nebo zavěšená na stěnách. Často je doprovázejí videozáznamy z pouličních akcí, hlasy účastníků protestů a zvukové materiály. Její práce fungují jak jako dokument, tak jako performativní přítomnost – fyzická, kolektivní, politická.

Tvorba Natalia Godek překračuje hranice žánrů – je zároveň fotografií, performancí, výzkumem a aktivismem. Umělkyně neodděluje roli fotografky od role aktivistky. Jak sama říká – „je to jedna a táž činnost". Umění se zde stává nástrojem naslouchání, přítomnosti a vytváření komunity, ale také citlivosti a účinnosti. Odra – jako řeka, jako prostor pro činnost – je pro ni otevřeným, demokratickým místem, kde každý může promluvit, jednat, upozornit na problém a zanechat po sobě stopu. Její práce ukazují, že z modra Odry se lze dostat až k Seině – a odnést si odtud příběh o společném světě, který chceme zachránit.

„Naděje spočívá v předpokladu, že nelze předvídat, co se stane v budoucnosti, a že v této mezeře nejistoty vzniká prostor pro jednání"[43] – napsala Rebecca Solnit. Právě v této mezeře – mezi protestem a obrazem, mezi řekou a ulicí, mezi tělem a světlem – vzniká prostor pro umění Natalia Godek. Prostor, který – počínaje Odrou – plyne dál, překračuje hranice a nese s sebou stopu své přítomnosti.

---

42 Tamtéž

43 Rebecca Solnit, Hope in the Dark: Untold Histories, Wild Possibilities, Haymarket Books, 2016.

Natalia Grodek, Rebels

Natalia Grodek, Rebels

5.9 Paulina Ptaszyńska – *Flux*. Umění dat, světla a řek

Paulina Ptaszyńska (nar. 1986) je interdisciplinární umělkyně specializující se na aktivity v oblasti nových médií, multimediální instalace, fotografie a grafického designu.

Absolventka Institutu umění Univerzity v Opole a doktorka umění (ASP ve Wrocławi) již řadu let ve své tvorbě spojuje světlo, zvuk a obraz s vědeckou a společenskou reflexí.

V projektu „Flux", který byl představen v Galerii současného umění v Opole v rámci festivalu Wyspy Bolko v říjnu 2023, vytvořila umělkyně multikanálovou audiovizuální projekci věnovanou řece Odře. Dílo vzniklo jako reakce na ekologickou katastrofu z léta 2022, ale nezobrazuje ji přímo – místo dokumentu nabízí imerzivní zážitek: řeku vytvořenou ze světla, zvuků a dat.

Odra v projektu *Flux* není realistickým obrazem, ale dynamickou strukturou – organismem nasyceným informacemi. Umělkyně vychází z reportáží, grafů a čísel, které se po katastrofě pokoušely popsat její příčiny a rozsah. Přetváří je v rytmické světelné a zvukové prostředí, které zapojuje smysly a emoce.

„V současné době naše nevědomost často neplyne z nedostatku informací, ale paradoxně z jejich nadbytku a složitosti,"[44] čteme v popisu výstavy.

Tato jedna věta dobře vystihuje smysl projektu: *Flux* klade otázku, jak dnes vyprávět o realitě přesycené daty. Jak obnovit citlivost vůči řece, která přestala být viditelná mezi čísly a zprávami?

V projektu je také jasně přítomna reflexe nad odpovědností. Ptaszyńska připomíná, že Odra není jen užitečná tekutina, ale složitý ekosystém a zdroj života – dnes ohrožený. Cituje Jana Mencwela:

„Zdá se, že voda je látka nesmírně jednoduchá ve svém působení a zacházení. Vycházíme z tohoto předpokladu, protože jsme se odtrhli od jejího přirozeného koloběhu. Voda se stala kapalinou každodenní potřeby, která teče z kohoutku. Běžnou, samozřejmou a průzračnou látkou. Zkanalizovali jsme ji a udělali z ní téměř výtvor civilizace."[45]

V tomto kontextu lze *Flux* považovat za formu současné angažované fotografie – ačkoli umělkyně nepoužívá fotoaparát, její dílo plní podobnou funkci: vytváří obraz řeky postižené katastrofou, nutí k zamyšlení a emocionálně mobilizuje. Na rozdíl od tradičních dokumentů Ptaszyńska používá jazyk světla a kódu, ale její záměr zůstává blízký tvůrcům, kteří zachycují Odru pomocí fotoaparátu – vyjádřit znepokojení, vyprávět o krizi a vrátit řece hlas.

44 https://galeriaopole.pl/flux-paulina-ptaszynska
45 Tamtéž

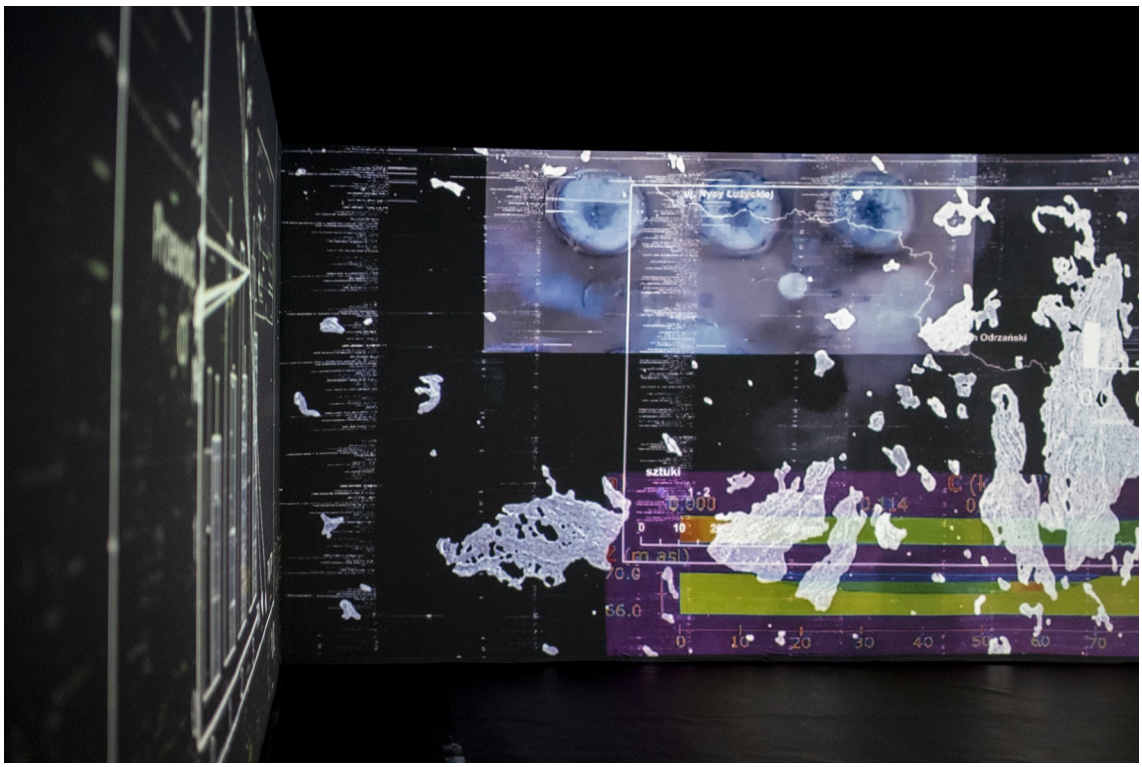

Paulina Ptaszyńska – Flux

5.10 Diana Lelonek – Odra v galerii, řeka v systému

Diana Lelonek je jednou z nejvýznamnějších současných umělkyň působících na pomezí umění, vědy a klimatického aktivismu. Vystudovala fotografii na Akademii umění v Poznani, kde také získala doktorát v rámci interdisciplinárního doktorského studia. V současné době pracuje na Akademii výtvarných umění ve Varšavě. Ve své tvorbě zkoumá vztahy mezi lidmi a jinými formami života, jakož i vliv systémů výroby, exploatace a ekonomického růstu na životní prostředí. Její práce často kombinují vizuální média (fotografie, instalace) s organickými materiály, vědeckým výzkumem a performativními intervencemi v prostoru.

Je držitelkou ocenění Paszport Polityki (2019), ceny Nadace Vordemberge-Gildewart (2018), programu ReGeneration 3 (Musée de l'Elysée, 2014) a ShowOFF na Miesiącu Fotografii v Krakově. Svá díla prezentovala mimo jiné v Basileji, Oldenburgu, Kolíně nad Rýnem, Lausanne, Rize, Mexiku, Tokiu, Bělostoku, Krakově a Varšavě. Je známá svými projekty kritizujícími antropocén, mezi které patří „Centrum Rzeczy Żywych" (Centrum živých věcí), „Raport / Glacier du Rhone" (Zpráva / Rhonský ledovec), „Zioła z terenów pokopalnianych" (Byliny z postindustriálních oblastí) a „Zamieszkiwanie wśród śmieci" (Život mezi odpadky).

Jedním z jejích projektů bylo performativní a instalační gesto „Wprowadzenie Odry do galerii" (Zavedení Odry do galerie), které bylo poprvé realizováno během festivalu TIFF v roce 2017 (edice pod heslem „Zasoby") a poté v rozšířené podobě v Gdańskiej Galerii Miejskiej v roce 2019 v rámci výstavy „Początek i koniec" (Začátek a konec). Obě prezentace zapadaly do širšího kontextu výstav věnovaných vodě jako látce života a médiu vztahů, poukazujících na mnohovrstevnaté významy, které voda hraje v reflexi nad životním prostředím, tělesností a budoucností planety.

TIFF Festival 2017

V září 2017 představila Diana Lelonek ve Vratislavi projekt, který doslova překročil hranice mezi světem přírody a světem umění. Pomocí několika desítek metrů gumové hadice, čerpadla a sady spojek a trubek umělkyně přesměrovala tok Odry do interiéru galerie TIFF Center a přivedla vodu z městského příkopu přímo do instalace v výstavním prostoru.

„Přesměrování toku Odry do galerie je akcí, jejímž cílem je upozornit na řeku, jejíž přítomnost je neodmyslitelnou součástí a hlavním faktorem vzniku vratislavské aglomerace, a položit otázku, zda a jak je možné s řekou vyjednat nová pravidla

vzájemného soužití. Má v současné době a politickém prostředí tak abstraktní idea, jako je zhodnocení „zdroje“ – jak je vnímána řeka – vůbec nějaký smysl? Nebo je to právě ta nejvhodnější alternativa k politice bezkompromisní komodifikace a vykořisťování říčních ekosystémů.“[46]

Diana Lelonek, Dokumentační fotografie instalace projektu Uvedení řeky do galerie

46 Diana Lelonek, e-mailová korespondence autorce, červenec 2025.

Realizace vyžadovala technické a logistické nasazení – voda tekla přes dvůr činžovního domu a ulici, aby nakonec dorazila do vnitřních prostor galerie. Umělkyně tak vytvořila nejen instalaci, ale také materiální zásah do městské infrastruktury – dočasnou, ale významnou stopu skutečné přítomnosti řeky v centru města.

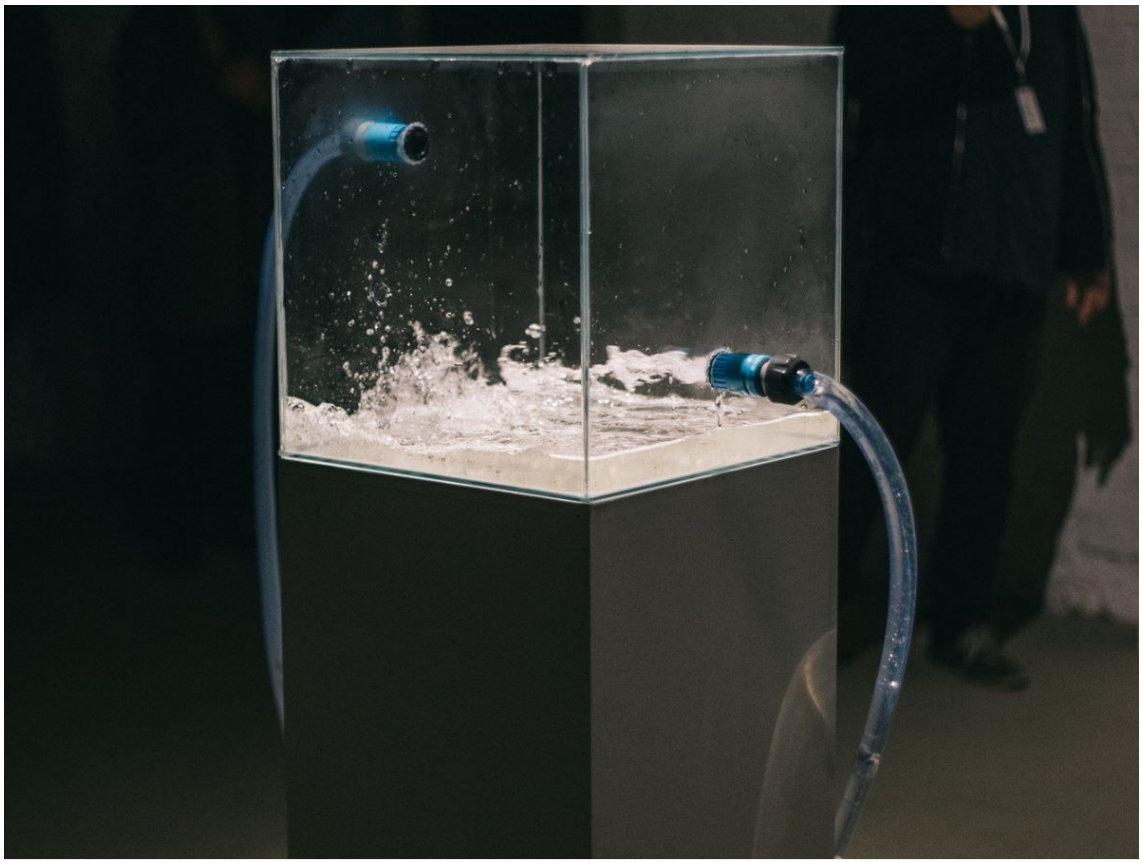

Diana Lelonek, Uvedení řeky do galerie, TIFF Center ve Vratislavi 2017

Instalace byla doplněna akváriem s říční vodou, které během vernisáže nekontrolovatelně explodovalo. Jak napsala umělkyně: „Dnes bych to napsala jinak – zejména po tom performanci s explozí akvária, kterou způsobila řeka na naší vernisáži – že tato práce říká, že pokud chceme kontrolovat řeku, vždy to skončí katastrofou.“[47] Tento nepředvídatelný moment dotvořil význam díla – pokus o zkrocení řeky v rámci umělého oběhového systému skončil symbolickou katastrofou.

Původní projekt Lelonek měl představovat harmonický oběh vody – umělkyně plánovala přivést proud Odry do skleněného akvária a odvádět jej zpět, čímž symbolicky vyjádřila soužití umění a přírody. Voda však po vpuštění do prostoru BWA Studio rozbila sklo a

47 Tamtéž

částečně zaplavila galerii. Jak poznamenala Anka Herbut: „Paradoxně se tento scénář jeví mnohem zajímavější než ten plánovaný.“[48] Řeka odmítla být estetickou metaforou a ovládla prostor. V tomto gestu nepředvídatelnosti se projevila její aktivita – aktivita přírodního zdroje, který nelze zkrotit ani redukovat na užitnou funkci.

Diana Lelonek, Uvedení řeky do galerie, TIFF Center ve Vratislavi 2017

Dokumentace a kontext – Odra jako instalace

Zachovaná fotografická dokumentace umožňuje sledovat trasu proudu: od schodů u městského příkopu, přes dvory a fasády domů, až po konečný úsek vedoucí do vnitřních prostor galerie. Vidíme hady protažené okny, prvky DIY instalace, senzory, čerpadla a spoje.

Městská galerie Gdaňsk 2019 – Začátek a konec – Řeka jako subjekt

Projekt byl o dva roky později rozvinut v Gdaňsku, kde umělkyně opět nasměrovala proud řeky do vnitřních prostor umělecké instituce. Výstava, zasazená do kontextu klimatických změn a reflexe nad vlivem řek, posílila poselství předchozí akce. Kromě vody a technické

48 Anka Herbut, „Początek i Koniec”, Gdańska Galeria Miejska, 2019.

dokumentace Lelonek představila také instalace využívající zvuk a světlo, které prohloubily zážitek přítomnosti řeky jako cítícího bytí.[4]

Obě realizace odkazovaly na koncept právní osobnosti řek (např. Whanganui v Novém Zélandu) a na feministické a hydrofeministické teorie koexistence. Instalace nejen kladla otázky o možnosti subjektivity řeky – přímo zhmotnila tuto přítomnost a nechala řeku promluvit.

Dílo Diany Lelonek jako manifest a metafora

Dílo Diany Lelonek je jak prostorovou intervencí, tak uměleckým ekologickým manifestem. Odra – zdevastovaná, regulovaná, odsunutá do role infrastruktury – se stává hrdinkou, která znovu získává svou moc. Umělkyně ukazuje, že řeka není zdroj, ale tělo – živé, reagující. „Voda, jejíž zdroje jsou mimořádně omezené a cenné", jak píše Lelonek, ,,byla přivlastněna člověkem, což má za následek degradaci ekosystémů, mizení biotopů a zintenzivnění klimatických katastrof."[49]

Tato práce zapadá do proudu hydrofeminizmu – kurátorka Patrycja Ryłko ve spolupráci s Karolinou Majewskou-Güde vytvořila expozici založenou na vodních metaforách, které stírají hranice mezi těly, druhy a systémy moci. Voda – jako vztahová, spojující, pronikající a klasifikaci odolná entita – se stala médiem umělecké tvorby.

„Zavedení řeky do galerie" lze také číst v právním kontextu – Lelonek odkazuje na precedenční případ přiznání právní subjektivity řece Whanganui.[6] Uznání řeky za osobu, a nikoli za majetek, je požadavek, který se prosazuje také v případě Odry. Instalace nejen reprezentuje řeku, ale také spoluvytváří její hlas – umožňuje vodě promlouvat prostřednictvím odporu, ničení a zaplavení prostoru kontrolovaného člověkem.

Řeka jako spoluautorka

Klíčovým prvkem projektu Lelonek je uznání řeky za spoluautorku díla. Instalace

„Wprowadzenie rzeki do galerii" (Uvedení řeky do galerie) představuje Odru jako subjekt činnosti. Jak napsala Herbut: „Nezamýšlená akce umělkyně – nebo spíše řeky a umělkyně – v tak radikální podobě může naznačovat, že přírodní zdroje jsou aktéry s tvůrčí silou."[7] To zapadá do post-humanismu a nových materialismů, v nichž řeka, kámen nebo bakterie mohou být účastníky společenských událostí.

Význam v kontextu angažované fotografie

Ačkoli práce Diany Lelonek není klasickou fotografií, je příkladem postfotografie a fotografie jako akce. Vychází z fotografické a videodokumentační performance a zapadá do

49 Diana Lelonek, opis pracy, GGM, 2019.

praxe uměleckého ekologického aktivismu. Ukazuje, že umění může vyjednávat práva přírody a sloužit vzdělávání, protestu a budování mezidruhových vztahů.

V kontextu své diplomové práce Lelonek reprezentuje postoj „citlivé aktivistky", pro kterou umění není oddělené od života – naopak, protéká jím jako řeka: jemně, prudce, ale vždy transformativně.

Diana Lelonek, Uvedení řeky do galerie, BWA Gdańsk 2019
https://ggm.gda.pl/pl/12143/poczatek-i-koniec/

5.11 Řekni mi, řeko. O přítomnosti, vztazích a fotografii v tvorbě Gosie Kępy

Gosia Kępa je vizuální umělkyně a sociální psycholožka pocházející ze Świdnice v Dolním Slezsku. Studuje fotografii na Univerzitě umění v Poznani a předtím absolvovala sociální psychologii na Univerzitě SWPS. Její tvorba se soustředí na přítomnost, soužití, naslouchání a vztah k přírodě, zejména k řekám. Ve svých projektech kombinuje fotografii, performativní umění, text, přírodní materiály a procesualitu.

Od dětství cítila Kępa silné spojení s vodou. V roce jejího narození, 1997, zažila Świdnica následky tisícileté povodně. Jak vzpomíná: „Ráda o tom přemýšlím tak, že s živlem vody jsem si byla blízká od samého začátku“[50]. Právě tato blízkost se stává osou jejích uměleckých projektů, včetně diplomového projektu „Rzekę słyszę zawsze blisko” (Řeku slyším vždy blízko) a vícedílného cyklu „Mów Mi Rzeko” (Mluv ke mně, řeko).

Projekt „Mów Mi Rzeko” se skládá z několika performativních a konceptuálních akcí, v nichž umělkyně navazuje dialog s řekami: Młynówką, Bystrzycí, vyvěrakem Białky, podzemní Bogdanou a – nepřímo – s Odrou. Původně Kępa plánovala akci s řekou Bystrzycą, ale neočekávaný vzestup hladiny vody znemožnil realizaci projektu. Umělkyně se proto obrátila k Młynówce – malému přítoku Bystrzycy. Lze to vnímat jako symbolický gesto – poukázání na to, že voda a tvůrčí proces se vymykají plánům a následují vlastní proud.

Gosia Kępa, Řekni mi, řeko

50 Gosia Kępa, „Poznaj swoją rzekę – jak ważne są akweny w naszym otoczeniu?”, Polskie Radio Trójka, 2025, https://trojka.polskieradio.pl/artykul/3407861.

Gosia Kępa, Řekni mi, řeko
https://www.youtube.com/watch?v=03zkfLsTVP0

V akci inspirované dílem Tima Knowleseho vytvořila umělkyně nástroj, který umožňuje proudu vody kreslit znaky na papír. Sama stojí v řece a drží list papíru, dává hlas řece, ale zároveň je přítomna v plném smyslu slova. „To, že stojím v řece a držím list papíru, [...] moje tělo se také pohybuje, [...] všechny moje pohyby jsou zaznamenávány současně”[51]. V jiné akci Kępa položí na hladinu řeky velkoformátový materiál, který tam zůstane několik týdnů. Po uplynutí této doby se umělkyně vrací a látku sundá – a spolu s ní i stopu přítomnosti řeky. Takový záznam považuje za formu fotografie: zachycení, snímek něčeho z prostoru. Voda se tak stává spoluautorkou obrazu a čas a proud jej tvarují způsobem, který je lidské ruce nedostupný.

51 Tamtéž

Gosia Kępa, Řekni mi, řeko, výstava v rámci Cosy Outdoor Festivalu v oblasti Wyspowe Beskydy

Gosia Kępa, mapa přítoků Bystrzycy

Druhým prvkem projektu je mapa přítoků Bystrzycy – řeky protékající rodným městem umělkyně. Kępa překresluje síť přítoků na pauzovací papír a nanáší je na jemný materiál, který se pohybuje. Během výstavy každý, kdo se přiblížil k instalaci, ji uvedl do pohybu, takže vznikl dojem, jako by řeky skutečně tekly. „Mapa je velmi podobná mapě krevního

oběhu v lidském těle,“[52] říká a poukazuje na podobnost mezi cirkulací vody a života. Toto srovnání se stává základem úvah o naší vzájemné závislosti na přírodě – o tom, že my tvoříme řeku a řeka tvoří nás. Jak říká umělkyně: „Velmi mě inspirovala slova Italo Calvina, který říká, že na počátku, ve fázi evoluce, jako bytosti vycházející z oceánu, jsme si vzali jeho část s sebou a tuto část neseme až do dnešního dne – tento prvek vody v sobě. Vzhledem k tomu, že voda na Zemi neustále cirkuluje a v podstatě je to ta samá voda, která byla na samém počátku, obsahuje každá molekula vody tento prvek počátku. Vstoupit do řeky pro mě bylo přímo vstupem a setkáním s prvkem počátku – a to pro mě bylo také velmi důležité.“[53] Také to tak cítíme – že mluvíme s řekou, posloucháme ji, dáváme jí hlas a ona nás slyší.

Gosia Kępa, Řeky slyším vždy nablízku., organická hmota na textiliích

Třetím prvkem je dešťová hůl – vyrobená z divoké hlíny sebrané ze dna podzemní řeky Bogdanka, která teče pod Uměleckou univerzitou v Poznani. Tento keramický objekt evokuje asociace se šamanskými rituály – v minulosti se takové hole používaly k vyvolávání deště – a zároveň svým původem zviditelňuje neviditelné řeky a jejich význam. Tyč – jak říká umělkyně – skutečně přivolala déšť a její přítomnost na výstavě vnesla smyslnou atmosféru: v závislosti na přítomnosti diváka se materiál instalace pohyboval a

52 Tamtéž
53 Tamtéž

vytvářel dojem, že řeky tečou. „To, že ji nevidíme, neznamená, že neexistuje, protože ona teče”[54].

V tvorbě Kępy je klíčovou kategorií *fotografický charakter*. Umělkyně překračuje tradiční médium fotografie a hledá obraz ve vztazích, pohybu, notaci a hmotě. „Není to fotografie, ale má v sobě její prvek,”[55] vysvětluje. Poukazuje na původ slova „fotografie” jako aktu sejmutí něčeho z prostoru. Látky, záznamy fixou nebo linky vyřezané v projektu „Fear Lake” – to vše považuje za záznam okamžiku, stopu vztahu a přítomnosti.

„Mów Mi Rzeko” je také projektem o nepředvídatelnosti a vzdání se kontroly. Kępa záměrně neopakuje záznamy rozhovorů s řekami. Cení si jedinečnost každého setkání. Vytváří prostory, v nichž se proces a proměnlivost stávají uměleckým nástrojem, ale také způsobem osobního rozvoje. „Mám velkou potřebu kontroly, ale vím, že život je nepředvídatelný. Proto se učím vzdát se plánu”[56]. Tento existenciální rozměr spojený se ztrátou stability a nemožností kontrolovat prostředí lze také číst v kontextu solastalgie – pojmu označujícího utrpení vyplývající ze ztráty známého, milovaného místa v důsledku environmentálních změn. V jejích akcích – vstupu do řeky, dialogu s ní, zaznamenávání její přítomnosti – lze najít pokus o odpověď na tuto ztrátu: gesto opětovného zakořenění v místě, vztazích a přírodě.

Neodmyslitelnou součástí činnosti umělkyně je *text* – poetický, osobní, doplňující. Píše delší popisky k fotografiím na Instagramu a texty doprovázející projekty o řekách. Říká: „Text by neměl nahrazovat obraz, ale doplňovat ho.”[57]

Tvorba Gosie Kępy vychází z potřeby být blízko přírodě a druhým lidem. Její činnost také vychází z myšlenky *říční demokracie* – dává hlas menším řekám, jako je Młynówka, které jsou sice v běžném životě přehlíženy, ale v krizových momentech, například při povodních, odhalují svůj klíčový význam.

Motivy vody, země, vzduchu a ohně se v tvorbě umělkyně opakují v různých podobách. Od projektu na Visle, kde – jak sama říká – všechno začalo, přes setkání s oceánem během pobytu v Portugalsku, až po práci s hlínou v Ujazdowském parku, se živly stávají nejen materiálem, ale také partnerem tvůrčího procesu.

54 Tamtéž
55 Gosia Kępa, „Hey Dreamer – 7: Gosia Kępa”, Radio Kapitał, 2025, https://radiokapital.pl/shows/hey-dreamer/7-gosia-kepa.
56 Tamtéž
57 Tamtéž

Její práce byly prezentovány mimo jiné na výstavách: „Flow / Przepływ" v Galerii L v Elblągu, „Warta. Ćwiczenia z wyobraźni" (Warta. Cvičení imaginace) v Galerii Śluza v Poznani, během rezidence a závěrečné výstavy „Woda, ziemia i inne stany skupienia" (Voda, země a jiné skupené stavy) v Centru současného umění Zamek Ujazdowski ve Varšavě, v rámci aktivit GUA Collective ve Vratislavi, a také v lesní verzi projektu „Mów Mi Rzeko" během Cosy Outdoor Festivalu v Beskidzie Wyspowym, kde byly rozhovory s řekami Młynówką a Białką prezentovány na látkách nad horským potokem.

Képina práce, ačkoli intimní a osobní, v sobě nese silný komunitní a ekologický potenciál – zejména v kontextu současných hnutí za uznání Odry jako právnické osoby.

Jak sama umělkyně říká: „Sním o klidné duši a plném srdci."[58] Její umění je důsledným a citlivým úsilím o dosažení tohoto stavu.

Gosia Kępa, Řeky slyším vždy nablízku., organická hmota na textiliích v rámci aktivit GUA Collective ve Vratislavi

58 Tamtéž

5.12 Fotografie kmene Odry

Plemię Odry je společenství lidí sjednocených kolem řeky – včetně fotografů, kteří ve svých snímcích zaznamenávají známky probíhající proměny. V jejich práci nejde o estetiku nebo technickou dokonalost, ale o citlivost k tomu, co je pomíjivé: momenty činnosti, gesta společné přítomnosti, stopy vztahů mezi lidmi a řekou. Fotografie se zde stává nástrojem pozorování, bdělosti a dokumentování toho, co je v daném okamžiku důležité – než to zmizí, bude zapomenuto nebo potlačeno.

Obrazy vznikající v rámci hnutí nejsou pouze soukromými záznamy – mají společenský a funkční charakter. Zachycují kolektivní zkušenosti a slouží ke zviditelnění aktivit. Jsou publikovány na internetu, předávány médiím, využívány v kampaniích – plnily roli vizuálních sdělení, která přitahovala pozornost, budovala emocionální pouto a ukazovala, že změna již probíhá.

Díky nim se hnutí stalo viditelným – nejen na místní úrovni, ale i v širším mediálním prostoru. Fotografie nesloužily jako ilustrace myšlenek, ale jako konkrétní nástroje sociální mobilizace – obsahovaly emoce, dynamiku a stopy přítomnosti.

Robert Rient a Krzysztof Zdebik se zúčastnili Pochodu za Odru, překonávali jednotlivé úseky trasy a dokumentovali událost fotograficky. Jejich fotografie mají reportážní charakter – zachycují průběh pochodu, únavu a soustředění účastníků, jejich gesta i přítomnost řeky v krajině. Mezi pořízenými snímky jsou jak situační záběry, tak portréty účastníků a fotografie míst, kterými trasa pochodu vedla. Jde o záznam přítomnosti v akci – zevnitř, z úrovně cesty a vztahů.

Robert Rient – spisovatel, aktivista a šaman – považuje fotografii za součást duchovní praxe. Jeho fotografie vznikají často v pohybu, intuitivně, během společenských událostí. Vedle dokumentárních snímků se objevují i záběry osobnější, meditativní – krajiny řeky, detaily, světlo. Kromě fotografie se věnuje také filmové tvorbě, která spojuje aktivity na ochranu přírody s duchovní reflexí. Kamera a fotoaparát jsou pro něj nástroji kontaktu – s řekou, lidmi a světem, který vyžaduje nový jazyk.

Krzysztof Zdebik kromě dokumentování pochodu fotografoval také Bieg dla Odry (Běh pro Odru) – akci spojující fyzickou námahu s požadavkem na ochranu řeky. Jeho fotografie vznikly během běhu a v jeho okolí. Používají jednoduchý rám, soustředí se na akci a místo. V jeho archivu se nacházejí také krajiny nad Odrou a portréty účastníků akcí, pořízené s reportérským citem a soustředěním na skutečný průběh dění.

Piotr Kowalik vytváří poetické portréty řeky – balancující na hranici dokumentu a experimentu. Pracuje analogově, někdy s využitím starých filmů, což jeho fotografiím dodává rozměr snu a tajemství. Kowalikovy obrazy jsou jemné, světlé, zaměřené na detaily – jako by Odra byla živou postavou, odrážející svět a emoce fotografa. Je to kontemplativní, citlivá a vnímavá fotografie.

Piotr Kowalik, vážka jasnoskvrnná

Také jsem dokumentovala aktivity spojené se sběrem podpisů, kterého jsem se aktivně účastnila po mnoho měsíců. Moje cesta s Odrou začala na Vratislavské univerzitě, krátce poté jsem se vydala na cestu k prameni Odry – s úmyslem najít zdravou, čistou a živou vodu. Vyrazila jsem tam s Piotrem v rámci šamanské výpravy plné duchovní přítomnosti, ticha a světla. V noci, i když nebyl úplněk, se vše rozjasnilo jako za dne. V tomto neobvyklém světle můj fotoaparát – jako by sám od sebe – začal zaznamenávat obrazy. Zachytil prázdná pole, na kterých kdysi rostl les.

Fotografuji stromy – nejen nad Odrou, ale všude, kde příroda ještě dýchá. U řek jsou jako strážci: filtrují vodu, zadržují znečištění, poskytují stín a útočiště zvířatům. Jejich přítomnost je síla, jejich kácení – tichý výkřik degradace. Řeka a stromy jsou pro mě jedno – prostor, kde se mohu zastavit, odpojit se od světa a prostě být. Ale ani v takových místech už nelze uniknout tomu, co po sobě zanecháváme. Vedle stromů leží odhozené láhve, pneumatiky, šrot, kousky plastu. Odpadky na břehu, v kořenech, na vodě. Ošklivé, banální, trvalé.

Justyna Janus, Cestou ke zdroji řeky Odry, 2024

V posledních měsících jsem strávila mnoho hodin u řeky – a právě stromy a odpadky jsem fotografovala nejčastěji. Protože jedněch každým rokem ubývá, zatímco druhých stále přibývá. Odpadky bolí – jsou jako nechtěné stopy lidské přítomnosti. Ale v jistém smyslu také odhalují více: vypovídají o rozpadu, o nezvratnosti, o tom, jak se příroda snaží s tím něco udělat. Vedle fotografování stromů se již několik let věnuji *organickému* projektu věnovanému právě odhozenému odpadu – v lesích, u vody, v horách. Hledám nejen jejich ošklivost, ale také to, jak splynou s krajinou, jak se pomalu vrací do země – nebo zůstávají na povrchu jako rána, která se nehojí.

Justyna Janus, Cestou ke zdroji řeky Odry, 2024

Pořídila jsem také fotografie dokumentující následky povodní v oblasti Opavy a Ostravy – tam, kde živly odhalily vše: vrstvy země, kořeny stromů a tuny nahromaděného odpadu. To, co mělo zmizet, vyplavalo na povrch. Takové obrazy zůstávají dlouho – a nedovolí zapomenout. Řeka se čistí sama. Ale ne od všeho.

Justyna Janus, Pramen řeky Odry, 2024

Fotografie nebyla doménou jen několika málo lidí. Většina lidí, kteří se účastnili akcí na podporu Odry, sáhla po fotoaparátu, telefonu nebo kameře. Fotili během pochodů, na koncertech, při sbírkách podpisů, ve školách, na trzích, v nákupních centrech. Někdy šlo o náhodné snímky, jindy o promyšlené záběry – vždy však vycházely z potřeby zapamatovat si, sdílet, být svědkem. Každá z těchto fotografií – i ta rozmazaná, pořízená ve spěchu – je součástí společné historie. Fotografování se stalo formou přítomnosti, znakem: byla jsem tam, záleží mi na tom, má to význam.

Tato každodenní amatérská fotografie je také součástí angažované fotografie. Nejde v ní o techniku, ale o záměr. O pohled, který říká: vidím. Pamatuji si. Chráním.

V této práci jsem se snažila ukázat, že angažovaná fotografie není styl, ale postoj. Že lze fotografovat z okraje i zevnitř, z bolesti i z lásky. Řeka, která se v roce 2022 stala symbolem katastrofy, je dnes také symbolem proměny. Díky fotografii ji můžeme znovu poznat – ne jako pozadí civilizace, ale jako osobu, jako bytost, jako učitelku.

Věřím, že tato práce, která shromažďuje mnoho pohledů, gest, obrazů a záměrů, je formou akce. Formou paměti. A formou péče. A Odra – i když zraněná – stále teče. V obrazech. V lidech. V nás.

Závěry

Při psaní této práce jsem chtěla mluvit o fotografii. Ale čím dál tím jasněji jsem cítila, že jde o něco víc – o paměť, vztah a lásku k řece, která učí dívat se. K Odře, Wartě, všem řekám, které připomínají, že svět lze vidět jinak. A z přesvědčení, že obraz může mít sílu změnit.

Během svého hledání jsem objevila mnoho projektů, které mě hluboce oslovily. Překvapila mě rozmanitost přístupů – od dokumentu přes performance až po meditativní záznam přítomnosti. Umělci a umělkyně, jejichž tvorbu jsem analyzovala, nejen pozorují realitu, ale snaží se ji spoluvytvářet – vstupují do kontaktu s přírodou, dávají jí hlas, nechávají se jí vést. Viděla jsem, jak různé formy citlivosti mohou obrazy nabývat: někdy je to hněv, jindy mír, někdy ticho a jindy křik.

V souladu s hydrofeministickým přístupem Astridy Neimanis by fotografie řeky neměla objektivizovat, ale budovat vztah – vidět ji jako spolutvůrkyni života. Řeka není něco, ale někdo – tělo, které spoluvytváříme a jehož jsme součástí. Neimanis zdůrazňuje:

„Jsme voda – těla lidí a řek jsou propojená, vzájemně na sebe působí a společně tvoří svou historii". Fotografie řeky se tak stává spíše stopou společné přítomnosti než její reprezentací.

Podobný přístup navrhuje Donna Haraway v knize „Staying with the Trouble". Haraway píše, že tváří v tvář ekologickým krizím nepotřebujeme tolik heroické činy, jako spíše každodenní soužití – být s řekami, rostlinami, zvířaty v mezidruhovém spojenectví. Fotografie, jak jsem ukázala ve své práci, může být právě takovým nástrojem spojenectví – obrazem, který buduje empatii, učí pozornosti a odpovědnosti.

Při úvahách o síle fotografie se vracím k reflexím Susan Sontagové obsaženým v knize *Vidět utrpení druhých*. Sontagová se ptá, zda fotografie katastrof vzbuzují empatii, nebo spíše otupují diváky.

Domnívám se však, že fotografie, které jsem analyzovala, ukazují něco víc – nejenže zachycují drama, ale také ho prožívají. Zastaví diváka, nutí ho k pozornosti, provokují otázky. I když nezmění realitu okamžitě, iniciují vnitřní změnu – a ta je začátkem všeho. Věřím, že jako lidé se postupně probouzíme. Začínáme vidět a cítit hlouběji. Učíme se dívat nejen očima, ale i srdcem. Obraz může přinášet bolest, ale také porozumění. Může otevřít prostor pro soucítění. A to je v době ekologické a duchovní krize jedním z nejdůležitějších úkolů fotografie.

Mnohé z analyzovaných fotografií jsem vnímala skrze Barthesovo punctum – nečekaný detail, který zasáhne emoce. Pro mě je punctum těchto fotografií nejen ve stopě ekologické katastrofy, ale také v kráse a klidu, které mohou být stejně dojemné. Na fotografiích Odry může být punctum zároveň ranou i nadějí – prasknutím akvária, skrz které se realita vylévá do našeho světa a mění náš pohled na přírodu.

Možná to nejsou jen fotografie, které tuší katastrofu, ale lidé, kteří umí naslouchat. Citlivé fotografie, performance, rozhovory a pochody vytvořené umělkyněmi a aktivisty nejsou ilustracemi, ale hlasy. Jsme to my – jako lidé – kdo začíná mluvit jménem řeky, protože cítíme, že ona už nemůže mluvit sama. Nebo naopak – že promluvila a my jsme ji uslyšeli. Stejně jako Robert Rient, který se vydal k Odře, protože – jak sám říká – dostal výzvu od řeky. Tuto výzvu dnes přijímáme všichni.

Moje spolupráce a rozhovory s lidmi, kteří fotografují Odru, byly velmi důležitou součástí této práce. Jsem vděčná za jejich slova a snímky, za možnost výměny myšlenek a zkušeností. Jejich fotografie jsou upřímné, osobní, plné péče a zapojení, což dokazuje, že fotografie pořízená z hloubi srdce je autentická a má sílu dojmout ostatní.

Kmeni Odry – komunitě, ke které jsem se připojila – vděčím nejen za téma této práce, ale také za změnu způsobu uvažování o vztahu k řece. Naučila jsem se, že řeka může být považována za osobu – s vlastním hlasem, pamětí, potřebami. Účast na aktivitách za právní osobnost Odry mi ukázala, jak důležité je vytvořit nový jazyk vztahů založený na partnerství a vzájemném respektu.

Všechny tyto zkušenosti mi pomohly uvědomit si, že fotografie – stejně jako řeka – může být krevním oběhem, který spojuje lidi, místa a emoce. Fotografie, která je dojemná, empatická a uvědomělá, může přispět ke změně našeho postoje k přírodě. Potřebujeme takové obrazy – obrazy, které nejen něco ukazují, ale také v nás něco probouzejí.

Řeka může být učitelkou. Obraz může být jazykem. Fotografie pak formou vztahu, skrze který se učíme být s ostatními a s přírodou.

Ráda bych, aby tato práce byla součástí většího příběhu – příběhu o připravenosti jednat ve prospěch toho, co žije vedle nás. Doufám, že fotografie Odry, které jsem zde připojila, budou dojemné a změní pohled na svět. Jak říká Olga Tokarczuk: „Voda v řekách nám nepatří. My patříme jí.“ I když ji zraníme, nepřestává nás živit – jako by nás milovala bezpodmínečně. Robert Rient napsal: „Řeka mě zavolala“ – a vím, že tento hlas dnes slyší mnoho z nás. Ve fotografiích Odry nacházím nejen stopy tragédie, ale také odpovědi na tento hlas – obrazy, které plynou z hlubokého prožitku přítomnosti u řeky.

Nedokumentují pouze konec – jsou také svědectvím trvání, života, který se snaží najít nový proud. Řeka nezmlkla – promlouvá skrze ty, kteří se naučili ji poslouchat.

Uplynuly tři roky od největší ekologické katastrofy v historii Odry – a přesto řeka stále trpí. Její vody zůstávají zasolené, v proudu se stále objevují mrtvé ryby a zlatá řasa stále ohrožuje život v řece. Základní příčina problému – masivní vypouštění zasolených a znečištěných vod – nebyla odstraněna. Do řeky se každý den dostávají jak odpadní vody s povolením, tak i nelegální – tiše, mimo kontrolu. Existují také vypouštění, o kterých nikdo neví – protože systém je nevidí nebo nechce vidět.

Katastrofa z roku 2022 odhalila nejen neefektivitu ochrany životního prostředí, ale také strukturální odpor vůči změnám. Jak ukázal report NIK, instituce reagovaly se zpožděním, data byla roztříštěná a postupy neúčinné. Za řeky dnes odpovídá až 17 institucí – systém vodního hospodářství je roztříštěný, nekoordinovaný a netransparentní. Chybí skutečné monitorování, systém včasného varování a jednoznačné reakce. Stát ví, co je třeba udělat – ale nedělá to.

Vodní politika v Polsku se stále opírá o zastaralou logiku: řeka jako kanál, řeka jako nástroj. Odra je však živý ekosystém – potřebuje prostor, čistou vodu, biologickou rozmanitost. Potřebuje ochranu – ne investice. Zákon o ochraně Odry se ukázal být souborem výjimek a polovičatých opatření, kompromisů s průmyslem. Nebyla zakázána klíčová vypouštění, nebyla zahájena renaturalizace. Stále se prosazuje betonování, vnitrozemská plavba, rozšiřování infrastruktury – v rozporu s vědeckými poznatky a zdravým rozumem. Řeka nemá hlas a ti, kteří se snaží mluvit jejím jménem, jsou ignorováni.

Fotografie Odry se mezitím stávají výkřikem. Svědectvím nejen katastrofy, ale také odporu a zájmu. Tyto obrazy nemlčí. Vycházejí z citlivosti, ale také z hněvu. Útočí na systém, který zničil řeku – a který lze ještě změnit. Protože angažovaná fotografie není jen záznam. Je to výzva. K pohledu. K naslouchání. K akci. Protože Odra nemůže čekat.

Jane Stykov

BIBLIOGRAFIE

BADURA, Janusz. Odra – geologiczna historia rzeki, która wielokrotnie zmieniała swój bieg. Wrocław: Państwowy Instytut Geologiczny – PIB, 2015.

BARDEEN, Sarah i POTTINGER, Lori. Rights of Rivers. Berkeley: International Rivers, 2020.

BARTHES, Roland. Światło obrazu. Uwagi o fotografii. Przeł. Jacek Trznadel. Warszawa: Aletheia, 2008. ISBN 978-83-62858-12-5.

CISZEWSKI, Dariusz, CZAJKA, Agnieszka. Współczesne przemiany koryta i równiny zalewowej Odry. W: CISZEWSKI, Dariusz (red.). Procesy i osady fluwialne Odry uregulowanej. W: Odra – rzeka wspomnień i wyzwań. Odrzańska droga wodna: studia i materiały. Część 1. Warszawa: 2022.

DUBICKI, Alfred; SŁOTA, Henryk; ZIELIŃSKI, Jan (red.). Dorzecze Odry. Monografia powodzi lipiec 1997. Warszawa: Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, 1999. ISBN 83-85176-64-0.

GRODEK, Andrzej. Monografia Odry. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1948.

HALICKA, Beata (red.). Mój dom nad Odrą. Pamiętniki osadników Ziem Zachodnich po 1945 roku. Kraków: Universitas, 2016. ISBN 978-83-242-2795-2.

KWIEK, Grażyna. Czy płynie w nas Odra. Zielona Góra: Pro Libris, 2019.

KWIEK, Tadeusz i WRÓBLEWSKI, Mieczysław. Z biegiem Odry. Warszawa: Wydawnictwo Sport i Turystyka, 1961.

LENART, Mirosław i STARCZEWSKA-WOJNAR, Aleksandra. Odra – rzeka wspomnień i wyzwań. Ocalone dla przyszłości – Odrzańska droga wodna: studia i materiały (Opolska Droga Rzeczna. Analizy). Opole: Instytut Śląski, 2018.

LIGENZA, P., TOKARCZYK, T., ADYNKIEWICZ-PIRAGAS, M. (red.). Przebieg i skutki wybranych powodzi w dorzeczu Odry od XIX wieku do czasów współczesnych. Warszawa: IMGW-PIB, 2021.

NIEZNAŃSKI, Piotr. Transport i żegluga na Odrze – perspektywy wykorzystania. Koalicja Ratujmy Rzeki i Koalicja Czas na Odrę, 2023.

OLSZEWICZ, Bolesław. Najdawniejsze opisy geograficzne Śląska. Katowice: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, 1936.

POPŁOŃSKI, Jan. Odra. Fotografie: Jan Popłoński; tekst: Ignacy Rutkiewicz. Warszawa: Interpress, 1977.

PURCHLA, Jacek (red.). Herito – Odra. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2023.

RADA, Uwe. Odra. Życiorys pewnej rzeki. Przeł. Zdzisław Owczarek. Wrocław–Wojnowice: Kolegium Europy Wschodniej im. J. Nowaka-Jeziorańskiego (KEW), 2015. ISBN 978-83-7893-129-4.

ROKITA, Zbigniew. Odrzania. Podróż po Ziemiach Odzyskanych. Kraków: Znak Literanova, 2023. ISBN 978-83-240-9647-3.

SCHLÖGEL, Karl i HALICKA, Beata (red.) Odra–Oder. Panorama europejskiej rzeki. Skórzyn: Wydawnictwo Instytutowe, 2008. 342 s.; w tym 24 s. ilustracji w kolorze. ISBN 978-83-922273-1-1.

SONTAG, Susan. Widok cudzego cierpienia. Przeł. Sławomir Magala. Kraków: Karakter, 2016. ISBN 978-83-65271-05-1.

TOKARCZUK, Olga. Esej „Odra". W: TOKARCZUK, Olga. Moment niedźwiedzia. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2012.

Internetové zdroje

https://poodri.aopk.gov.cz/charakteristika-oblasti

www.osobaodra.pl

https://robertrient.pl/o-mnie/

https://www.akcjademokracja.pl/akademia-akcji-osoba-odra/

https://odra.pl/2024/03/zegluga-na-odrze/

https://culture.pl/pl/artykul/odra-jako-osoba-wyzwanie-rzucone-prawu

https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,53668,29934210,odra-caly-czas-jest-zatruwana-osobowosc-prawna-rzeki-pozwoli.html?disableRedirects=true

https://publicystyka.ngo.pl/robert-rient-dzialamy-na-zlecenie-od-rzeki-ktora-chce-byc-ochroniona

https://natemat.pl/596891,drugie-zycie-odry-oto-dlaczego-rzeka-potrzebuje-osobowosci-prawnej

https://observatoirenature.org/observatorio/2025/01/13/de-la-catastrophe-a-la-revolution-juridique-en-pologne-accorder-la-personnalite-juridique-a-la-riviere-odra/?

https://poodri.aopk.gov.cz/charakteristika-oblasti

fbclid=IwY2xjawLPgQJleHRuA2FlbQIxMABicmlkETBwN0lGbTlqc1BMQ2kxTTZvAR6AJtgu0S_oyS1yOhsiQOP4MF6Ozgwh2dA1uQBzAu8XNp3_ucIzYW9rHmtknw_aem_XvTz7N-vJxZAXKAidDKnWQ

https://wodnesprawy.pl/kryzys-ekologiczny-na-rzece-odrze-wyniki-kontroli-d/?gad_source=2&gad_campaignid=20462551354&gclid=Cj0KCQjwm93DBhD_ARIsADR_DjHFb3fg66y4zk22spDIimGHn_UPLFO0fr42h6dMfvjdpKUzonw0AysaAp12EALw_wcB

https://natemat.pl/607190,uznanie-osobowosci-prawnej-rzeki-odry-jest-ponadpartyjne-porozumienie

https://www.youtube.com/watch?v=aI0FXq0TOo0

https://culture.pl/pl/dzielo/wielka-woda-rez-jan-holoubek-bartlomiej-ignaciuk

https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/odra-kryzys-ekologiczny.html

https://www.youtube.com/watch?v=-ombvGRI3zo

https://mojasiostraumiera.pl/

https://www.google.com/search?q=marsz+zalobny+dla+odry&oq=marsz+zalobny+dla+odry&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIICAEQABgWGB4yCggCEAAYgAQYogQyBwgDEAAY7wXSAQg1MDg3ajBqN6gCCLACAfEFrLizbXH_OZ4&sourceid=chrome&ie=UTF-8&sei=zpBaaOuQFLuQxc8P6YTk6A0#fpstate=ive&vld=cid:5e816194,vid:htx5X4yvv1U,st:0

https://wszczecinie.pl/odra-jest-nadal-legalnie-zatruwana-aktywisci-chca-by-miala-ochrone-prawna/50849#google_vignette

https://culture.pl/pl/artykul/woda-to-medium-troski-hydrofeminizm-i-zlewisko-sztuk

https://www.dwutygodnik.com/artykul/8805-hydrofeminizm-czyli-stawanie-sie-cialem-wodnym.html

https://natemat.pl/599816,oto-cialo-moje-tak-pytasz-o-zgode-akcja-natemat-oda-do-odry

https://natemat.pl/607190,uznanie-osobowosci-prawnej-rzeki-odry-jest-ponadpartyjne-porozumienie

https://wodnesprawy.pl/krajowe-plany-odbudowy-zasobow-przyrodniczych/?utm_source=chatgpt.com

https://www.wwf.pl/godzina-dla-ziemi-2024

https://mikolajnowacki.com/

https://natemat.pl/595982,oko-odry-mikola-nowacki-trzeba-chronic-rzeke-zeby-chronic-siebie

https://www.youtube.com/watch?v=zPnQrhIzgrg

https://dzikiezycie.pl/archiwum/2023/lipiec-sierpien-2023/odra-osoba-prawna-trwa-pierwsza-w-polsce-kampania-uznania-rzeki-za-osobe-prawna

https://24legnica.pl/co-robily-cecylia-malk-i-siostry-rzeki-nad-odra-w-chobieni/

https://zwierciadlo.pl/ekologia/530684,1,cecylia-malik-z-kolektywu-siostry-rzeki-w-wywiadzie-o-ekofeminizmie.read

https://www.tygodnikpowszechny.pl/cecylia-malik-solidarnosc-z-rzeka-wlasny-pokoj-178070

https://miejmiejsce.com/sztuka/wywiad-rzeka-cecylia-malik

https://www.facebook.com/jadwiga.janowska.1

https://www.podniebneobrazy.pl/

https://bartkrezolek.pl/

https://tvn24.pl/polska/stawiala-opor-uczynili-ja-poddana-krnabrna-grozna-pelna-blizn-potrzebna-zawsze-ta-druga-st6082364

https://rzecznyuniwersytetludowy.pl/o-uniwersytecie-ludowym/

https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,152731,27009116,mocnego-spoleczenstwa-wokol-odry-nie-zbudujesz-nakazami-i-straszeniem.html#s=S.embed_article-K.C-B.1-L.1.zw

https://oko.press/bug-odra-40-dni-film-przynosze-ci-dzikosc

https://natemat.pl/595979,michal-zygmunt-od-lat-nagrywa-dzwieki-odry-rozmowa

https://odrasound.design/

https://goingapp.pl/more/projekt-odra-sputnik-photos-2022/

https://www.facebook.com/watch/?v=1618672461900833

https://www.facebook.com/sputnikphotos/videos/1299437853928608/

https://www.instagram.com/explore/search/keyword/?q=%23odrasputnikphotos

https://kwartalnikfotografia.pl/en/odra/

https://muzeumherstoriisztuki.org/2023/04/11/matka-lodka-rozmowa-z-justyna-streichsbier-o-projekcie-odra/

https://jstreichsbier.myportfolio.com/logbook-dziennik-czajki

http://blog.filipspringer.com/

https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/18255/1/BSL_25_2024_E_Kononczuk_Mein_Gott_jak_pieknie.pdf

https://www.facebook.com/search/top/?q=park%20doliny%20dolnej%20odry

https://formy.xyz/artykul/w-polu-regeneracji/

http://dianalelonek.com/

https://ggm.gda.pl/pl/12143/poczatek-i-koniec/

https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1788756854487646

https://www.dwutygodnik.com/artykul/7363-korzystanie-z-zasobow.html

https://dzikiezycie.pl/archiwum/2020/luty-2020/piekno-swiata-nie-istnieje-na-prozno-rozmowa-z-piotrem-chara

https://galeriaopole.pl/flux-paulina-ptaszynska

https://radio.opole.pl/113,2&idpi=130&idxi=754486&si=8

https://www.facebook.com/photo/?fbid=1251778786948942&set=pb.100063504964950.-2207520000

https://www.instagram.com/ewa_drewniak_/

Angažovaná fotografie řeky Odry ve 21. století

Překlad: Kateřina Preisslerová

Počet stran: 134

Počet normostran: 220

Počet znaků včetně mezer: 241423

Autor práce: Mgr. Justyna Janus

Vedoucí práce: MgA. Arkadiusz Gola, Ph.D.

Oponent: MgA. Mgr. Michał Szalast

Institut tvůrčí fotografie

Filozoficko-přírodově fakulta v Opavě

Slezská Univerzita v Opavě

Opava 2025

SLEZSKÁ
UNIVERZITA
V OPAVĚ

itf
Institut tvůrčí
fotografie FPF
Slezské univerzity
v Opavě